

Cap a finals del segle XIX apareix en l'escena del camp català una instància social nova que tindrà un paper de relleu en l'economia i en l'organització futura de la població pagesa: l'associacionisme agrari. La casa deixa de ser la protagonista única de la producció i de la reproducció social en els contextos agraris; el poble deixa de ser l'únic marc d'integració social i econòmica de les cases pageses perquè les condicions de la reproducció es resolen molt més enllà de la comunitat local. Aquest capítol està dedicat a l'anàlisi de les condicions d'aparició de l'associacionisme pagès, de la seva implantació social i del tipus d'apropiació que en van fer els pagesos fins a la dècada dels anys 30. La unitat d'observació la conformen les diferents associacions agràries aparegudes a la Selva del Camp entre el 1900 i el 1936, quan la guerra civil va imposar unes condicions d'existència excepcionals als sindicats agrícoles locals.

La casa pagesa continua essent present en aquest capítol perquè, malgrat l'emergència de l'associacionisme al camp, la casa segueix organitzant i executant el procés productiu i és l'entorn privilegiat de la reproducció social. Així, malgrat que la major part del capítol està dedicada a l'anàlisi de les condicions d'aparició i de desenvolupament del primer associacionisme agrari, al final del capítol, torno a parlar de cal Lluques per il·lustrar les continuïtats i els canvis que tenen lloc en les estratègies reproductives de la casa entre la darrera dècada del segle XIX i fins els anys 30. La combinació de les dues unitats d'observació, casa i associacions agràries, intenta resoldre satisfactòriament la comprensió de la reproducció social en els contextos agraris de l'època.

4.1. LES ASSOCIACIONS AGRÀRIES: INDIVIDUALISME I COOPERACIÓ EN LES ESTRATÈGIES REPRODUCTIVES

A finals de segle XIX i a començaments del XX, l'agricultura catalana comença a entrar en una nova fase del procés de mercantilització. Els mercats en els quals es comercialitzaven les collites eren d'abast europeu des d'antic, fins i tot, des del segle XVIII, molt de l'aiguardent elaborat al Camp de Tarragona, o les avellanes, feien cap als mercats americans; la participació dels pagesos en els mercats mundials no és

doncs una novetat i no la considero en fer referència al procés de mercantilització. No obstant, té lloc un canvi important en els mercats: la mundialització o globalització. A finals de segle XIX els mercats es globalitzen i els productes europeus comencen a entrar en competència amb els productes provinents de les colònies i excolònies. Per Garrabou (1985:483) l'arribada massiva de productes d'ultramar¹ significa l'inici de l'estructuració d'un mercat mundial de productes agrícoles, una etapa important en la penetració del capitalisme en l'agricultura europea. L'arribada de productes no europeus provoca una caiguda de preus que obliga els pagesos o bé a abandonar l'activitat agrícola, d'aquí la intensificació dels moviments migratoris interiors i dels transatlàntics; o, una altra possibilitat, en cas que segueixin dedicant-se a l'activitat agrícola, els obliga a augmentar la productivitat per fer front a la reducció dels guanys que provoca la baixada de preus. Cal relacionar la crisi amb els efectes de l'entrada de l'agricultura en una nova fase del sistema capitalista.

La fil·loxera és una altra dificultat afegida que en aquesta època, a Catalunya i al Camp de Tarragona, provoca una situació més que compromesa per a la subsistència dels pagesos catalans. L'assolament de les vinyes també provoca també canvis en el camp català: mobilitzacions socials, transformacions dels conreus, dinamització de l'associacionisme, abandonament de l'activitat agrària, tecnificació i estratègies d'augment de la productivitat per fer front a l'amortització de les despeses generades per la conversió de les explotacions. Tot plegat dibuixa una situació de crisi que demana renovar-se o abandonar. Molts van optar per la segona opció, la qual cosa va canviar el panorama de la distribució demogràfica i social de Catalunya. Però els que van decidir quedar-se i renovar van haver d'adaptar-se a les circumstàncies i a introduir noves estratègies en la seva reproducció social.

La introducció d'innovacions tècniques obliga poc a poc a les famílies pageses a capitalitzar els medis de producció; fins llavors, la tecnologia havia estat pràcticament autosuficient, no en el nivell de la casa però sí en el de la comunitat. De forma progressiva es comença a veure la necessitat d'utilitzar nous productes que,

¹ L'arribada massiva de productes es produeix cap a la dècada del 1870-80, moment en què els països d'ultramar comencen a multiplicar les seves produccions agrícoles. La producció de blat dels Estats

necessàriament, han de venir de fora i amb els quals es genera una relació de dependència. El primer exemple, en el cas de la Selva, el trobem a la dècada del 1860 amb les successives plagues d'oïdi o *mildu*, tal i com s'hi refereixen els pagesos locals. Aquest fong que va destruir la collita de verema durant quasi bé tota la dècada, va ser combatut amb l'ús del sofre que prevenia l'aparició de la malura i aquest element químic, possiblement, va ser el primer producte d'obtenció local impossible, que va generar subordinació respecte als mercats exteriors que el proveïen. D'igual manera, quan les vinyes locals van ser destruïdes per la fil·loxera, cap al 1889, es va fer necessària l'adquisició dels ceps americans, resistents a la plaga. Els peus americans van començar a arribar al poble amb el ferrocarril cap al 1895 i van constituir-se en un altre element, molt simbòlic, de dependència amb l'exterior.

Igual que el sofre, també es va fer necessari el sulfat de coure, un altre fungicida eficaç emprat en la vinya i en els productes d'horta; anys més tard van començar a introduir-se tímidament altres productes químics, principalment guano i nitrats que lentament van anar, primer reforçant, i després substituint l'adob tradicional que fins llavors havia utilitzat únicament els fems dels animals domèstics i les restes fecals humanes. La descripció de la tasca duta a terme pels sindicats selvatans en el proveïment d'aquest tipus de productes, feta en els apartats successius, mostra bé el començament d'aquesta relació de dependència de l'agricultura respecte el sistema de mercat.

La capitalització dels mitjans de producció es comença a produir també en aquesta època en el terreny de la conversió al regadiu de les explotacions. En el capítol anterior he fet referència a la construcció de mines d'aigua per part de societats agrícoles que va començar cap al 1830; a finals de segle, la recerca d'aigua s'intensifica, sobretot per la conversió d'antigues vinyes en camps d'avellaners, un conreu que augmenta extraordinàriament la seva productivitat en condicions de regadiu. Per a l'obtenció d'aigua ja no es recorre a les empreses col·lectives de construcció de mines, sinó que els propietaris, de forma individual, construeixen pous a les seves finques i inicien l'extracció d'aigua amb sínies accionades amb

Units, per exemple, passa de 84,1 milions de bushels l'any 1839 a 658,3 milions l'any 1899. Les exportacions, és clar, segueixen la mateixa proporció (Garrabou, 1985: 483).

tracció animal que progressivament aniran essent substituïdes per d'altres accionades mecànicament².

Torno ara a Friedmann (1978) i al les formes de producció camperola, perquè és evident que amb l'entrada d'aquests nous elements que delimiten els paràmetres en què va tenir lloc aquest nou procés de mercantilització de l'agricultura catalana a començaments de segle, el model productiu que més s'adiu a les famílies pageses, a cal Lluques en concret, continua essent el de la producció de mercat simple, encara que per sí sol no és suficient. La família continua proporcionant la mà d'obra que explota el patrimoni familiar i que garanteix la reproducció dels individus, però la reproducció social de la casa ja no depèn únicament de les relacions familiars i de la comunitat local, sinó de les que imposa el mercat. Les famílies pageses es veuen forçades a innovar la tecnologia i els processos productius per augmentar la productivitat i fer front a la crisi agrària de finals del XIX. Aquesta capitalització dels mitjans de producció introdueix les famílies en la lògica del mercat i els genera una relació de dependència de la qual ja no es podrà prescindir més, al contrari, anirà augmentant, com veurem en aquest i en el proper capítol. Aquest procés de capitalització es produeix sense modificar les relacions internes de producció que continuen essent familiars i, per tant, no capitalistes. Aquí rau, precisament, segons Friedmann, la capacitat de persistència de la forma de producció mercantil simple, una capacitat que és indicativa de la seva superioritat conjuntural respecte a la producció capitalista de la qual és tributària, però que només s'aconsegueix per l'adaptació de les estratègies domèstiques a les noves condicions (Breton, 2000). Persistència i adaptació, dues vessants aparentment contradictòries són, de fet, les dues cares d'una mateixa moneda. . El sistema és contradictori o "imperfecte" i en aquesta anomalia rau, precisament, la seva continuïtat.

En aquesta nova fase del procés de mercantilització no tot es pot resoldre des de l'àmbit de la casa i de la comunitat local; apareixen elements nous, externs, que s'escapen al control directe dels individus. Totes les innovacions de què he parlat

² L'any 1890 un propietari reusenc Pau Font de Rubinat va començar la modernització d'unes finques de la seva propietat. La part més important d'aquesta modernització va ser la conversió del secà en regadiu utilitzant l'aigua d'una mina que devia resultar insuficient perquè el propietari va fer obrir un pou amb un joc de quatre bombes accionades per una màquina de vapor que remuntava l'aigua fins un dipòsit situat al cap d'amunt d'una torre (Figueras, 2000: 155).

(introducció de regadius, productes fitosanitaris, polítiques agràries...) necessitaven guiatge, infraestructura i finançament, es necessitaven organismes socials nous per resoldre uns condicionants de la producció agrària i de la reproducció social de les famílies que els eren aliens perquè s'integraven un el marc de relacions reproductives propi del sistema de mercat. Aquí és on fan la seva aparició les societats agràries, com a institucions socials que pretenien mediar entre els nous requisits de la producció capitalista i les possibilitats i la manera de fer de la producció domèstica tradicional; dit d'un altra manera, les associacions i sindicats agraris van fer de frontissa entre les dues formes productives, com també van acomplir una funció de protecció de la producció mercantil simple que. Les associacions agràries haurien actuat a manera d'estructura intersticial, utilitzant el concepte de Wolf (1980), que fa possible la implantació "imperfecta" del sistema capitalista en les explotacions pageses i, al revés, per permetre el manteniment de relacions de producció precapitalistes en un context d'economia de mercat. És la subsumpció formal a la lògica del capitalisme, utilitzant la concepció de Godelier (1987 i 1991).

Les associacions agràries van ser impulsores de la innovació agrària de començaments de segle XX, van contribuir a la transmissió d'una nova cultura de treball al camp guiada per la necessitat d'augment de la producció i dels beneficis agraris. També van tenir un paper important en l'estalvi dels costos que la mediació comercial suposaven per al productor i en el control i la limitació dels abusos que els corredors de comerç i els grans propietaris cometien amb els pagesos. Aquestes entitats van ser decisives també en una altra cosa important, el finançament de les reformes fetes a les explotacions, allò que he denominat, la capitalització dels mitjans de producció; els sindicats agrícoles nascuts a partir de la publicació de la Llei de Sindicats del 1906, van facilitar crèdits als seus socis, uns diners que els permetien innovar les explotacions i que també els donaven més llibertat per escollir el millor moment de vendre les collites.

Una altra tasca duta a terme per les associacions agràries va ser la de constituir-se en grups de pressió davant les decisions polítiques preses en temes agraris. Les polítiques agràries van deixar anar la seva influència sobre les actuacions dels pagesos al llarg de tot el segle XIX, amb les actuacions aranzelàries i amb les lleis desamortitzadores, per exemple. Les decisions polítiques s'escapen del control de la

majoria de població pagesa, que comença a veure la necessitat de crear organismes per mediar les seves relacions amb l'administració i per intentar tenir una mínima capacitat d'incidència sobre la polítiques agrícoles, sobretot en temes fiscals i de construcció de grans infraestructures com els embassaments o els canals de regatge.

Tanmateix, l'aparició del moviment associatiu entre la classe pagesa, no va ser fortuït, sinó que respon a una necessitat concreta, imposada per les noves condicions del mercat i per la situació del context social i polític que adreçava a la societat catalana del moment a cercar solucions als seus problemes per la via de l'associacionisme. Ho revisaré tot seguit.

4.1.1. Les condicions d'aparició de l'associacionisme agrari

L'aparició de les associacions agràries ha d'enquadrar-se en les condicions històriques de construcció dels moderns estats liberals a l'Europa del segle XIX i, com he explicat, en la penetració de l'economia de mercat internacionalitzada. Diversos estudis a nivell europeu³ mostren com les organitzacions econòmiques, durant el segle XIX i començaments del XX, actuen com a grups de pressió per definir l'articulació política i econòmica dels nous estats. L'associacionisme neix políticament després que durant la primera meitat del segle XIX es produís a l'estat espanyol la definició constitucional dels drets i obligacions de l'individu i de l'Estat, les dues entitats constitutives de l'Estat modern. Però el reconeixement dels dret d'associació dels individus no va ser reconegut fins a l'arribada de la primera república l'any 1868. Per tant, al disseny polític de l'Estat liberal de l'Espanya del segle XIX li va faltar durant anys l'establiment de les regles del joc que havien de fer possible el sorgiment de les associacions, les instàncies socials intermitges que havien de mediar entre l'individu i l'Estat o, millor dit, que podien o havien de pressionar l'Estat en benefici dels interessos individuals i col·lectius. Als nous estats nascuts de les polítiques liberals del segle XIX els constava construir determinats

³ Paola Subachi (1997: 155-166) fa un estat de la qüestió d'aquests estudis en un text que introdueix un volum monogràfic de la revista *Historie, Économie et Société* dedicat al tema de "Les associations économiques et groupes de pression en Europe, XIXe-XXe siècles", publicat l'any 1997. Subachi es fa ressò de la transcendència d'aquests estudis sobre associacionisme agrari i industrial, per comprendre la definició política dels drets de ciutadania de l'estat liberal en el context dels condicionants de l'economia de mercat.

requisits del model democràtic, especialment aquell d'atorgar existència jurídica al dret de privatitzar la representació dels interessos col·lectius.

Juan Pan-Montojo (1997) ha estudiat el context del naixement de les associacions agràries a Espanya i constata com durant la primera meitat de segle XIX i fins el Sexenni Revolucionari, es produeix el desmantellament jurídic de les organitzacions socials d'Antic Règim (confraries, gremis...), mentre paral·lelament no es construeix cap marc jurídic alternatiu. En aquest context de buit estatutari té lloc la pervivència d'organismes antics que amb una nova etiqueta i sovint també en un nou terreny de joc, exerceixen funcions de resolució de les situacions plantejades per l'aparició d'alguns dels problemes inherents a l'establiment de l'Estat modern⁴.

Poc a poc l'associacionisme es va estenent pel territori espanyol i, en especial a Catalunya. L'associacionisme cultural i recreatiu, sovint vinculat a l'activitat musical s'expandeix per la geografia de l'Estat; en el terreny econòmic, prolifera la fundació de les Sociedades Económicas de Amigos del País, associacions exclusivistes nascudes al segle XVIII, dedicades a la discussió i difusió de teories econòmiques. Concretant en l'àmbit agrícola, a meitats de segle van aparèixer dues institucions d'esperit modern i defensores de la renovació agrària: l'una a Catalunya, l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (1851) i l'altra a València, la Sociedad Valenciana de Agricultura (1859)⁵. La fundació d'aquestes dues institucions i la seva capacitat, especialment en el cas de la institució catalana, de funcionar com a lobby en el disseny de les polítiques agrícoles dels governs de l'època, van erigir-les en agents dinàmics i capdavanters del discurs de la necessitat de modernització del camp. Aquest discurs va ser ràpidament adoptat pels grans propietaris que van veure en la constitució d'associacions agràries la possibilitat de defensar els seus interessos de classe i d'entrar en el joc de les pressions polítiques; en aquest context es va

⁴ Les confraries, per exemple, van ser desmantellades econòmicament i políticament controlades a través d'un procés de laïcització (Pan-Montojo, 1997). En el seu interior van anar apareixent les societats d'ajuda mútua, les seves hereves, les quals van haver d'exercir funcions sindicals importants davant l'aparició de les noves relacions de treball imposades per la proletarització.

⁵ Pan-Montojo (1997) atorga a aquestes dues entitats un paper pioner en el terrenys de l'associacionisme agrari pel fet d'ubicar-se en un context industrial que els servia de referent i que les esperonava a no quedar-se enrere en la defensa de la modernització de l'agricultura. En canvi, a les Sociedades Económicas de Amigos del País les considera hereves del passat i més centrades en temes industrials que agraris. Al contrari, J. Piqueras (1992) veu en aquestes entitats elements de dinamització per a la societat agrària del segle XIX.

constituir l'any 1881 la Asociación General de Agricultores de España, una organització patronal agrícola impulsada per l'Associació d'Enginyers Agrònoms que va atorgar-se un rol fictici d'oposició a les polítiques públiques quan, en realitat, hi remenava les cireres.

A començaments de la dècada del 1880 comença a notar-se la crisi agrària provocada per la consolidació d'un mercat mundial de productes agraris coincideix, en el context espanyol, amb l'arribada al govern per primer cop (1881) del partit liberal, que impulsa polítiques intervencionistes en temes agraris i que afavoreix l'associacionisme al camp per frenar el sorgiment d'organitzacions radicals i hostils al sistema. L'any 1887 el govern de Sagasta treu a la llum pública la Llei d'Associacions i tanca així una de les principals mancances del desplegament dels drets i deures ciutadans de l'Estat decimonònic. Després de la llei, ho exposaré més endavant, té lloc un floriment espectacular d'entitats socials i, en concret, d'associacions agrícoles de composició social diversa en resposta als interessos de les diferents classes socials que conformaven l'estructura social agrària.

Les associacions agràries contribueixen a articular la relació que s'estableix entre l'individu i l'Estat⁶. En els termes en què he treballat el capítol anterior l'individu és representat per la casa, el nucli que resol la producció i la reproducció social; l'Estat és la instància superior, propera i llunyana a l'individu, la que li proporciona les regles del joc reproductiu. A finals del segle XIX les regles del joc anaven canviant davant l'entrada progressiva dels productes agraris espanyols en els mercats mundials, en aquest context, les associacions van ajudar a la producció domèstica a adaptar-se progressivament a les noves relacions de mercat⁷. Les famílies pageses

⁶ En la societat d'Antic Règim, els gremis havien exercit una funció similar, de protecció dels interessos corporatius professionals front a les diferents instàncies de l'organització de l'estat. Però el gremi era ubicat en el vell model de les relacions de producció precapitalistes, raó per la qual l'estructura gremial va anar sent progressivament desmuntada per l'estat liberal que de forma imperfecta s'anava implantant al llarg del segle XIX.

⁷ Les associacions van contribuir a l'encaix de les condicions imposades per les relacions capitalistes de producció en els formacions socials preexistents. És clar, però, que part de l'activitat dels pagesos, sobretot la petita pagesia, transcorria per canals aliens a les condicions del mercat. La necessitat de fer més competitives les explotacions per poder aguantar la baixada de preus els va fer més dependents del mercat, però van continuar comercialitzant els productes a la porta de casa, van continuar alimentant-se amb productes de producció pròpia i seguien emprant formes d'ajuda mútua que res tenien a veure amb les relacions salarials. Resumint, el paper de les associacions agràries és important i ha de ser interpretat com un mecanisme d'adaptació a les noves condicions però hem de relativitzar la seva transcendència, sobretot en l'etapa inicial perquè l'encaix va dependre en bona mesura de la

van trobar en les organitzacions agràries una instància des de la qual acomodar-se a les noves condicions reproductives que els feien dependents de forces que eren allunyades de les seves possibilitats de control. Fer-se soci de la societat o del sindicat permetia als pagesos tenir un accés fàcil als productes químics que utilitzaven en els nous tractaments dels conreus; també els permetia transformar i comercialitzar les seves collites a uns preus dignes, sense veure's sotmesos al tracte especulatiu dels comerciants; i els facilitava crèdits amb què fer front a la compra de terra i a la modernització de les explotacions.

Al marge de les funcions més directament implicades en la producció de les explotacions agràries, les associacions van acomplir també, sobretot al començament, un paper de conscienciació i d'identificació dels grups socials que composaven l'estructura social del camp català en aquella època. Les anomenades societats agrícoles, van sorgir a finals de segle XIX per defensar els interessos dels pagesos petits propietaris i jornalers, els sindicats, en canvi, nascuts a partir del 1906, van néixer a instàncies dels grans i mitjans propietaris que buscaven la forma de trobar finançament a les inversions que els calia per mantenir la rendibilitat de les seves explotacions. Les primeres organitzacions, les societats agrícoles, es trobaven influenciades pel model del moviment obrer urbà i industrial, era un associacionisme de resistència (Fuguat, 1994: 63); les segones, els sindicats, estaven empesos pels sectors més conservadors. Els dos moviments van acabar confluint de la mateixa manera que van anar coincidint els interessos d'un i altre grup social, especialment des del moment que es generalitza l'accés a la propietat de la terra i gairebé tots els pagesos esdevenen propietaris, al menys d'una petita part de la terra que treballaven. Al cap dels anys, les societats es van fondre amb els sindicats agrícoles que tenien més diners per tirar endavant les seves actuacions.

pervivència de les condicions de vida precapitalistes en context capitalista. La teoria de la transició social aplicada a l'estudi de la implantació del capitalisme a Europa (Godelier, 1987) constata que en tot procés de transició es produeix l'entrada d'elements nous juntament amb la pervivència d'elements anteriors i una recombinació peculiar i distintiva d'antigues i noves relacions econòmiques i socials (Assier-Andrieu, L. i Comas d'Argemir, D. 1988).

- **L'associacionisme al camp català al tombant de segle**

L'aparició del moviment associatiu agrari s'emmarca en el context polític de la Restauració (1875-1931), un període de la història de Catalunya que tradicionalment havia estat qualificat com a socialment immobilitista, neutre, però que, tal i com defensa Pere Anguera (1994) va tenir una vitalitat important, hereva de la que es va promoure durant els anys de major llibertat del Sexenni Revolucionari (1868-1874). El sistema polític que va constituir-se després del pronunciament del general Martínez de Campos i de la proclamació d'Alfons XII com a rei d'Espanya, articulava la vida política del país al voltant d'un sistema electoral centralista i censitari que tenia com a objectiu anular les aspiracions polítiques de les classes populars (Anguera, 1994: 14-20). Això no obstant, els estudis fets sobre el moviment associatiu durant aquest període (Arnavat, 1992; Cavallé, i Cavallé, 1995; Fuguet i Mayo, 1994; Gavalda, 1989; Gavalda i Santesmases, 1993; Mayo, 1994 i 1995; Solà, 1998)⁸ mostren que la sociabilitat catalana era d'una riquesa considerable i que feia possible que en traspuessin els anhels i les inquietuds polítiques de les classes socials silenciades pel règim.

La vida política es va organitzar a partir de l'alternança de dos grans partits, el liberal-conservador, dirigit per Cànovas del Castillo i el liberal de Sagasta. Tots dos partits eren de tall conservador i els seus programes polítics força coincidents; es repartien la burgesia del país a més de l'aristocràcia que s'aplegava al voltant del partit de Cànovas, el més reaccionari. Els dos partits s'anaven alternant en l'exercici del poder, quan el 1881 Sagasta va arribar per primer cop al poder va pactar amb els republicans més conservadors. Finalment, el 1890 es va aconseguir el sufragi universal masculí, el qual va anar donant cabuda a les forces polítiques més marginals del moment: el carlisme i el republicanisme. Els republicans van orientar la seva activitat política a intentar guanyar terreny en les eleccions municipals que eren pràcticament les úniques que interessaven a la població i també als cacics locals (Anguera, 1994: 17); era en l'àmbit local on tenia lloc la veritable lluita política i els republicans volien recuperar l'hegemonia política que havien gaudit en molts pobles i ciutats; i, de fet, ho van aconseguir perquè a finals de segle, els liberals, en coalició

⁸ Veure també el volum de Borrull, Busqueta i Vicedo (1998) en el qual s'hi apleguen tot de treballs sobre sindicalisme i cooperativisme.

amb els liberals i catalanistes (coalició republicana-liberal-possibilista-catalanista) van aconseguir recuperar el poder d'alguns municipis catalans amb tradició republicana, com és el cas de la ciutat de Reus (Arnavat, 1998: 17). El republicanisme va servir de fons ideològic i polític al moviment obrer i també a les primeres associacions agràries, les que agrupaven els pagesos més desafavorits en la defensa dels seus interessos de classe.

El naixement de les associacions agràries va venir precedit per la importància que havia anat adquirint el moviment de lluita del proletariat urbà al llarg de, sobretot, la segona meitat del segle XIX. L'associacionisme obrer va rebre diferents impulsos, coincidents essencialment amb els anys en què la vida política del país gaudia de més llibertat, com el Bienni Progressista (1854-1856) i el Sexenni revolucionari (1868-1874) (Arnavat, 1992); així, les organitzacions obreres es van anar consolidant i articulant al voltant de la ideologia republicana però van sofrir un cop dur quan va finalitzar traumàticament la I República, moment en què els sindicats van ser il·legalitzats i clausurats, no van poder tornar a tenir una existència legal fins l'any 1882 quan el primer govern de Sagasta ho va permetre. Per Arnavat (1998: 128), la relació de les organitzacions obreres amb les diverses famílies republicanes era de supeditació a la seva dinàmica política, i això va mantenir l'obrerisme en el terreny de la moderació i en l'ambigüitat de l'apoliticisme.

En aquest context polític van veure la llum les primeres organitzacions agràries, les anomenades societats agrícoles, les quals agrupaven els pagesos sense terra pròpia i, alguns cops, els petits propietaris. Aquestes primeres entitats agràries van constituir el que Mayayo (1985:133-134) denomina la via revolucionària al cooperativisme perquè va ser endegada pels jornalers, parcers, arrendataris i petits propietaris que volien així trencar el cercle de subordinació social i econòmica que els unia als grans propietaris, cacics, locals. El context en què va tenir lloc l'emergència de les societats agrícoles és el de la crisi agrària finisecular provocada tant per la sobreproducció de verema com per l'arribada de la fil·loxera; l'entorn geogràfic en què va prendre més força va ser el Camp de Tarragona i la Conca de Barberà (Gavaldà, 1994: 49), comarques pageses, vitícoles i profundament marcades per diferències en l'estructura social de les seves comunitats, diferències que es van aprofundir davant la situació de crisi enfront la qual les classes dominants van

comportar-se oferint contractes de parceria humiliants (Mayayo, 1985: 133). Per Gavaldà (1994: 50), un factor de dinamització de l'associacionisme pagès en aquestes comarques va ser la tasca financera duta a terme pel Banc de Valls que al llarg dels anys deu i vint del segle XX va obrir una línia de crèdit específica per a les societats i sindicats. L'any 1891, amb dades d'un cens de societats agràries encarregat pel govern, Espanya comptava amb 81 associacions, de les quals 41 es concentraven al País Valencià i Catalunya; la província de Tarragona era la que tenia la més gran concentració amb 16 organitzacions agràries⁹.

La Societat Agrícola de Valls va néixer l'any 1888 i, segons Gavaldà (1989) és la primera societat agrícola d'aquestes comarques, nascuda a l'empara de la Llei d'Associacions del 1887, la mateixa que va tornar la legalitat a les organitzacions sindicals obreres. A partir de la constitució de la societat de Valls, van succeir-se les de Vila-rodona, el 1892; Barberà de la Conca, el 1894; Blancafort i Vallmoll, el 1896; el Catllar, el 1897, Vila-seca, el 1898; la Selva del Camp, el 1900¹⁰; i Cornudella del Montsant el 1904. A partir del 1906, amb la publicació de la Llei de Sindicats Agrícoles la proliferació de les associacions agrícoles, ara sindicats, a Catalunya va ser espectacular (Gavaldà, 1994: 49).

Gavaldà ha estudiat en profunditat el moviment cooperatiu català i, en especial, la Cooperativa de la ciutat de Valls. Una altra societat que ha estat profusament estudiada és la Sociedad de Trabajadores Agrícolas del pueblo de Barberà, una societat de jornalers, parcers i arrendataris que va fundar-se l'any 1894, en part, mercès al recolzament d'un sector progressista i republicà de propietaris, aliança que va permetre que la societat de Barberà es diferenciés de la resta que s'havien anat fundant pels pobles de la Conca i del Camp de Tarragona (Mayayo, 1994). La societat de Barberà, poc després de constituir-se, organitzarà el primer celler cooperatiu de Catalunya (Fuguet, 1979:71), però per Mayayo aquesta no és la característica més rellevant d'aquesta entitat sinó, precisament, el fet que els seus estatuts depassen l'estricta objectiu cooperatiu, propi dels empresaris, per endinsar-se

⁹ Cif. Pan-Montojo (1997: 182-183). Aquest autor manifesta la seva opinió que l'enquesta havia negligit a l'hora de censar les organitzacions de jornalers i petits propietaris i que havia censat, sobretot les associacions de propietaris; amb la qual cosa, el número hauria de ser encara major.

en la recerca de mesures de protecció social per a la població pagesa més desafavorida: Un cop constituïda la Societat, els pagesos iniciaren tot seguit una lluita contra el caciquisme d'una manera oberta i directa en tots els camps: econòmic, social, cultural i institucional (Mayayo, 1985: 138).

El segon model d'associacionisme agrari està constituït pels anomenats sindicats agrícoles; és *la via reformista al cooperativisme*, en paraules de Mayayo (1985: 134-135), *endegada pels fills dels propietaris impregnats del nou alè de la burgesia catalana al voltant de la Llei de sindicats Agrícoles del 1906*. A partir d'aquest any, els sindicats agrícoles van començar a aparèixer com bolets, no només a Catalunya, sinó també, encara que amb una mica de retard i en menor nombre, a la resta de l'estat; han estat particularment estudiats els casos de Canàries (Suárez, 1996), País Valencià (Garrido, 1996) i Galícia (Martínez López, 1996). Per Mayayo, la via reformista no va quallar perquè els ideòlegs, com Josep. M. Rendé de l'Espluga de Francolí, no van aconseguir engrescar en el projecte a la classe social a la qual anava destinada. Així, els sindicats van començar a tirar endavant quan els pagesos de les societats van decidir pujar al carro dels sindicats, adoptant, segons Mayayo, una posició pragmàtica de millor salvaguarda dels seus interessos.

Els sindicats de propietaris van estar auspicats per l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, fundat a Barcelona l'any 1851 per un grup de grans propietaris d'aquella ciutat. L'Institut pretenia impulsar el desenvolupament capitalista de l'agricultura catalana per introduir-la plenament en els paràmetres del sistema de mercat que marcava la nova societat industrial¹¹. Una de les tasques més importants va ser la d'impulsar altres entitats com les cambres agràries i les federacions, entre les quals va néixer l'any 1899 la Federació Agrícola Catalano Balear que va impulsar l'elaboració de la Llei de Sindicats Agrícoles que va ser promulgada l'any 1906 i que va esperonar la formació de sindicats agrícoles arreu.

Aquests primers sindicats agrícoles, com el que es va fundar a al Selva l'any 1906 (Soronellas, 2000), el mateix any que va sortir la llei que en regulava l'existència, en

¹⁰ Gavalrà (1994: 49) situa en el 1903 la fundació de la Societat Agrícola de la Selva del Camp, com més tard explicaré abastament, els primers estatuts, els fundacionals van ser inscrits en el registre de societats del govern civil de la província l'octubre de l'any 1900 (Soronellas, 2000).

ser societats de propietaris¹² que pretenien defensar els seus interessos com a grup social, no participaven de les bases del moviment clàssic rochdalià¹³ perquè no seguien el principi democràtic de donar a cada home un vot. Els sindicats agrícoles eren agrupacions, podríem dir, d'empresaris agricultors (Suárez, 1996) que mesuraven la capacitat de participació en la direcció dels sindicats a partir de l'extensió de les propietats agrícoles. El Sindicat Agrícola de la Selva, per exemple, tenia dues classes de socis numeraris, els de primera classe i els de segona, només els de primera classe, els propietaris més grans, podien ser elegibles per als càrrecs de junta directiva i per tant, tenien el control sobre la dinàmica d'aquestes entitats i mantenien així la situació de subordinació històrica dels petits propietaris, jornalers i parcers. Anys després de la seva creació, aquests primers sindicats agrícoles van acabar fusionant-se amb les societats agràries de la via revolucionària, moment en el qual es van veure obligats a introduir més principis democràtics en els seus òrgans de gestió, malgrat que el grup de propietaris sempre va maldar per mantenir la seva hegemonia. A la Selva el procés de fusió va tenir lloc entre el 1919 i el 1920, tot i així, en aquell moment encara quedava al poble un segon sindicat que permetia que les forces socials, polítiques i ideològiques, en pugna a la localitat, continuessin polaritzades en dos bàndols enfrontats. Aquesta observació em permet introduir una altre nucli social i ideològic constitutiu de sindicats agrícoles a Catalunya i, sobretot, a Espanya: l'església, amb l'ideari del catolicisme social i la seva projecció en els sindicats catòlics.

L'any 1891, el papa Lleó XIII va fer pública la butlla *Rerum Novarum* en què plantejava les bases del catolicisme social per tal d'intentar contenir, per la via de buscar-hi una alternativa, les propostes anarquistes. A l'empara d'aquest ideari van sorgir moltes entitats obreres que estaven profundament impregandes d'esperit

¹¹ Per una revisió de la tasca duta a terme per l'Institut es pot consultar Caminal i Badia (1989).

¹² Utilitzo l'expressió societats de propietaris malgrat que, de fet, no era únicament de propietaris que es nodrien les bases socials d'aquestes entitats; també hi havia jornalers i parcers entre els seus socis i també persones amb propietats agràries mínimes. Com molt bé assenyala Santesmases (1996) en referir-se al dualisme del sindicalisme agrari a Vila-rodonà, la situació socioeconòmica no sempre és indicativa del perquè les persones s'associaven a una o altra entitat. Cal introduir en l'anàlisi el component ideològic, ser missaire o menjacapellans, carlí o liberal, monàrquic o republicà, ser catalanista o no ser-ho, podia marcar la línia divisòria entre la pertinença a una entitat o a l'altra.

¹³ La cooperativa de consum de la localitat britànica de Rochdale va constituir-se l'any 1844 en el si d'un grup d'obrers impulsats per un estat de necessitat, i és la primera organització d'aquest caire que hi ha documentada. Els principis cooperatius del moviment han acabat constituint l'ideari del

catòlic, i així ho plantejaven en els seus estatuts. A Reus, l'any 1900 es va constituir el Patronato Obrero de Reus, una “asociación benéfica para educar e instruir cristianamente a los jóvenes obreros, mejorando su suerte moral y materialmente, por todos los medios lícitos que permita la ley y dicte la cristiana paridad” (citada a Arnavat, 1998). Era una dimensió més del reformisme social que va començar a despertar-se cap al tombant de segle XX davant de l'empenta que havia pres el moviment obrer, amb les vagues del primer de maig i els aldarulls que van esdevenir-se a l'època.

Cap al 1916 el catolicisme social va arribar al sector agrari; aquest any es va fundar la Confederación Nacional Católico Agrária i els sindicats catòlics que, per Gavalda (1989: 67) i Mayayo (1995, 104) a Catalunya no van tenir gaire implantació. La Confederació era d'àmbit estatal i agrupava les federacions de les diferents diòcesis, les quals, a la vegada, englobaven els sindicats catòlics locals; hi havia doncs tres graus d'associacions: la confederació, les federacions i els sindicats. L'any 1918 l'organització comptava amb uns 2.000 sindicats dels prop de 2.600 que hi havia a tot l'Estat, els quals estaven agrupats en 33 federacions (Gavalda, 1994: 38). A Catalunya, entre el 1917 i el 1918 van constituir-se federacions a totes les diòcesis; en concret, la de Tarragona va constituir-se l'any 1918 i en va ser membre fundador el Sindicat Agrícola i Caixa Rural de Sant Andreu de la Selva del Camp, fundat l'any 1916 i l'evolució del qual, analitzaré en un altre apartat.

L'associacionisme agrari és plural des del seu naixement. La seva diversitat es correspon amb les diferències socials, econòmiques i ideològiques de les persones que s'hi acullen. Les societats i els sindicats es constitueixen per ser un factor d'acomodació de la forma de producció mercantil simple al nou sistema de mercat i la riquesa associativa garanteix que aquest procés tingui lloc, més o menys, a la mida de les necessitats dels diferents grups socials i que estigui enquadrat en els seus models ideològics.

cooperativisme mundial on hi destaquen: la democràcia, la solidaritat i la participació (Gavalda 1994: 42-44).

- **Les associacions agràries com a eines de participació i d'ubicació social**

L'associacionisme agrari l'hem d'analitzar en el marc de dos models interpretatius. El primer és el que proporciona la crisi agrària de finals de segle que dificulta la reproducció econòmica dels col·lectius pagesos i que els empeny cap a la recerca de solucions associatives, seguint el model sindical dels obrers de les zones industrials i urbanes. En aquest sentit, les societats i els sindicats pagesos fan la funció de suavitzar l'entrada de les economies pageses en el mercat mundial de productes agraris. El segon model d'anàlisi és el que ens permet veure en les associacions pageses grups socials amb referents econòmics i, sobretot, ideològics, amb els quals la població pagesa s'arreglera i s'identifica. Ambdós esquemes analítics són complementaris, la crisi agrària fa emergir amb força l'associacionisme, el context polític de construcció de l'estat liberal i de lluita obrera li proporciona el marc de referència formal i ideològic.

En el context local és on es fa més evident la complementarietat a què em refereixo, alhora que posa en evidència que, sovint, les associacions agràries acaben donant més resposta a les necessitats d'ubicació social en una identitat de classe, o religiosa o ideològico-política, que a la resolució de les dificultats econòmiques de la crisi agrària de finals de segle. En la descripció del naixement i desenvolupament dels diversos col·lectius agraris a la Selva del Camp, es dibuixa un panorama local ric i divers en el qual les associacions i els sindicats de pagesos prenen un paper força important en la reproducció social dels individus, de les cases i dels diferents grups socials, malgrat que en moltes ocasions el seu paper com a agents d'encaix en les condicions de l'economia de mercat sigui més que modest. Cal retrobar, en aquest punt, el sentit ampli de la noció de reproducció social que inclou tant la producció econòmica com la reproducció dels individus i els grups en l'estructura social. Les societats i els sindicats locals fan la seva aparició tot reivindicant aquesta tasca reproductiva en els seus diversos fronts (econòmic, social i ideològic), però troben la seva legitimació màxima en la defensa dels interessos econòmics de les famílies pageses. Curiosament, però, a vegades la vessant social de la seva activitat pren més relleu que l'estrictament econòmica donada la poca maniobrabilitat que els mateixos pagesos donen a les entitats agràries. Dit d'una altra manera, els pagesos s'associen per defensar els seus interessos, però després donen poc marge a les

associacions per intervenir en l'activitat econòmica i els acaben adjudicant, en aquest terreny, un paper merament perifèric. En canvi, les entitats pageses projecten la pluralitat sociològica de la comunitat i actuen com a entitats aglutinadores de les diverses identitats locals.

En l'entorn local que he analitzat, per exemple, la primera societat agrícola adopta un rol més social que econòmic i, malgrat els propòsits inicials, acaba marginant la seva activitat en el terreny agrícola, en la mesura que s'especialitza en l'activitat comercial i social-recreativa. Els dos sindicats, en canvi, sí que tenen activitats transcendents en el terrenys agrari, però durant l'etapa fundacional només un dels sindicats s'atreveix a tenir un paper completament actiu i intervencionista en les economies de les famílies pageses associades, l'altre es conforma en proporcionar crèdit i productes agrícoles als seus socis. És en el terreny de la dinàmica social i política local que els dos sindicats aconseguen visibilitat, perquè de del 1820 fins el 1931 esdevenen escenaris ideals per a l'escenificació de la lluita dels bàndols locals.

- **Societats pageses i sindicats en el context local**

La Selva era a començaments de segle, un poble que havia perdut pes demogràfic però que tenia una vida social, cultural i econòmica molt activa. L'associacionisme agrari tal i com hi va aparèixer, va projectar la varietat d'interessos econòmics, ideològics i polítics existents. Ho presento ara de forma abreujada per poder-ne tenir una perspectiva sintètica i global.

La Societat dels Pagesos, va ser la primera agrupació de pagesos, en aquest cas els petits propietaris i jornalers. Es va fundar l'any 1900 a redós de la ideologia republicana i va anar desenvolupant la seva activitat fins l'any 1919. En aquests anys, l'entitat va anar adoptant cada cop una actitud més conservadora fins que va acabar constituint-se en sindicat l'any 1919, sota el nom de Sindicato de Producción y Crédito Agrícola. Suposem que aquesta tendència al conservadurisme va ser deguda a una major capacitat d'accés a la propietat per part dels pagesos locals en aquest període; poc a poc anava desapareixent la figura del jornalер sense terra. L'objectiu d'aquesta societat era bàsicament el de funcionar com a cooperativa de consum i també com a societat recreativa i cultural.

L'any 1904 es va constituir a la Selva una altra societat agrària; però aquest cop estava constituïda pel grup de propietaris agraris locals, amb un espectre social força ampli, perquè agrupava des de pagesos sense terra fins a propietaris rendistes, els quals tenien el control dels òrgans directius. L'objectiu d'aquesta societat, coneguda popularment com l'Agrícola, era constituir-se en sindicat, però va haver d'esperar fins l'any 1906 per fer-ho, quan va ser publicada la Llei de Sindicats. Les activitats del "Sindicat Agrícola de la Selva del Camp" van dirigir-se cap a la constitució d'una Secció de Crèdit que funcionava amb diners deixats pel Banc d'Espanya; una Secció de Guarderia Rural; i una Secció Comercial que proveïa als associats d'adobs i altres matèries. L'any 1920 l'Agrícola es va fusionar amb el sindicat de la Societat dels Pagesos.

Producte d'una escissió de la Societat dels Pagesos, va constituir-se l'any 1912 la Asociación de Obreros Agricultores, una agrupació de pagesos jornalers amb posicions polítiques i ideològiques força radicalitzades al voltant del socialisme i, més tard de l'anarcosindicalisme que va implantar diferents serveis d'ajut als seus associats, entre els que destacava la borsa de treball agrari; la seva existència es devia estendre fins l'arribada de la segona república.

L'any 1916 es va fundar a la Selva una quarta entitat agrària, *el Sindicato Agrícola i Caja Rural de San Andrés*. Aquest sindicat va sorgir en el sí del Centro Catòlic, però es va desvincular d'aquesta entitat l'any 1920. El de Sant Andreu era un sindicat de petits propietaris i va ser la primera entitat agrària que va entrar de ple en la comercialització col·lectiva de les collites i en la constitució d'una Caixa Rural que funcionava amb dipòsits dels seus associats. Va tenir un paper capdavanter en desenvolupar models cooperatius de gestió de la producció dels socis i això li va acabar comportant problemes econòmics que el van portar a la fallida l'any 1936.

Quan es va crear la primera associació agrària de què es té constància a la Selva, l'any 1900, vivien al poble 2.941 habitants que es dedicaven bàsicament a l'agricultura i a petites activitats menestrals i industrials, entre les quals destacava encara la terrisseria, activitat a la qual hi havia set botigues dedicades i dos forns (Soronellas, 1985). El poble havia perdut 900 habitants des del 1860, moment en què

assoleix el nombre màxim de població (3.894 habitants). Les causes de tan elevat descens demogràfic s'han de buscar en la crisi econòmica derivada dels problemes amb la vinya (oïdi i fil·loxera), la inestabilitat i la situació d'enfrontament polític, juntament amb l'atracció que suposava la possibilitat de trobar a la ciutat noves possibilitats i condicions de vida. Des de la dècada de 1860 la Selva perdia població i aquest procés migratori va contribuir a anivellar l'estructura social perquè va afectar als dos sectors de població situats als extrems de l'estructura social local: els propietaris rendistes, que van marxar per renovar a ciutat les seves rendes agràries tan devaluades; i els jornalers que van emigrar a ran de la crisi agrària buscant noves condicions de subsistència.

A continuació, una taula analitza els canvis que hi va haver en la titularitat de la terra, a la Selva, entre el 1896 i el 1920. S'observa que el preu de la terra és superior a finals del segle XIX, 67 ptes l'Ha., un increment que va acompanyat, lògicament d'una major demanda, la qual comença a davallar a partir del quinqueni 1906-1910. Sembla clar que a finals del segle XIX la terra va canviar de mans en major proporció, responent a l'abandonament de l'activitat pagesa i a l'èxode d'una part de la població local a ciutat; entre l'any 1887 i l'any 1920, la Selva va perdre 290 habitants, quasi un 10% de la població. Una altra dada significativa és que la mitjana de superfície de les finques venudes entre el 1896 i el 1900 era d'1,7 Ha., el doble que la superfícies dels trossos venuts entre 1916 i 1920 (0,85 Ha.); les dades semblen, doncs, indicar que a finals de segle van canviar de titular finques de major superfície que es poden correspondre amb les propietats d'alguns del propietaris acabats o acomodats de la vila.

**Quadre 4.1. Canvis de titular en la propietat agrària.
La Selva del Camp, 1896-1920**

Quinqueni	Núm de finques	Total Has.	Extensió finques (Ha)	Valor en ptes.	Preu per Hectàrea
1896-1900	273	469,81	1,70	31.454,0	67,0 ptes
1901-1905	391	523,82	1,30	31.036,0	59,2 ptes
1906-1910	391	371,79	0,95	20.736,5	55,8 ptes
1911-1914*	413	442,08	1,07	26.261,5	59,4 ptes
1916-1920	493	423,94	0,85	23.196,0	54,7 ptes
Total	2.010	2.587,58	1,28	132.683,0	51,3 ptes

*Falten les dades del 1915.

Font: AHLSC, Quaderns de registre dels canvis de propietat. R: 5297-5363.

La distribució de la contribució rústega l'any 1901 pot ajudar a aclarir la presència de canvis en el repartiment de la propietat, principalment si es comparen aquestes dades amb les que he presentat en el quadre de distribució de la propietat de l'any 1868. D'entrada cal fer notar que l'any 1901 hi ha, aproximadament, un 10% més de propietaris que l'any 1868; si es té en compte que el poble havia perdut quasi 1.000 habitants en aquest període, és evident que, sense saber res més, ja es pot afirmar que a finals del segle XIX, la terra tendeix a estar més ben repartida entre la població local. Ben segur que molta població sense terra va accedir a la propietat agrària en aquest període i alguns, els petits propietaris sobretot, devien incrementar les seves mínimes explotacions, i així es va fer possible que esdevinguessin menys dependents dels grans propietaris. Una anàlisi dels percentatges ens fa adonar que el grup social més nombrós continua essent el dels propietaris mitjans, però ha escurçat distàncies respecte al grup social dels petits propietaris que ha crescut considerablement. L'increment de la capacitat de la població local per accedir a la propietat de la terra, ha anat en detriment del grup dels grans propietaris, el qual ha vist el seu nombre a menys de la meitat. Les dificultats de finals de segle sembla que van perjudicar de forma més contundent als grups de pagesos propietaris, alguns dels quals devien haver de vendre part de les seves explotacions que van ser adquirides per petits propietaris i pagesos sense terra. L'any 1918 les dades del repartiment de la propietat són força similars a les del 1901, en tot cas, es pot destacar que continua quasi imperceptiblement la tendència a l'augment de la petita propietat.

Quadre 4.2. Distribució de la propietat. La Selva del Camp, 1901 i 1918

Quantitat pagada	Contribuents 1901		Contribuents 1918		% del 1868 ¹⁴
	N	%	N	%	
Petits propietaris Fins a 40 rals	538	41,0%	580	41,8%	34,5%
Propietaris mitjans De 40 a 400 rals	718	54,7%	743	53,6%	51,7%
Propietaris acomodats De 400 a 1200 rals	57	4,4%	52	3,8%	11,1%
Propietaris acabats Més de 1.200 rals	11	0,9%	11	0,8%	2,7%
Total	1.314	100%	1.386	100%	100%

Font: AHLSC, Quaderns de registre de repartiment de la contribució rústega. R: 5091-5161

L'any 1924, la Selva tenia 2.990 habitants, pràcticament els mateixos que l'any 1900, un indicador de què la població va estar estabilitzada durant tot el primer quart del segle XX. El padró de població del 1924 em servirà per revisar l'estructura econòmica local basada quasi completament en l'activitat agrícola amb molt poca presència d'activitat industrial i menestral.

Quadre 4.3. Població de la Selva del Camp per categories socioprofessionals. 1924.

Categoria socioprofessional	%
Propietaris	1,4
Pagesos	62,1
Pagesos-menestrals	7,4
Menestrals	12,1
Altres professions i desconegut	17,0
Total	100,0

Font: Padró de població de la Selva del Camp, 1924. AHMLSC. Elaboració pròpia

Com es veu en el quadre, pràcticament el 70 % de la població obtenia els seus ingressos del treball agrari, d'aquests, només un 7.4% de les famílies tenien una renda combinada entre l'activitat agrícola i la menestral. A diferència del padró del 1860 que diferenciava l'activitat pagesa en funció del tipus d'accés a la terra, aquest només detalla el gran propietari del pagès, categoria en la qual inclou tant el pagès propietari de tota o part de la terra que treballa, com el parcer o el jornalier. Això

m'impedeix comparar les xifres i poder tenir dades concloents sobre l'emigració de la població jornalera a què més amunt he fet referència; en canvi, en el cas dels grans propietaris, les xifres són molt significatives, l'any 1860 n'hi havia un 9,9%, l'any 1924 només en queden 1,4%.

Pel que fa a l'enquadrament polític i ideològic de la població local, sembla que a la Selva, per contrast amb la ciutat veïna de Reus que tenia llarga tradició republicanoliberal, la població era majoritàriament monàrquica tal i com ho mostra Joan M. Vernet (1989) en l'acurada recerca que ha dut a terme sobre la situació local durant el Sexenni Revolucionari. Vernet deixa ben clar que la Selva durant la darrera carlinada, va donar suport explícit al bàndol carlí, en contraposició a la situació de Reus que era i havia estat bastió liberal. Això no treu, però, que al poble hi hagués una part també important de població d'ideologia liberal, que, molt probablement va anar guanyant terreny amb els anys, després de la darrera carlinada. Ho mostra el fet que l'any 1892 es constituí a la vila el Círculo Carlista i que, un any més tard fes la seva aparició el Círculo Republicano; totes dues entitats eren encara en funcionament l'any 1900 (Solà, 1998). Hi havia també un grup de població, jornalers del camp i alguns menestrals, que van militar en els moviments socialistes i anarcosindicalistes de començaments de segle, m'hi referiré en els apartats dedicats específicament a l'associacionisme.

A la Selva del 1900 hi tenia un pes important també l'església i el catolicisme. Per il·lustra-ho puc aportar la dada de les tres esglésies i dos convents, també amb les seves respectives esglésies, que es distribuïen pel casc urbà, juntament amb dues ermites situades als afores, una a la muntanya, la de Sant Pere, i l'altra al pla, Paret Delgada. A la parròquia, la comunitat de preveres, encapçalada pel rector de la vila Josep Ferrer i als convents, que havien estat abandonats el 1835 per les congregacions fundadores, els Carmelites Descalços i els Agustins, hi havia una comunitat de pares claretians al convent de Sant Agustí, i una altra de monges paüles al de Sant Rafel¹⁵.

¹⁴ Les dades no són del tot comparables perquè la font d'aquest repartiment no mantenia les mateixes franges en la distribució dels contribuents. Això dificulta la comparació precisa de les dades, però les tendències d'increment i disminució no queden alterades.

¹⁵ Els convents de Sant Agustí i de Sant Rafel havien estat abandonats per les seves comunitats religioses l'any 1935, arran de l'esclat de la primera guerra carlina. En ser desamortitzats, van passar a

Sembla que la vila devia ser bastant clerical, també a diferència de Reus que tenia tradició de ciutat anticlerical, però de les descripcions de la vida local que ens ha deixat Puig i Ferrer en les seves novel·les, se'n desprèn que el clericalisme selvatà de començaments de segle estava dividit també en dos bàndols, el del rector de la parròquia i el dels *padres*; els primers eren més tradicionalistes, mentre que els segons, molt més dinàmics, havien creat un teixit important d'obra social, cultural i religiosa que els projectava fortament cap a la comunitat. L'obra més important de totes era l'escola que regentaven, a la qual assistien els xiquets i nois de la vila, especialment aquells que tenien més recursos, la resta, o bé no estaven escolaritzats o bé assistien a alguna de les dues aules públiques per a nens que tenia el poble. Els *padres* del Cor de Maria van desenvolupar una ampli teixit social apuntalat en múltiples associacions culturals i recreatives a les quals em referiré a continuació.

4.1.2. Els antecedents de l'associacionisme pagès local

L'associacionisme és un altre dels terrenys de joc en què cal entrar. És evident que les associacions agràries estan connectades amb d'altres que formen part de l'entramat de la sociabilitat. En l'apartat anterior he fet referència a la connexió entre l'associacionisme pagès i l'obrer, anterior a l'altre; però queda encara per explorar l'entorn associatiu més ampli, agrari i no agrari de les societats i dels sindicats

mans municipals, l'un, el de Sant Rafel i l'altre va ser posat sota propietat directa de l'arquebisbat. El convent de Sant Rafel va convertir-se l'any 1846 en el nou hospital de la vila (Vernet, 1989:37-38) i van passar a ocupar-lo les monges paüles que se n'encarregaven, les quals, a la vegada, s'ocupaven de l'escolarització de les nenes del poble, tasca que encara avui perdura. Pel que fa al convent de Sant Agustí (Fort, 1950 i 1954), l'arquebisbe Echanove, l'any 1850 va fundar-hi un casa de Missions i Exercicis i correcció d'Ecliesiàstics. A la casa s'hi van establir l'any 1852 els jesuïtes des d'on predicaven pels pobles de l'arquebisbat i on dirigien exercicis espirituals adreçats a clergues i seglars. L'any 1854, però amb el Bienni Progressista, els jesuïtes van abandonar la casa per tornar-hi l'any 1859, aquest cop, regentant un noviciat de la Companyia de Jesús; el noviciat va ser suprimit l'any 1864 perquè la casa tenia poca capacitat per acollir tots els novicis que hi arribaven i fins el 1868 va ser només casa residència d'una petita comunitat de jesuïtes. L'any 1868 l'arquebisbe Fleix, que havia estat bisbe de l'Havana on va fer gran amistat amb el Pare Claret, llavors arquebisbe a Cuba, acordà amb els claretians de fundar a l'antic convent de Sant Agustí una casa de Missioners Claretians. Només feia un mes que el pares eren a la vila que va produir-se la revolució de setembre i amb els aldarulls va morir *martiritzat* el Pare Francesc Crusats, ara beatificat; evidentment la comunitat es va dispersar i no van tornar al convent fins l'any 1875, amb la restauració monàrquica. Des de llavors va instal·lar-se a la Selva la casa missió i d'exercicis que va estar en funcionament fins l'any 1936. Fort (1951b: 37) estima en més de tres milers les tandes d'exercicis donades a sacerdots, seminaristes, religiosos i seglars. A més, la comunitat feia apostolat a la Selva mitjançant la seva activitat social i cultural.

pagesos nascuts a començaments de segle. La situació que es vivia en el context local em servirà per explorar-ho.

- **La vida associativa local a començaments de segle**

La proliferació d'associacions a finals de la dècada del 1880 cal interpretar-la en el context de l'aprovació de la Llei d'Associacions l'any 1887, que va regular l'existència de les societats agràries i que en va potenciar la formació fins que va arribar la Llei de Sindicats Agrícoles de l'any 1906. L'any 1900, quan va fundar-se la primera societat agrícola local, a la Selva no hi havia cap altra entitat agrària; només una societat de socors mutus, la *Hermandad de Socorros Mútuos de Nuestra Señora de Paret Delgada y San José*, fundada abans del 1887, que era presidida per Valentí Ferrater l'any 1900, any en què comptava amb 48 associats¹⁶. Aquesta entitat no era pas de caràcter agrari, però, donat que l'activitat pagesa era la més important a la vila, la gran majoria dels seus associats eren pagesos i, per tant, podem considerar que era una entitat d'ajuda mútua força influent en el sector agrari local. La Germandat de la Mare de Déu de Paret Delgada va estar en funcionament fins a la dècada del 1980.

També funcionaven a la Selva moltes altres entitats de tipus cultural, polític i recreatiu. En el terreny associatiu cultural-recreatiu, el poble havia tingut diverses entitats des de la segona meitat del segle XIX, però havien anat tenint una vida més o menys efímera. L'any 1861 s'havien constituït el *Casino Silvense* i el *Casino Artesano*. Vernet (1989: 45) suposa que el *Casino Silvense* aplegava els sectors contraris al règim moderat, perquè va ser clausurat per ordre governativa 3 anys després del seu naixement i també perquè formaven part de la junta rectora de l'entitat membres destacats de la Junta del Sexenni Revolucionari. L'altra entitat va sobreviure fins el 1868 quan va ser clausurada amb motiu de la revolta, els seus 112 socis eren propietaris, industrials i pagesos i eren, ideològicament, pròxims al règim moderat. A la dècada del 1860 es constitueix un model d'associacionisme dicotòmic,

¹⁶ Les germandats i societats de socors mutus eren entitats a les quals s'afiliava la major part de la població obrera per tal de sortir del malpàs d'una situació de malaltia, davant la qual, la mútua pagava una petita quantitat que els permetia, si més no, sobreviure. Les condicions laborals, a l'època, eren molt dures i no hi havia cap altre tipus de protecció davant les situacions d'infortuni, només el recurs de la caritat pública; aquesta realitat explica l'èxit que van tenir aquestes mutualitats. Arnavat (1998: 128-129) explica com a Reus, la major part de població proletària i artesana estava associada a la trentena de mutualitats que hi havia a la ciutat cap al 1900.

polaritzat cap a dues postures ideologicopolíques enfrontades (liberals-moderats, carlins-republicans, esquerres-dretes) que anirà essent present durant tota la dinàmica de la sociabilitat local. L'any 1866 es va constituir una altra entitat recreativa, *La Tranquilidad*, la qual també devia ser clausurada el 1868 perquè l'any després no hi ha havia cap associació *al objeto de cultivar las ciencias, la literatura y las artes* (Vernet, 1989: 47).

L'any 1878 va aparèixer en *l'Ateneo el Lauro*, entitat que encara perviu i que ha estat coneguda popularment com el Casino. Aquesta entitat aplegava propietaris, pagesos i industrials locals i oferia als associats sala de teatre, sala de cafè i de joc, així com servei de biblioteca i de lectura de diaris (Masdéu, J. 1979)¹⁷. L'Ateneu acollí en les seves dependències l'entitat *La Lira Selvense*, una societat coral masculina fundada l'any 1888, que l'any 1900 tenia 52. Aquell mateix any 1888¹⁸ s'havien fundat a la Selva dues entitats més: un societat dedicada a l'esbarjo que al 1900 comptava amb 41 associats i una altra entitat recreativa, d'arrel religiosa, el *Recreo Católico Instructivo* que, fundat al 1885 (Solà, P. 1998:281-283).

Les idees republicanes, de gran ressò entre la classe obrera a començaments de segle, van quallar en la creació *del Centro Republicano Selvense*, que es fundà molt possiblement com a *Círculo Republicano* l'any 1893; tenia la seu social al carrer Major número 6 i va deixar d'existir cap al 1910. A l'altre costat de l'espectre polític, en les posicions més conservadores i monàrquiques hi trobem la ideologia carlista, que també era present en el conjunt associatiu local; el *Círculo Carlista*, fundat cap al 1892, encara existia l'any 1900 amb 26 socis, presidit per Modest Ferrer, no tinc constància de quan va desaparèixer (Solà, 1998:282).

¹⁷ L'Ateneu ha estat associat històricament al sector conservador de la societat selvatana, és la societat que, de sempre, ha agrupat els propietaris locals. Sembla però que la seva fundació no era tan conservadora com sembla perquè el seu fundador, Olegari Mallafrè, era un propietari local que havia estat diputat provincial pel partit liberal (Milà, 1982). Molt aviat, però, l'entitat es va replegar cap a tendències més conservadores.

¹⁸ El fet que tres d'aquestes associacions constin com a fundades l'any 1888, igual que la *Hermandad de Socorros Mútuos de Nuestra Señora de Paret Delgada y San José*, fa pensar que simplement es tracta d'un procés de legalització d'unes entitats que ja devien existir i que van ser regularitzades a l'empara de la Llei d'Associacions publicada l'any 1887.

La riquesa associativa era major en el terreny de les associacions religioses. La Selva, tenia organitzades a la parròquia, l'any 1900, al voltant de 10 confraries, i un *Apostolado de la Oración*. Tot això emmarcat en el context de dues congregacions religioses, la Comunitat de Pares Missioners del Sagrat Cor de Maria, i la Congregació de Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paül, les quals tenien molta influència a la comunitat pel fet que regentaven dues escoles religioses. Els pares del Cor de Maria van ser els qui més es van prodigar en la creació d'associacions culturals. L'any 1868 ja havien creat la Congregació dels Lluïsos d'on eren socis homes, nois i nens de la vila agrupats per edats, que tenien entre les seves obligacions l'assistència als oficis religiosos i a una conferència *apologètica, doctrinal o moral* cada setmana (Fort, 1951b: 135-140). Aquest mateix autor cita que els congregants actius, els solters des dels 11 anys, eren més de 150 i més de 100 els aspirants o Lluïsets (nens entre 6 i 11 anys). La Congregació dels Lluïsos va servir així mateix com a base per a la formació d'altres associacions i va empènyer la creació d'una escola nocturna per als congregants. Fort (1951b:135) cita l'existència d'una societat de socors mutus l'any 1886, preludi de la que després es va anomenar *Germandat de la Nostra Senyora de Paret Delgada i Sant Josep*, a la qual ja m'he referit. L'any 1889 es va fundar l'orquestra dels Lluïsos que va funcionar fins el 1906 i l'any 1917 va aparèixer una altra entitat musical sota els auspicis dels claretians, la *Capella Orfeònica del Cor de Maria*, més endavant coneguda com a *Orfeó Selvatà*. L'any 1911 es va fundar la *Societat Joventut Catòlica*, més identificada amb el nom de *Centro Catòlic*, una entitat que tenia igualment funcions proselitistes, però que cal definir des dels paràmetres de les societats recreatives. L'any 1920, els *padres* van fundar una altra entitat que aplegava exalumnes del col·legi, l'anomenada *Joventut del Cor de Maria*, la qual, segons Fort, no va tenir gaire durada. Una altra projecció de la labor social del convent de claretians va ser la fundació del Sindicat Agrícola i Caixa Rural de Sant Andreu, un sindicat catòlic del qual m'ocuparé extensament en un altre apartat d'aquest mateix capítol.

Tot plegat conformava un ventall associatiu ric i dinàmic que expressava, alhora, la pluralitat social i ideològica de la població local. a començaments del segle XX.

- **L'associacionisme pagès anterior al 1900. El gremi i les confraries.**

La Societat dels Pagesos és la primera organització a la qual es pot aplicar de forma estricta el concepte modern d'associació. Anteriorment a la seva existència, els pagesos del poble ja s'havien associat per defensar els seus interessos generals. L'any 1794 es van publicar les *Ordenanzas formadas por el gobierno del gremio de labradores de la Villa de la Selva del Corregimiento de Tarragona*. El gremi dels pagesos, posat sota l'advocació de Sant Isidre tenia per objectiu, com qualsevol gremi, la protecció de les condicions de treball dels seus agremiats i la representació dels interessos del col·lectiu davant les institucions, principalment l'ajuntament.

Un altre tipus d'agrupació professional que ve d'antic són les confraries. A la Selva els pagesos estaven agrupats sota l'advocació de Sant Prim i Sant Isidre i havien conformat confraria des de temps medievals. Les confraries tenien un paper important com a societats mutuels i socorrien els pagesos i les seves famílies en cas de necessitat; a més, també tenien un paper de relleu en la representació simbòlica dels pagesos davant la comunitat perquè participaven en les processons de les diferents festes locals portant tabernacle i bandera; concretament, la confraria de Sant Prim i Sant Isidre sortia en cinquè lloc, darrera de la Confraria del Santíssim, del Roser, de la Concepció i de Sant Joan. I encara hi havia una segona confraria, la de Sant Antoni Abat, rival de la de Sant Prim i Sant Isidre que també agrupava pagesos, juntament amb traginers i artesans (Grau, i Puig, 1993). Curiosament aquesta és la que ha tingut continuïtat fins avui i la que tothom identifica com la confraria dels pagesos.

- **La Comunitat de Regants i les societats de mines d'aigua**

L'associacionisme pagès ha estat especialment important en allò que feia referència a l'assoliment d'un recurs molt preuat i escàs pel pagès de la Selva, l'aigua. L'aigua a la Selva ha generat des dels mateixos temps de l'atorgament de la carta de població l'any 1165, moltes polèmiques que des de temps immemorial han estat canalitzades a través dels organismes judicials competents. L'elevada conflictivitat de l'ús de l'aigua a la Selva prové de la circumstància que l'aigua comunal neix a l'Albiol, cosa que ha provocat una lluita d'interessos històrica i constant entre els habitants de la Selva i els propietaris dels masos del terme de l'Albiol.

L'aigua de la Selva, l'aigua de la Font Major, que ha tingut un cost social i institucional tan gran, ha estat utilitzada des de sempre, principalment per abastir les necessitats de consum domèstic de la població, però també ha servit per subministrar aigua per a l'activitat econòmica. Activitats industrials com la dels molins fariners o la terrisseria dels ollers locals han pogut dur-se a terme mercès a l'aigua que arriba des de l'Albiol.

També l'agricultura, com a activitat econòmica bàsica i fonamental, ha fet ús d'aquesta aigua per regar els horts ubicats en el terreny agrícola que envoltava el recinte urbà emmurallat; actualment aquesta zona ja és quasi totalment urbanitzada, però la toponímia encara recorda l'existència d'aquells horts, l'hort d'Iglésies, l'hort de Miró, l'hort de la Morella, l'hort de la Margalla, l'hort de Canot i, per no fer-ho més llarg, l'hort de Marsal. Aquests horts eren encarregats d'abastir a la població de recapte, tal i com en diuen a la Selva, en una època en què la major part de trossos eren en secà i les possibilitats de conrear-hi productes d'horta eren escasses. Tots aquests horts eren regats amb l'aigua comunal a través d'un organisme que agrupava els regants de la vila. No es coneix la fundació d'aquesta institució, però n'hi ha referències des del temps medieval. Datat l'any 1672 hi ha un document a l'Arxiu Històric Municipal retolat així: *Reparto antiguo por ferradas de agua sobrante del abasto público que algunos vecinos, desde muy remoto tiempo la utilizan para el riego*. El repartiment de l'aigua a què fa referència el document estava organitzat en set quadres, cada una de les quals es corresponia amb un dia de la setmana, de dilluns a diumenge. Les quadres estaven perfectament delimitades en l'espai agrari, cada regant pertanyia a una quadra i a una franja horària en funció del lloc en què s'ubicava el tros de terra que s'hi regava (Soronellas, 1993c).

A partir del 1870 comencen a aparèixer algunes reclamacions per regular d'una forma més institucional, i escrita, suposem, la distribució de l'aigua comunal. Finalment, l'any 1883, van ser aprovats pel Govern Civil els estatuts de la Comunidad de los Regantes de la Selva del Campo. En aquesta data es donava, doncs, entitat jurídica moderna a una institució que havia agrupat els interessos agraris des de temps medievals.

Però encara hi ha una altra forma d'associacionisme agrari relacionat amb l'aigua, menys reculat en el temps, que serveix de precedent a les societats agrícoles del segle XX. Des de començaments del segle XIX els pagesos de la Selva es comencen a mobilitzar per aconseguir aigua amb mitjans propis; s'inicia un interès modest i incipient per transformar conreus de secà en regadiu, possiblement relacionat amb la importància que anava adquirint el conreu de l'avellana. En aquesta dècada la plaga d'oïdium tukery comença a malmetre les vinyes de la Selva empenent-se, en conseqüència la substitució del conreu de la vinya per l'avellaner (Vernet, 1989: 96-100), una opció en la que la Selva va ser capdavantera al Camp de Tarragona, essent el primer poble en fer de l'avellana la collita més important. L'any 1900, l'avellaner ocupava el 45,59% de la superfície conreada del terme municipal (Cardó, 1983) i era el conreu més important.

La resposta dels pagesos a la necessitat d'aigua va ser la construcció de galeries subterrànies que anaven a trobar l'aigua, de vegades a bastants quilòmetres de distància, i que, per desnivell, la conduïen fins el lloc desitjat. Durant el segle XIX es van construir un gran nombre de mines d'aigua¹⁹, moltes de les quals es van fer possibles gràcies a la constitució de societats de regants que finançaven la construcció de les galeries i que, després es repartien l'aigua proporcionalment a la seva participació econòmica a l'empresa. Aquestes societats agrupaven pagesos propietaris, a diferència de les societats agràries de finals del XIX que tenien la seva base social entre la població jornalera o de petits propietaris.

• L'associacionisme obrer a la Selva

Les associacions de pagesos neixen sota l'influx de les organitzacions obreres que a la segona meitat del segle XIX havien anat apareixent en els contextos obrers i industrials de les ciutats i que van desenvolupar-se en la mateixa mesura que els

¹⁹ L'any 1864 hi havia en el terme municipal un total de 222 mines d'aigua, de les quals 178 ja s'havien abandonat perquè estaven assecades (Vernet, 1989: 94). Això mostra que l'obtenció d'aigua per regar els conreus, el de l'avellaner, principalment, va ser una veritable quimera pels habitants de la Selva, ja durant la primera meitat del segle XIX, tot i que no va acabar donant els resultats esperats i la inversió, molts cops, no va ser mai recuperada. A Cal Lluques, per exemple, van impulsar la construcció d'una mina d'aigua per a regar un dels trossos de terra que formaven el patrimoni agrari. Va constituir-se la societat de la mina amb vuit socis inversors, futurs propietaris de la mina i de l'aigua. Els socis van obrar la mina en dues ocasions, en el moment de la seva construcció, l'any 1845, sense resultats i ho van tornar a provar l'any 1856, també infructuosament; mai va rajar aigua suficient per posar cap jornal de terra en regadiu.

gremis anaven perdent importància social. En un primer moment, van prendre la forma de societats de socors mutus per, més endavant, anar prenent un caire més reivindicatiu i de defensa de les condicions laborals dels treballadors (Arnavat, 1992: 131-137) . És el cas del gremi dels pagesos de la Selva que es va reconvertir en la Hermandad de Nuestra Señora de Paret Delgada y San José, una entitat mutualista creada l'any 1863 (Soronellas, 1993b: 715) i també de la Real Congregació de la Puríssima Sang que des del segle XVI era l'encarregada de la gestió dels serveis fúnebres a la localitat i que l'any 1872 va constituir en l'associació de "Socorros Mutuos entre los individuos de la Congregación de la Purísima Sangre".

L'associacionisme obrer es va gestar a les ciutats, Reus va ser encara durant gran part del segle XIX un nucli industrial important on es va gestar també el moviment obrer. Reus tenia una llarga tradició sindicalista que al 1900 es repartia entre la ideologia republicana, amb posicions més pactistes, i l'anarquista que prenia postures revolucionàries (Arnavat, 1998). Entre el 1901 i el 1903, Reus va viure un període d'agitació social i obrera amb vagues sovintejades i aldarulls al carrer. A partir de la dècada dels anys deu, Reus va articular el sindicalisme agrari de classe, al caliu del societarisme obrer; l'Agrupació Socialista de Reus va fer la funció de difondre la ideologia obrera entre la població agrària i d'articular el moviment, fins que les lluites per l'hegemonia sindical que van tenir lloc entre 1914 i 1916 van acabar donant el relleu a l'anarcosindicalisme de la CNT, més potent a Valls (Mayayo, 1995: 84-129). Sent ciutat tan pròxima a la Selva, és de preveure que el poble en visqués molt de prop tot el que passava a la ciutat i en rebés la influència.

Les cooperatives obreres van començar a proliferar cap a la dècada del 1860 en què van editar-se a Barcelona dos periòdics de tendències cooperativistes: *El Obrero* i *La Asociación* (Arnavat, 1992: 175-179); a partir de l'expansió de la ideologia cooperativista van gestar-se, a Catalunya, les cooperatives de producció i de consum. La primera societat agrícola que es pot documentar a la Selva, la Societat dels Pagesos, nascuda l'any 1900, estava inspirada, en part, en la idea de les cooperatives de consum, perquè la seva més important activitat va ser la botiga cooperativa on els socis podien adquirir productes de consum bàsic per a l'alimentació i les necessitats domèstiques i, menys, de productes d'ús agrícola.

En el terreny de les cooperatives de producció, a la Selva en n'hi ha una altra mostra vinculada a la producció industrial local: la indústria terrissera. De l'any 1904 hi ha documentada una entitat anomenada Unión de Alfareros dita també Sociedad Cooperativa de Alfareros que va estar en funcionament fins l'any 1908, moment en què va tancar amb motiu d'un incendi que en va destruir les instal·lacions (Soronellas, 1984). La Unión de Alfareros era cooperativa de producció²⁰. L'any 1913 es va signar un conveni laboral, de regulació de les relacions de producció entre els propietaris dels forns i dels tallers de terrissa i els treballadors jornalers. En aquest conveni es fixen els salaris, la jornada laboral, els preus de l'obra d'oller i les condicions de treball i de comercialització de la producció; també es regulen les relacions de competència entre els diferents productors (Soronellas, 1984). En el document del conveni es fa esment sovintejat a l'existència d'una Cooperativa d'ollers que es correspon amb el model de cooperativa de producció associada a l'activitat industrial més important del poble: la terrisseria²¹.

Pel que fa a la població pagesa, els plantejaments més radicals es van produir a l'interior de la Societat dels Pagesos, tal i com explicaré en parlar d'aquesta entitat. Això no obstant, en el sí d'aquesta entitat va sorgir un moviment dissident, més radical en els seus plantejaments polítics i socials, podríem dir també que més influenciat per l'obrerisme propi dels àmbits industrials. El conflicte es va desencadenar entre l'any 1911 i el 1912, un any més tard, els socis que encapçalaven les posicions dissidents ja havien estat expulsats de la Societat dels Pagesos que a partir de llavors es va fer més conservadora. El que m'interessa remarcar aquí és que aquest conflicte coincideix amb el naixement, el novembre de l'any 1912, d'una altra entitat agrària anomenada *Sociedad de Obreros Agricultores*, popularment coneguda com la Raconera. Aquesta associació agrupava pagesos jornalers que es van constituir en una cooperativa de treball que pretenia gestionar una borsa de treball agrari. Els demandants de mà d'obra jornalera havien d'adreçar-se al local de la societat on una comissió s'encarregava de proporcionar-los els jornalers que

²⁰ S'ha conservat al Fons de l'Arxiu Històric de la Selva la documentació generada per aquesta entitat, el llibre d'actes (registre 7935), el llibre de socis (registre 7936) i el de caixa (registre 7937).

²¹ No s'ha trobat cap altra referència documental a l'existència d'aquesta cooperativa. De fet, devia tractar-se d'una associació de propietaris de forns productors de terrissa i per aquest motiu, la seva existència no va quedar enregistrada en els llibres de matrícula industrial consultats.

necessitaven. A més, la Raconera donava als socis servei de barberia, biblioteca²², lectura de diaris i sala de cafè. Sembla que no va acabar de funcionar perquè internament es va constituir un grup d'elit que intentava controlar les ofertes de treball, cosa que va acabar plantejant la necessitat de dissoldre o deixar llanguir l'entitat. Així ho explica el fill d'un dels socis fundadors:

“Allí va passar que hi havia dos grups. Els pagesos d'estisora i els pagesos de l'aixada amb punxes. Els de l'estisora es reservaven les fenyes fines i als altres els hi donaven les fenyes més pesades. Els uns treballaven drets i els altres havien de doblegar l'esquena i això no va poguer ser. I es va acabar malament”. PRP

El fet que no s'hagi conservat, almenys que jo conegui, la documentació de la *Sociedad de Obreros Agricultores* en dificulta molt el coneixement. Pot ser que la seva existència s'allargués fins a la constitució del Sindicat Acció Obrers del Camp l'any 1933, una secció local de la Unió de Rabassaires; les fonts orals han tingut una certa dificultat en diferenciar les dues entitats, la proximitat dels seus plantejaments socials comporta una certa confusió. L'existència d'aquesta societat s'emmarca en el context de la influència que el socialisme reusenc va exercir sobre tot al Camp de Tarragona durant la primera meitat de la dècada dels anys deu. Mayayo (1995) ha reconstruït l'entorn ideològic i polític i la trajectòria d'aquest moviment que va comportar la creació de les federacions provincials d'Obrers del Camp²³. Seguint Mayayo, el sindicalisme es va expandir seguint la via fèrria i cap al 1914, el Camp de Tarragona era el “rovell de l'ou del sindicalisme agrari” (ib. 94). Durant el congrés que la Federació Provincial va celebrar el 5 de novembre del 1916 es va acordar la integració en la Federación Nacional de Obreros Agricultores de España, un acord que significava la liquidació de l'organització socialista i l'acceptació de l'hegemonia anarcosindicalista (ib. 91-92).

²² El fill d'un dels socis conserva alguns dels exemplars que formaven la biblioteca. Tots els llibres porten el segell d'una altra entitat, el *Círculo Republicano Silvense*, la qual s'havia dissolt el 1910, dos anys abans de constituir-se la *Sociedad de Obreros Agricultores*. Això ens porta a plantejar els vincles entre les dues entitats.

²³ A l'assemblea constituent de la Federació de Tarragona, celebrada el 25 de maig de 1913 hi van assistir 17 pobles, el 70% dels delegats eren del Camp de Tarragona, el delegat de la Selva va ser Josep Masdéu (Mayayo, 1995: 89), el protagonista del moviment dissident que va protagonitzar la ruptura en el si de la Societat dels Pagesos. Va ser arran d'aquesta ruptura que es va constituir la *Sociedad de Obreros Agricultores* l'any 1912. Mayayo, cita també un Josep Masdéu de la Selva com a assistent al IV Congrés de la Federación Nacional de Obreros Agricultores de España, celebrat a Vilanova el novembre del 1916; en aquest cas, Josep Masdéu hi acudia com a delegat de la Federació Obrera Agrícola de Tarragona.

L'any 1916 es va constituir també una entitat que agrupava els barbers locals, la *Sociedad de pendientes barberos*²⁴ que regulava les relacions laborals dels aprenents de barber i els amos de les barberies, establint-ne la durada de la jornada laboral, el salari i la resta de condicions de treball.

En tot cas, es pot constatar que a la Selva de començaments del segle XX s'havien difós les tesis obreristes i cooperativistes pròpies de l'època, les quals van arribar a materialitzar-se en algunes entitats cooperatives de producció. En canvi, les societats agràries van decantar-se més cap a la cooperació orientada al consum i, en algun cas, a la comercialització de la producció agrària. En síntesi, La Selva ha gaudit d'una vida associativa molt rica des de la segona meitat del segle XIX²⁵. Aquesta riquesa que prové fonamentalment de l'associacionisme religiós, polític i cultural es projecta, cap a finals del segle XIX i, sobretot, a començaments del XX cap als sectors professionals i econòmics entre els quals destaca, evidentment, l'agrari.

4.2. LES SOCIETATS AGRÀRIES. DEL MODEL D'UNITAT DE LA CLASSE PAGESA A L'ASSOCIACIÓ DELS PROPIETARIS AGRARIS

En l'apartat 4.1 d'aquest mateix capítol he explicat les condicions en què van aparèixer les primeres societats agràries, en bona part inspirades pel moviment obrer i la lluita que va mantenir durant tot el període de la Restauració (1875-1931) cercant l'assoliment de millores en les condicions de vida i laborals dels treballadors. Aquesta influència va portar a plantejar les primeres associacions pageses des de l'òptica dels treballadors del camp que no tenien accés al factor de producció terra o que en participaven d'una forma marginal. És així que les primeres associacions, *les societats de pagesos*, es formulaven en termes d'agrupacions per a la defensa dels camperols més desfavorits enfront de les dures relacions de producció que els imposaven els propietaris, els quals també intentaven sortir de la crisi agrària del

²⁴ L'acta de constitució es conserva a l'AHMLSC, registre 7939.

²⁵ La riquesa associativa és un marcador important del pols de les llibertats, així ho afirmava ja Tocqueville en fer la seva apologia de les excel·lències de la democràcia. Durant els períodes més progressistes i de domini lliberal del segle XIX (Bienni progressista, Sexenni Revolucionari) va produir-se un floriment especial de l'associacionisme en tots els àmbits de la vida però, especialment en el terreny polític, social i recreatiu. El paper d'aquestes associacions en la transferència d'idees, d'educació, en definitiva, de cultura democràtica va ser transcendental tal. Per una revisió de la importància de l'associacionisme català a començaments de segle són molt interessants els treballs de Pere Solà (1998).

moment. Aquestes societats pregonen la conscienciació dels treballadors de la terra com a classe social i formulen el que es pot anomenar com *un model ideològic d'unitat de la classe pagesa*. Així ho indica l'anàlisi dels estatuts d'aquestes primeres societats pageses que posaven com a prioritària la necessària *unión entre la clase agrícola*²⁶. Els sindicats agrícoles que apareixen una mica més tard també defensen interessos de classe, però no els cal fer-ne la conscienciació perquè, els propietaris rurals, com a grup social benestant, ja han estat socialitzats en la defensa dels seus interessos individuals i de grup.

Aquest model ideològic d'unitat és present en totes aquestes primeres societats de pagesos, malgrat que la seva expressió no és pas igual en tots els casos. Algunes societats, com la de Barberà de la Conca, arriben a fer plantejaments molt obreristes i els pagesos s'organitzen per defensar-se dels interessos dels propietaris amb funcions mutualistes, educatives, a més de les recreatives i de les més directament vinculades a la gestió de la producció, la transformació i la comercialització de les collites (Fuguet, 1994; Mayayo, 1994). En canvi, d'altres, com la de la Selva, que tot seguit passo a descriure, tan sols arriben a desenvolupar activitats culturals i recreatives i una cooperativa de consum. Fet i fet, el model de partida és el mateix, la capacitat d'arribar més enllà en l'assoliment de fites socials va dependre tant de la composició social i política de les bases socials de les entitats com de les particularitats dels contextos locals.

En el cas de la Selva, el sorgiment d'una associació pagesa cal entendre-la tant en el context polític i social de l'època com en l'existència d'un entorn sociogeogràfic altament actiu en el terreny associatiu. Reus, la ciutat veïna, té un fort component obrer, ja ho he revisat en l'apartat anterior, però també està sensibilitzada en el terreny de la modernització agrària, amb presència de grans propietaris que defensaven la necessitat de modernització del camp per fer els productes més competitius en el mercat exterior (Figueras, 1998). La Cambra Agrària de Reus, fundada de seguida que es va publicar el decret de creació d'aquests organismes (1890), agrupava bàsicament aquests grans propietaris que s'havien impregnat

²⁶ Aquesta referència la podem trobar, amb formulacions similars, a gairebé tots els estatuts d'aquestes societats, així en deixen constància la majoria dels estudis fets sobre aquestes entitats

fortament del discurs de la necessitat de mecanitzar el camp i de tecnificar els conreus. Aquest discurs a Catalunya, amb el model industrial sempre al davant, va ser parcialment portat a la pràctica per part de les associacions de propietaris, però en moltes ocasions va servir només com a legitimació de la necessitat d'organitzar-se per defensar la seva continuïtat com a grup d'elit i per mantenir la seva capacitat d'incidir en els diferents nivells de l'administració²⁷. Per altra banda, la Selva, per la seva posició geogràfica que la situa al límit de la comarca del Baix Camp, era pròxima també a les organitzacions pageses que havien anat apareixent a l'Alt Camp, a la Conca de Barberà i al Tarragonès, comarques veïnes i capdavanteres en el terreny de l'associacionisme de la petita pagesia.

Per tant, la gent de la Selva tenia molt pròxim el model urbà de l'associacionisme reivindicatiu obrer, sindicalista i també el model de les societats agràries, tant el de les que agrupaven els grans propietaris que cercaven la forma de mantenir competitives les seves explotacions, com les dels petits propietaris i obrers del camp que pretenien defensar-se de les dures condicions que els imposaven els amos davant les pèrdues que els suposava la crisi agrària de finals del XIX. Amb aquest entorn va sorgir a la Selva la primera associació agrícola la *Asociación Agrícola de la Selva del Campo*²⁸, els estatuts de la qual es van aprovar el 24 d'octubre del 1900, dotze anys més tard que aparegués la primera societat d'aquestes característiques en una ciutat molt pròxima, la Societat Agrícola de Valls (Gavaldà, 1989: 50).

L'any 1906 es publica la Llei de Sindicats Agrícoles. Amb aquesta llei, l'administració, empesa per les organitzacions agràries, especialment les cambres agràries catalanes i l'Institut Català de Sant Isidre, començava a traçar una mica de

(Fuguet, 1979; Mayayo, 1985; Gavaldà, 1989; Gavaldà i Santesmases, 1993; Cavallé i Cavallé, 1995; Santesmases, 1996; Soronellas, 2000).

²⁷ Sembla que va ser així en els cas dels grans propietaris espanyols, sobretot al sud i a Castella on les organitzacions agràries van tenir una paper molt feble en la defensa del seu possible paper d'intermediaris entre els agricultors i els mercats d'equipaments i que van concentrar especialment el seu interès en ser capaços d'esdevenir influents en les decisions de l'administració, sobretot en política fiscal agrària (Pan-Montojo, 1997: 186).

²⁸ Aquesta societat va canviar de nom en diferents ocasions i en algun moment el seu nom social va coincidir amb el d'una altra entitat de la qual m'ocupo en l'apartat següent. Per evitar confusions a partir d'ara em referiré a aquesta associació com la *Societat dels Pagesos*, el nom amb què la gent del poble identificava aquesta societat en el període de la seva existència, entre el 1900 i el 1919. És important remarcar-ho, a més, perquè amb el qualificatiu de "pagesos" a nivell local s'identifica als treballadors de la terra, no als propietaris hisendats i aquesta em sembla una precisió qualitativa important.

camí cap a la superació de la crisi agrària de finals de segle i cap a l'intent de tecnificar i fer més productives les explotacions agrícoles que havien anat esdevenint cada cop menys rendibles. La llei havia de permetre l'obtenció de crèdits tous del banc d'Espanya per part dels sindicats, els quals, a la vegada els havien de distribuir entre els productors per a modernitzar i tecnificar les seves explotacions agràries. Alhora, els sindicats, obtenien també recursos i exempcions fiscals per gestionar la transformació i la comercialització de les collites, realitzar tasques d'assessorament tècnic als pagesos i facilitar-los l'obtenció de nous productes i maquinària d'ús agrícola.

Es va constituir així en el camp català una estructura associativa dual: les societats, dels petits propietaris i jornalers i els sindicats, dels propietaris més acomodats. Ara bé, aquesta polarització entre propietaris i no propietaris no és sempre clara en la manera com es concreta en el plànol local, el de la comunitat. A la Selva, per exemple el primer sindicat va néixer com a societat l'any 1904, dos anys abans d'aparèixer la Llei de Sindicats; i, malgrat que va fundar-se sota el control directe del propietaris, la seva base social estava composta fins i tot per població jornalera, com ho indica el fet que dels 92 socis que tenia l'entitat poc després de la seva fundació, 18 no tenien cap tipus de propietat agrària²⁹. L'associacionisme pagès és plural, la diversitat ideològica, política, social i econòmica de la població que el posa en pràctica fa emergir, molts cops, combinats que poden semblar estranys al primer cop d'ull, però que són perfectament versemblants en la dimensió local.

4.2.1. La primera associació agrària local: la Societat dels Pagesos (1900-1919)

De la fundació d'aquesta primera societat agrària l'any 1900 se'n té notícia al redactat dels reglaments i estatuts posteriors que sempre es refereixen a aquesta associació com la fundacional. El document més antic que avui conserva l'entitat és un Reglament de la societat anomenada llavors "Sociedad Agrícola Cooperativa de la Selva del Campo" datat el dia 3 de novembre de l'any 1901 i segellat al Govern Civil de Tarragona l'any 1903. En l'article primer es precisa que "*Modificada la Asociación Agrícola de la Selva en virtud de los correspondientes estatutos y siendo*

²⁹ Santesmases (1996) fa la mateixa apreciació en valorar l'aparició simultània dels dos sindicats agrícoles de Vila-rodonà.

la misma continuación de la que venía existiendo, según reglamento aprobado en veinticuatro de Octubre de mil novecientos por el Ilre Gobernador Civil, debe entenderse tal Reglamento modificado por el presente.”

El primer llibre d'actes que es conserva comença l'any 1904, la primera acta és del darrer dia festiu del mes de desembre d'aquell any. El seu president, en aquell moment era Agustí Ballester Pàmies, el mateix que ja havia signat com a president el Reglament de l'any 1901 i és probable que aquest fos el primer president de l'entitat. La resta de persones que composaven la junta l'any 1904 són: Pau Fuguet Canela, vicepresident; Ramon Vallverdú, secretari; Josep M. Simó Masdéu, comptador; Antoni Prats, dipositari; Josep Figuerola Ollé, vicesecretari; i, Sebastià Dolcet, vocal. Tots ells pagesos sense o amb molt poca terra. Aquesta és una constant entre els socis de l'entitat³⁰, la qual podem considerar que té una base social força homogènia composta per pagesos sense terra i per petits propietaris que complementaven el treball a la terra pròpia amb el treball assalariat o els arrendaments i parceria³¹.

Agustí Ballester Pàmies, per exemple, el primer president de la Societat (1900-1904), era un pagès sense terra qui, igual que els seus pares treballava de jornalier al camp. Va néixer en un mas del terme de la Selva on molt probablement ell i la seva família treballaven per l'amo conreant la finca. Els pares d'Agustí Ballester eren analfabets, ell, en canvi, sabia llegir i escriure i als 35 anys es va convertir en el president fundacional d'una organització de pagesos que, igual que ell, havien de conrear les terres d'un propietari i que tenien la fal·lera d'agrupar-se per fer-se presents davant la comunitat i, en definitiva, per crear una certa consciència de classe que els

³⁰ De totes formes, només ho puc assegurar pels noms dels socis que he pogut conèixer mercès a les actes o a algun llistat parcial i esporàdic. El fet que no s'hagi conservat cap llibre de registre de socis impedeix tenir-ne un coneixement més exhaustiu.

³¹ Segons fonts orals, la figura del parcer era pràcticament inexistent a començaments de segle i tan sols es va desenvolupar de la guerra civil ençà. La pràctica tradicional era la del treball assalariat en què els grans propietaris contractaven diàriament la mà d'obra a la plaça del poble. En menor mesura es practicava l'arrendament pel qual el propietari percebia un import fix anual i era el pagès arrendatari que corria amb totes les despeses. En la mesura que l'activitat agrícola es va fer més dependent del sistema de mercat i va augmentar la necessitat d'inversió, el sistema d'arrendament es va fer econòmicament insuportable per al pagès de tal manera que al cap i a la fi el propietari va haver de cedir en la implementació de sistemes de pararia. La pràctica local va ser la del pagès "mitges" que es quedava la meitat de les collites i corrien a càrrec del propietari les despeses fiscals, no cal dir-ho, i les despeses ocasionades per les millores, pels adobs i per les infraestructures, entre les quals les de l'aigua eren les més importants. El pagès, en contrapartida, es responsabilitzava de fer totes les feines i si, en algun moment necessitava ajut (maquinària, mà d'obra assalariada...), havia de satisfer el cost que li suposés.

permetés millorar la seva situació social. Els altres presidents de la Societat van ser, per aquest ordre Joan Bové Puñet (1904-1906) també pagès jornalер; Josep M. Simó Masdéu (1906-07 i 1908-1913), pagès petit propietari; Andreu Fortuny Figarola (1907-1908), pagès jornalер com el seu pare; i Josep Simó Masdéu (1914-1919), pagès petit propietari tot i que més tard es va casar amb una pubilla filla d'un propietari acomodat.

Amb aquestes bases socials sembla clar que l'entitat naixia al voltant d'una idea molt pròpia del moviment associatiu obrer: el foment de les relacions entre els pagesos i la idea d'unir a la classe agrícola. El reglament del 1901, aprovat pel Govern Civil l'any 1903, deixa escrita en el seu article segon la finalitat de l'associació:

“El objeto de la Asociación Agrícola, como se dice ya en los Estatutos, ha de ser el promover la unión entre la clase agrícola, asociarse y constituir una cooperativa para la adquisición de productos con destino a los socios y a la venta de los que éstos hayan obtenido en sus fincas, lográndose con ello mayores beneficios.”

El foment de les relacions entre els pagesos del poble va ser dut a la pràctica a través de les dues activitats emblemàtiques, i pràcticament úniques, de la Societat: la constitució d'un local d'esbarjo i de reunió per als socis³² i la creació d'una cooperativa de consum en la qual els socis podien adquirir amb més facilitat i a més baix preu productes de consum domèstic i també matèries per als seus conreus o per a les activitats de petita ramaderia domèstica³³.

El reglament fa referència també a l'activitat destinada a la comercialització dels productes agraris dels associats. Però la Societat es va situar sempre en el terreny de promoure la sociabilitat, de ser espai d'interacció per als seus socis, espai de discussió i de construcció ideològica. Tot el que tenia a veure amb la comercialització de la producció tenia poc sentit en un context de jornalers sense terra o amb petites propietats. A mesura que els socis van anar tenint accés a la terra, en règim de propietat o de parceria, l'entitat es va anar plantejant la necessitat

³² Amb aquesta finalitat, la Societat va adquirir l'any 1909 uns locals que va anar essent adaptats a les necessitats de l'entitat fins que l'any 1916 s'hi van dur a terme les obres de renovació total. L'edifici està ubicat al carrer Major, just davant de la plaça que acull la Casa de la Vila, una zona absolutament central en la vida local de l'època.

d'actuar en el terreny de les activitats de transformació i de comercialització de les collites³⁴.

Una altra característica de les societats pageses era el seu esperit igualitari, d'inspiració liberal i obrera. Aquest igualitarisme és perceptible en la definició de la tipologia de socis de les entitats; la Societat dels Pagesos de la Selva va preveure en el seu reglament l'existència d'un sol tipus de socis amb plens drets per ser elegibles per als càrrecs de la junta directiva³⁵. Tots els socis havien de satisfer una quota mensual, uns drets d'entrada i adquirir obligatòriament una acció de cinc pessetes i, voluntàriament, un nombre màxim de deu accions. La Societat estava pensada com una societat per accions, amb les quals s'aconseguia capitalitzar l'entitat per cobrir les despeses de gestió, d'administració i de l'activitat comercial i recreativa de l'entitat.

- **La trajectòria ideològica de la Societat: de jornalers a pagesos**

L'esperit igualitarista reflectit en el reglament i en els estatuts de la Societat ens remeten a un determinat context ideològic que a començaments de segle cal situar a la vora del republicanisme. En l'apartat dedicat als antecedents de l'associacionisme local, ja m'he referit que al poble tenia més predicament el carlisme que el republicanisme però que, això no obstant, hi havia un grup social d'ideologia republicana que havia constituït ja l'any 1893 una entitat social: el *Círculo Republicano*. L'any 1906, quan la Societat dels Pagesos portava sis anys funcionant, un altra entitat anomenada *Centro Republicano Silvense*³⁶, va trametre un ofici a la junta dels Pagesos expressant la seva amistat a la Societat; en agraïment, la junta acorda nomenar soci honorari al president del *Centro Republicano*. Pel que sembla les dues entitats es consideraven ideològicament i políticament properes.

³³ Aquesta activitat tenia lloc a la botiga de l'entitat situada a l'edifici que la Societat havia adquirit i remodelat al carrer Major. Juntament amb el cafè, la botiga de la societat va convertir-se en el centre de l'activitat social de l'entitat.

³⁴ Més endavant s'explica com la Societat va acabar reconvertint-se en sindicat agrícola l'any 1919, amb el projecte de construcció d'un molí d'oli per transformar les collites d'olives dels socis. Com veurem aquest projecte va quedar després en suspens perquè aquell mateix any el sindicat de l'antiga Societat dels Pagesos es va fusionar amb un dels altres sindicats locals.

³⁵ En descriure la Societat de l'Agrícola veurem que es defineixen dos tipus de socis diferents en funció de la riquesa de les persones associades. Amb aquest mecanisme els propietaris més acomodats s'asseguren el control de l'entitat perquè només ells podien ser elegibles per als càrrecs directius.

³⁶ Potser simplement es tracta d'un canvi de nom de l'entitat.

Hi ha encara un altre fet significatiu que permetrà conèixer millor la ideologia fundacional de la societat i la seva possible evolució. El 14 d'abril de 1911 en una reunió de junta, es va llegir una carta signada per un número reglamentari de socis de número que contenia la sol·licitud d'utilització del local social de l'entitat per a la celebració de “...un mítin obrero para mejorar la situación precaria que es tan necesario remediarla”. L'assemblea va tenir lloc el dia 23 d'abril i Josep Masdeu Dols, Marrets, el futur líder del grup, va ser l'encarregat de defensar la petició, i ho va fer “...expresando las necesidades de los obreros y la justa razón de reunirse para ver si podían mejorar la situación”. Es tracta per tant d'una reivindicació d'essència netament obrerista; fins i tot acaba les seves alegacions amb una metàfora força significativa, dient que “...consideraba que la sociedad era su madre”.

La junta va denegar finalment la petició amb l'excusa que el míting reuniria a persones que no formaven part de la Societat i, per tant, no podia ser considerat un acte propi. A partir d'aquesta negativa s'inicia una crisi en la que un grup de socis passa a qüestionar el model de gestió de l'entitat i s'erigeix en un bloc opositor a les actuacions de la junta directiva. Aquest grup de socis s'ubicava a l'esquerra de l'espectre ideològic de la Societat; eren els socis que formulaven plantejaments socials més radicals, els quals poc a poc van anar xocant amb els plantejaments del president i de la directiva que progressivament anaven acostant-se a posicions més moderades i que anava assumint com a seu el model ideològic del grup de propietaris. La crisi es tanca al cap de dos anys amb l'expulsió definitiva i sense possibilitat de readmissió dels vint-i-nou socis que conformaven el grup opositor³⁷. A partir d'aquell moment la junta té les mans lliures per anar acostant a la societat cap al grup de propietaris fins arribar a fer efectiva una fusió amb el sindicat dels propietaris.

El mes de novembre de l'any 1912 es va fundar a la Selva una societat d'esperit obrer anomenada Societat d'Obrers Agricultors (Solà, 1998: 281), la qual era coneguda a nivell local amb el nom de “La Raconera”, el topònim de la casa que

³⁷ En aquell moment la Societat tenia al voltant de 150 socis, un nombre considerable. Durant la crisi la directiva va aprovar un augment espectacular de la quota d'entrada com a mecanisme per frenar

ocupaven. Malgrat que no s'ha conservat la documentació d'aquesta entitat, fonts orals han manifestat que acollia pagesos jornalers que defensaven opcions polítiques radicals, socialistes i possiblement, més endavant, anarquistes³⁸.

“...A la Raconera hi havia un sindicat obrer, d'esquerra, però no sé de quin partit. (...) Hi havia gent inconformistes, el Marrets ho era, son pare del Pere Roig, que dèiem (...) el Salvador de l'Hort dels Ponts... Tots aquests ho eren. I aquell... ho era també aquell home, lo Ventura Viló (...) Allà, en principi, això jo no ho he viscut, la Raconera era una agrupació, no sé si es pot dir un sindicat, de treballadors, però bastant ben organitzats, perquè inclús tenien barberia, s'anaven a afaitar allí. Però aquells eren, ja es podria dir així en aquell temps, eren ultrarevolucionaris.” Ll.V.P

Els principals implicats en els conflictes de la Societat dels Pagesos, i potser tot el grup, van passar a formar part de “la Raconera” que s'havia constituït en plena crisi, només uns mesos abans de produir-se la ruptura. Josep Masdéu Dols devia tenir molt de protagonisme en la direcció de la Sociedad de Obreros Agricultores perquè va ser el delegat de la Selva a l'assemblea constituent de la Federació de Tarragona i delegat provincial al Congrés de la Federación Nacional de Obreros Agricultores de España.³⁹

Aquest capítol de la història de l'entitat és absolutament significatiu per entendre la seva trajectòria ideològica. No hi ha dubte que el seu esperit fundacional estava inspirat en el moviment obrer i en el principi rochdalià de donar a cada home un vot. Una anàlisi superficial dóna la imatge d'una societat conformada per una base social homogènia de petits propietaris i jornalers que havien de tenir interessos comuns. Però, a la pràctica el pas del temps va fent aparèixer l'heterogeneïtat ideològica i la diversitat interna: petits propietaris que van adquirint més terres i antics jornalers que esdevenen propietaris. D'altra banda, un altre factor de divergència és l'enquadrament ideològic dels socis; el fet d'ocupar una mateixa posició en l'estructura social no és garantia de compartir línia de pensament; a més, en un context de poble, els conflictes familiars, de veïnatge, laborals o personals es barregen de forma quasi indestriable amb els condicionants socials, econòmics i

l'accés de més socis opositors; un cop acabat el conflicte les quotes van tornar a ser rebaixades i es van incorporar 40 socis nous a l'entitat.

³⁸ M'he referit a l'enquadrament polític de la Sociedad de Obreros Agricultores en l'apartat 4.1.2, quan he desenvolupat l'associacionisme obrer a la Selva.

³⁹ Veure la nota 23 d'aquest mateix capítol.

ideològics, de forma que es fa molt difícil precisar amb exactitud les fronteres que separen els diferents col·lectius socials.

- **L'esvaniment de la Societat dels Pagesos**

El que he qualificat com un procés de progressiva conservadorització dels plantejaments socials de la Societat del Pagesos va culminar amb la fusió, absorció a la pràctica, d'aquesta entitat per part del Sindicat de l'Agrícola, del qual m'ocupo en el pròxim apartat. El primer episodi d'aquesta fusió, que ha de ser analitzada com un procés, es produeix l'any 1917 quan, en una assemblea, Josep M. Simó Masdeu, que havia estat president de l'entitat entre 1907 i 1913, precisament quan es va produir la ruptura a la societat⁴⁰, opinava que seria convenient formar un sindicat *perquè* “...siempre sería más ventajoso para todos por los créditos y ventajas que tiene un Sindicato Agrícola sobre las demás instituciones.” Molts socis es van mostrar d'acord amb la proposta de Simó i l'assemblea facultà a la Junta perquè n'iniciés les gestions. Però no es tornà a parlar de la qüestió fins quasi un any més tard quan la junta va posar en coneixement dels socis que un altre sindicat local, el Sindicat de Sant Andreu⁴¹, havia fet una proposta de fusió amb la Societat dels Pagesos. En la discussió que la proposta va encetar entre l'assemblea de socis va quedar clar que hi havia dos sectors arrenglerats en posicions de militància religiosa diferents. Els que defensaven la fusió eren els pagesos més clericalistes, pròxims a l'obra social endegada pels pares claretians de la vila des del convent de Sant Agustí⁴². Els que eren contraris a la proposta eren els socis d'ideologia més laïcitzant i, fins i tot,

⁴⁰ Josep M. Simó ha de ser considerat un dels líders del sector moderat de la Societat, va ser el president que va marcar les directrius del camí que havia de seguir l'entitat. Com es pot observar, ho va continuar fent, des de les bases, quan ja havia deixat la presidència al seu cosí germà, Josep Simó Masdeu.

⁴¹ Aquest sindicat havia estat fundat dos anys abans en el sí del Centre Catòlic, una entitat d'esplai d'inspiració i d'orientació clarament religiosa. Aquí es torna a fer evident la dificultat de separar els grups socials en base a la pertinença en un determinat grup socioeconòmic, sense tenir en compte el posicionament ideològic. Molts socis de la Societat dels Pagesos, aquells que s'arrengleraven a la vora del sector ideològic dels capellans de Sant Agustí, veritables promotors del catolicisme social local, es van fer també socis del Sindicat de Sant Andreu, potser més perquè els tocava fer-ho com a forma d'expressió de la seva pertinença al grup social amb el qual s'identificaven, que per obtenir els beneficis econòmics que podia comportar la sindicació.. Del Sindicat de Sant Andreu me n'ocupo en l'apartat 4.4 i també a Soronellas, 2000: 87-117.

⁴² Joan Catà Simó liderava el grup de socis favorables a la fusió. Joan Catà era pagès-propietari i músic, també cosí germà, per la banda materna de Josep M. Simó Masdeu. La seva gran activitat musical va girar sempre al voltant dels actes religiosos, processons, misses i celebracions diverses; gràcies a ell i a la seva tasca de recollida i arranjament, es conserven avui partitures de la música religiosa tradicional d'autoria local. És evident que la música l'aproximava als pares claretians que n'eren també grans promotors; tot plegat el situava en el sector més clerical de la societat selvatana de l'època.

anticlerical, com ho mostren el to i les expressions utilitzades en el discurs de negació de la fusió⁴³. Va dominar el grup d'opinió contrari a la fusió, més nombrós, probablement, i sobretot, més ben representat a la directiva; la fusió no es va produir perquè la proposta va ser definitivament rebutjada.

El tercer episodi té lloc mig any més tard, al febrer del 1919 quan es pren l'acord de dissoldre la Societat dels Pagesos i fundar el Sindicato de Producción y Crédito Agrícola amb la finalitat de construir un molí d'oli que pogués ser utilitzat pels socis. Però aquest projecte ja no es va dur a terme perquè dos mesos després ja es va plantejar el que havia de ser el darrer capítol de la història, quan la junta del Sindicat de la Societat dels Pagesos planteja una fusió amb el Sindicat de l'Agrícola, el sindicat que agrupava, entre d'altres, alguns dels més importants propietaris locals. En aquesta ocasió no hi va haver cap oposició o, significativament, no n'ha quedat constància, perquè el mes de maig del 1919 la fusió de les dues entitats ja era un fet. La junta directiva va ser del tot favorable a la fusió i no va posar cap impediment a un procés que va acabar comportant l'oblit de la Societat que econòmicament i socialment era més feble⁴⁴. El sindicat resultant de la fusió va adoptar el nom de Sindicat Agrícola de la Selva del Camp, més conegut com Sindicat de Sant Isidre.

- **A tall de conclusió: la societat i els pagesos**

La trajectòria seguida al llarg de 19 anys per la Societat dels Pagesos és un exemple significatiu del model de societats pageses inspirades en l'associacionisme obrer. El projecte inicial tenia com a objectiu principal servir de suport per fer front a les condicions socials i econòmiques desfavorables que vivien les famílies pageses; el discurs ideològic de fons era el propi d'una entitat que volia treballar per la identitat de classe i aconseguir així, una millora en les condicions de vida de la població agrària més desfavorada. Amb el pas dels anys, aquest discurs social es dilueix en la mesura que l'entitat adquireix patrimoni propi i es desempallega del grup de socis

⁴³ Andreu Fortuny Figarola, Paola, sembla que liderava el grup que s'oposava de manera més contundent a la fusió i interpretava que el sindicat de Sant Andreu pretenia absorbir i fer desaparèixer la Societat dels Pagesos. Es va mostrar partidari de no endegar ni tan sols la negociació amb el sindicat: "*...ni hacer fusión ni negociar tampoco y terminarlo de una vez*".

⁴⁴ La Societat dels Pagesos va deixar d'existir malgrat que el nou sindicat va ubicar-se físicament a les seves dependències, un edifici absolutament renovat feia només dos anys. Els principals càrrecs directius, la presidència, per exemple, sempre va ser a mans dels dirigents del Sindicat de l'Agrícola, el dominant, i essent així, a nivell local, en pocs anys fins i tot l'edifici va perdre el nom amb què el coneixien la gent del poble, "els pagesos", per passar a ser identificat amb el nom de "l'Agrícola".

més radical. El procés de progressiva conservadorització acaba desembocant en una fusió amb el sindicat de l'Agrícola. Durant els 19 anys que durà la seva activitat com a entitat autònoma, la Societat no va tenir cap paper actiu, ni de prop ni de lluny, en l'activitat agrícola dels seus socis. La Societat dels Pagesos no va acostar als pagesos del poble a les noves tecnologies ni als avenços agraris però els va aportar l'estratègia associativa, com una novetat que calia anar tenint en compte en el present i el futur de la dinàmica de la societat agrària.

4.2.2 El Sindicat Agrícola de la Selva del Camp (1904-1920)

El 19 de juny de l'any 1904 va tenir lloc l'assemblea constituent de la Societat Agrícola de la Selva del Camp, coneguda popularment com l'Agrícola. La junta fundacional estava composta per 9 persones, tots ells homes que gaudien d'una posició acomodada, propietaris de patrimonis mitjans i grans i que ocupaven, o havien ocupat, o ocuparien en un futur proper, càrrecs diversos de gestió municipal. Es tracta, d'una societat agrària d'ideologia conservadora, que va néixer per defensar els interessos dels pagesos-propietaris del poble. El seu objectiu era bàsicament l'obtenció de crèdit que els permetés ajornar la venda de les collites bo i esperant aconseguir un bon preu. En el mateix moment de la seva constitució, l'assemblea va decidir formar part de la Federació Agrícola Catalano-Balear i de la Cambra Agrària de Reus i Comarca⁴⁵.

La Selva, a partir d'aquest moment passa a ser un exemple paradigmàtic de l'estructura dual de l'associacionisme agrari català constituït a partir de dos models associatius: el de les associacions o societats agrícoles, nascudes des de i per als petits propietaris, jornalers i mitgers; i el dels sindicats o caixes rurals nascuts des de i per als propietaris més benestants. L'Agrícola, en el moment de fundar-se ho fa com a societat, a l'espera de poder constituir-se en sindicat. Les relacions entre les dues societats agràries no eren, aparentment, difícils perquè un mes després de l'assemblea constituent la nova entitat rep una carta cordial de la Societat dels Pagesos, donant als socis de l'Agrícola la benvinguda a l'espai comú de defensa de

⁴⁵ La Federació va ser la impulsora l'any 1903 de la creació de la Unión Agraria Española, la qual, a la vegada, va elaborar el projecte de llei de Sindicats Agrícoles promulgada el 28 de gener de l'any

l'agricultura. Malgrat haver nascut en dos sectors socials diferents, aquesta aparent cordialitat acabarà en la fusió de les dues entitats l'any 1919.

- **L'esperit fundacional. Els estatuts de l'any 1904**

L'article segon dels estatuts de L'Agrícola del 1904 manifesta, entre altres coses, esperit de protecció vers les classes pageses. En constituir-se com a societat, els estatuts fan referència, com en el cas de la Societat dels Pagesos a la necessitat d'agermanament de la classe pagesa⁴⁶, però també a la necessitat de defensar-se de la llei del mercat i d'utilitzar l'entitat per pressionar el govern i les seves polítiques agràries.

Les societats de pagesos, ho he expressat en l'apartat 4.3, donaven sortida a la necessitat social de construir la identitat i els mecanismes de defensa de la classe pagesa composta pels petits propietaris i els jornalers, la població més desafavorida de l'estructura social del camp català. En canvi, les societats de propietaris, més tard constituïdes en sindicats, no tenen cap necessitat de crear consciència de classe perquè la seva participació en les diferents instàncies de poder ja els l'ha proporcionada històricament. En aquest moment, en canvi, sí que els resulta bàsic constituir societats que facin de cadena de transmissió dels seus interessos econòmics i socials als centres de poder, en un moment de canvi profund de les condicions i de les relacions de producció i de comercialització. Aquesta nova situació també els fa indispensable aconseguir crèdits per apaivagar els efectes de les crisi de preus i per fer front a la despesa de la modernització de les seves explotacions⁴⁷.

1906. Aquesta llei va ser inspirada per la burgesia catalana i serà la que canalitzarà el naixement d'uns sindicats agrícoles fets a la mida dels propietaris rurals (Mayayo, A. 1985).

⁴⁶ En aquest cas la metàfora de l'agermanament no s'ha d'entendre des del principi d'igualtat sinó de jerarquia. Així, de la mateixa manera que l'heretament indivís creava una jerarquia interna entre els germans per raó de la seva posició respecte a l'herència, la Societat és pensada també com una entitat que ha de ser governada per pocs, els més rics. En els estatuts, a diferència de la Societat dels Pagesos, es distingien dos tipus de socis en funció del seu nivell de renda i es deixava així a mans dels més poderosos el control de la gestió de l'entitat.

⁴⁷ La modernització consistia bàsicament en els canvis del tipus de conreu, tot i que el pas de la vinya a l'avellaner a la Selva ja s'havia produït a tot el llarg de la segona meitat del segle XIX. Era més important la inversió necessària per convertir els camps d'avellaners des del secà al regadiu, cosa que en aquesta època es feia mercès a la perforació de pous i a la construcció de sínies.

Relacionat també amb la necessitat de modernització i tecnificació del camp⁴⁸, un altre dels objectius que es marca la Societat és la de fer arribar a la població i als socis els productes d'ús agrícola imprescindibles per augmentar la productivitat dels conreus: els fertilitzants i els fungicides, bàsicament. De fet, aquesta va esdevenir la seva activitat més important, perquè la comercialització de la producció, i molt especialment la de l'avellana, prevista de forma específica en els estatuts fundacionals, mai va ser posada en pràctica.

L'esperit conservador-burgès d'aquesta entitat es fa manifest en el fet que es va fundar a instàncies del grans propietaris locals, els quals van imprimir en els estatuts la seva voluntat de retenir el control de la societat reservant-se la possibilitat de ser elegibles per als càrrecs de la junta directiva. Aquest tarannà conservador es feia manifest també en els articles més moralitzants dels estatuts, pels quals la societat es comprometia a vigilar per la moral i els costums dels associats, a vetllar per la santificació del diumenge i a combatre la blasfèmia. Curiosament, però, aquesta manifestació de moral catòlica no s'acabava de correspondre amb el tarannà religiós de gran part dels associats que es mostraven escèptics davant els plantejaments morals més estrictes de l'església catòlica i que, fins i tot, podien ser anticlericals. En tot cas, en el plànol local, s'arregleraven al voltant de posicions crítiques respecte al model de l'obra social endegat pels capellans de Sant Agustí⁴⁹, i s'ubicaven en el grup social oposat al que s'havia constituït a redós dels religiosos.

• El naixement del Sindicat Agrícola de la Selva del Camp

La societat de L'Agrícola ja deixava clar en els estatuts aprovats el dia 11 de març del 1904, que pretenia constituir-se en "*Sindicat Agrícola*" per tal de beneficiar-se

⁴⁸ Un dels impulsors més fermes de la nova associació-sindicat i el seu primer president era farmacèutic i fill de família d'apotecaris: Andreu Puig Pàmies, casa seva va ser el primer local de referència per a l'entitat. Fonts orals m'han manifestat que Andreu Puig va fer el paper d'home de ciència, a més de ser un gran propietari, que pretenia aconseguir canviar els usos pagesos ancestrals i fer entrar l'agricultura a la modernitat del segle XX

⁴⁹ A la Selva de començaments de segle, es perfilaven dos sectors socials catòlics diferents, el d'aquells que eren afins als capellans de Sant Agustí i el dels que eren assidus a la parròquia i afins al rector. Els primers practicaven un tipus de catolicisme més dinàmic i expansionista, molt més present a la comunitat i que impregnava la vida dels individus. Els segons entenien el catolicisme com a quelcom que formava part de la moral i de la pràctica religiosa i l'ubicaven estrictament en els espais pensats per a la religió. Els primers ocupaven el lleure en els espais de sociabilitat creats pels pares claretians (orfeó, teatre del centre catòlic...) els segons acudien al Casino local, on practicaven el joc, la lectura de diaris, i acudien als espectacles de teatre i sarsuela programats per l'entitat. Aquesta divisió s'ha anat allargassant amb el temps bé que redefinida fins arribar als nostres dies.

dels avantatges que aquest model associatiu els oferia. A la pràctica el Sindicat no es constitueix formalment fins el mes de maig de l'any 1906, uns mesos més tard de promulgar-se la llei de sindicats. Es té constància que el 30 de maig de l'any 1904 dos membres de junta viatgen a Barcelona per anar a l'Institut de Sant Isidre; potser aquesta visita té relació amb la recerca d'informació sobre el tema. Sembla ben bé que els impulsors del Sindicat estaven ben assessorats sobre el fet que la llei en la qual calia buscar recer era a punt d'enllestir-se, i la van esperar.

En aquest període previ, de fet, l'Agrícola havia tirat endavant l'adquisició de l'equipament del local del cafè de la Societat i havia engegat el servei de guarderia rural. Consta també que entre el 1904 i el 1906 va adquirir i distribuir entre els socis productes d'ús agro-ramader, però, de fet, ni tan sols les actes es fan ressò d'aquesta activitat comercial la qual no deguera prendre volada fins que es va aconseguir el més important: els diners. La Llei de Sindicats emparava aquestes entitats eximint-les de pagar tributs i permetent que obtinguessin crèdits bancaris en condicions especials per finançar les activitats de l'entitat i les dels socis.

El Sindicat, es constitueix només com a Secció de Crèdit, amb l'objectiu que servís com a marc legal des del qual accedir als crèdits necessaris per augmentar la liquidesa dels seus associats. Per aconseguir aquest crèdit, els socis havien de respondre amb els seus béns personals d'una quantitat determinada, la suma d'aquestes quantitats constituïa el capital social de l'entitat i, per tant, indicava la cota màxima d'endeutament del Sindicat amb el Banc d'Espanya. És evident que la secció de crèdit era al servei bàsicament dels propietaris més grans que eren els qui podien avalar els crèdits més quantiosos; d'altra banda, a través de la junta directiva, tenien capacitat decisòria sobre la concessió dels crèdits⁵⁰.

La crisi agrària de finals de segle XIX havia malmès les economies dels propietaris rendistes, el control de la secció de crèdit de l'entitat els donava accés als diners que necessitaven per continuar mantenint la seva situació de privilegi i per preservar el seu model de vida. Joan Puig i Ferrer ho explica a la novel·la *El cercle màgic*, en la

⁵⁰ Els estatuts estableixen que el càrrec de gerent el podien ocupar només aquells socis que haguessin subscrit 3.000 ptes o més al capital social de l'entitat; de fet, dels 63 socis fundadors, només 16 podien

qual descriu un sindicat agrícola, anomenat “la Rella” que no és altre que l’Agricultor que ara ocupa aquestes pàgines.

“Feia set o vuit anys, uns propietaris grossos del poble, però que anaven curts de diners, havien tingut la idea de fundar un Sindicat Agrícola a tenor dels que funcionen en altres pobles de la contrada. La idea primordial d’aquest sindicat era d’obtenir crèdits d’una important entitat bancària de la capital. Per això era necessari formar un grup de propietaris que respongués amb les seves terres fins al tipus d’uns quants centenars de mils pessetes. Això fet, el banc practicava el préstec de diners als propietaris d’A... El sindicat agrari pagava bons interessos al banc. L’encert de Joan i els cinc o sis propietaris curts de diners com ell, havia estat de donar a la institució un caràcter popular, de manera que entressin en ella els petits propietaris, els pagesos que posseeixen uns bocinets de terra, guanyats amb les seves suors.. Alguns d’aquests pagesos que tot tenint terres de vegades més bones i gairebé tan nombroses com els senyors rurals, seguien treballant-les ells mateixos amb llurs fills, eren els únics del poble que tenien diner comptant, de vegades una i dues collites arreconades, i mai no havien de demanar préstecs als comerciants de fruits del país. (...)

De manera que l’èxit del senyor Joan i els seus iguals fou el següent: Associar els pagesos-propietaris a la seva empresa tot oferint-los l’esquer de certs avantatges, com fou la compra d’adobs, patates llavoreres, grans, sulfat de coure i sofre i substàncies químiques a l’engròs, a vagons, a nom del sindicat. Així obtenien aquestes coses a preu més baix i millors que comprant-les individualment al mercader. En canvi ells, que havien aconseguit la signatura de compromís d’aquests pagesos amb el banc, es lliuraven de fer préstecs de diner, primer al comerciant de fruits que sempre cuitava a “escanyar-los”, o els feia vendre a terme fixat, fos el que fos el preu dels fruits, i després als mateixos pagesos rics, cosa que sempre havien tingut per humiliant els senyors propietaris. Amb el Sindicat Agrícola havien pogut respirar, encara que uns anys més tard es trobaven més endogalats que mai puix havien abusat del crèdit.” (Pàg. 304-305)

La cita és llarga però, s’ho val, sobretot tenint en compte la capacitat d’observació i de descripció que tenia Puig i Ferrer. Tot i la duresa, quasi crueltat, amb què caracteritza les situacions que descriu a les seves obres, tot sembla indicar que l’anàlisi que en fa és força fidel a la realitat.

Hi ha un episodi conflictiu en la història fundacional de l’entitat que pot donar suport a la tesi que el sindicat estava essencialment al servei dels interessos dels propietaris acomodats. Es tracta del problema que es va crear a causa de la coexistència de la Societat amb el Sindicat després del 1906, moment en què es van conservar com a dues entitats separades, cada una amb la seva pròpia junta directiva i cada un amb les

ser escollits com a gerents. Un dels criteris de concessió de crèdits era la validesa moral del sol·licitant; sens dubte era un factor de “correcció” important a mans dels qui atorgaven els crèdits.

seves funcions diferenciades: la societat s'ocupava de la gestió de la secció comercial i del cafè i el sindicat es feia càrrec de l'administració de la secció de crèdit. El conflicte va sorgir arran del fet que més de la meitat dels socis de la Societat no van entrar a formar part del Sindicat, un problema pels dirigents perquè limitava la capacitat d'endeutament del Sindicat i, per tant, coartava la seva capacitat creditícia. El problema es va resoldre deixant la Societat en estat letàrgic l'any 1908; la dissolució oficial no podia tenir lloc perquè l'entitat encara tenia socis propis que ho haurien impedit i molts dels quals no podien optar a socis de la nova entitat perquè no tenien propietats amb què avalar la seva aportació de capital⁵¹.

- **Les bases socials de l'Agrícola**

Els socis de l'Agrícola, en conjunt, eren de procedència socioeconòmica diversa, malgrat que la fundació de l'entitat es feu a instàncies del grup de propietaris del poble, els quals en van anar conservant el control durant anys. Els homes que van encapçalar les juntes de govern de la Societat i del Sindicat procedien d'aquesta capa social benestant, la qual estava ben representada a totes les institucions locals. En gairebé tots els casos, els presidents ocupaven o havien ocupat càrrecs institucionals de més o menys transcendència⁵². El Sindicat era una plataforma social més, des de la qual projectar la seva capacitat d'influència sobre la població local. Aquesta constatació no ha de menystenir el valor de l'empresa endegada per aquesta gent i la seva voluntat de sacrificar el seu temps i esforç a una causa col·lectiva que pretenia, i ho va aconseguir, situar la comunitat en els paràmetres socials i econòmics de la idea de modernitat de principis de segle.

Els presidents de l'entitat van ser, per aquest ordre, Andreu Puig Pàmies, Josep Voltas Salvadó, Valentí Ferrater Ferrater, Josep Bové Boqué i Andreu Fortuny

⁵¹ La major part dels socis que no van fer-se del Sindicat no tenien propietats agràries o en tenien tan poques que no tenien liquidesa suficient per fer la subscripció obligatòria de capital. En aquest conflicte queda palesa la diversa composició social del sindicat de l'Agrícola. A Vila-rodona es va produir un conflicte semblant davant de la mateixa situació en què dintre d'una Societat va constituir-se un sindicat (Santesmases, 1996).

⁵² Pràcticament tots els regidors i alcaldes haguts a l'ajuntament de la Selva entre el 1895 i el 1909 van ser socis fundadors de l'Agrícola. En concret, només hi va haver quatre regidors i dos alcaldes (Josep Cochs Figueras i Ambrós Ferrater Soronellas) que no fossin socis de la Societat Agrícola i el sindicat; tots els altres en van ser socis fundadors. A partir del 1909 es comencen a incorporar a les regidories homes que havien estat socis fundadors de la Societat dels Pagesos.

Barrufet⁵³. En tots els casos es tractava de pagesos propietaris acomodats o propietaris rendistes que havien format part repetidament de les institucions locals, bé com a regidors, jutges de pau o membres de les comissions municipals. Andreu Fortuny Barrufet, el president més jove, havia estat alcalde entre l'any 1910 i el 1916, dos anys després de deixar el càrrec va passar a ocupar la presidència de l'Agrícola, entitat que va presidir fins el moment de la seva mort, l'any 1940.

La resposta dels pagesos de la Selva en el moment de constituir-se la societat va ser completament positiva, perquè durant el primer any es van associar a l'Agrícola 116 persones, de les quals 76 eren socis de primera classe⁵⁴. L'any 1908 es va assolir la cota màxima d'associats, 208 socis, el 60% dels quals eren de primera classe, el grup que sempre va dominar la institució. Pel que fa a la secció de crèdit, el nombre de socis va evolucionar des del 63 socis fundadors fins els 134 que tenia l'any 1915, nombre que va continuar inalterat fins l'any 1920 quan es va produir la fusió amb la Societat dels pagesos⁵⁵.

• L'activitat social i comercial

Immediatament de constituir-se la Societat Agrícola, l'any 1904, es va buscar un local que acollís les dependències de la nova entitat. La casa que primer es va ocupar era un antic cafè, la qual cosa ja dóna una pista sobre el tipus d'activitat que havia de centrar la vida de la societat. En aquest local s'hi va habilitar ràpidament una secretaria, una sala de cafè⁵⁶ i un magatzem per a la venda de productes agrícoles i

⁵³ En el repartiment de la contribució de l'any 1905, Andreu Puig Pàmies pagava 312 ptes de contribució rústega, Valentí Ferrater en pagava 112, Josep Voltas Salvadó en pagava 104 i Josep Bové Boqué pagava 217 ptes.

⁵⁴ Els de primera eren els socis propietaris que pagaven de contribució territorial una quantitat mínima de 33 ptes., o que, sense pagar aquesta quantitat, voluntàriament volien ser-ho i pagaven 5 ptes de drets d'entrada de soci i una pesseta de quota mensual. Els socis de primera eren els únics que podien optar a càrrecs de la junta directiva, mentre que els de segona, que no hi tenien dret, pagaven 2 ptes d'entrada i 50 cèntims al mes. Aquesta diferenciació entre els dos tipus de socis continua fins l'any 1920 quan, després de produir-se la fusió amb la Societat dels Pagesos, tots els socis esdevenen iguals en drets i deures.

⁵⁵ Els socis de la secció de crèdit es distingien en tres categories: la categoria A pels socis que havien subscrit obligació de capital gual o superior a les 3.000 ptes; els socis de la categoria B per als que havien subscrit un mínim de 1.500 ptes; i la categoria C per a aquells socis que subscriuïen menys de 1.500 ptes.

⁵⁶ El cafè era lloc de trobada, on fer tertúlia, llegir, jugar i, en general, promoure la sociabilitat masculina. Pel que fa a la lectura, es compraven el *Diari de Reus* i *La Vanguardia*; i quant a revistes i altres publicacions especialitzades en temes agrícoles, la Societat estava subscripta l'any 1904 al *Resumen de Agricultura* i a la *Revista de Sant Isidre*; més tard, l'any 1907 se n'hi afegixen dues més, *La Ilustración Española* i *España Agrícola*. L'accés a aquesta literatura era la contribució de la societat a la labor pedagògica de modernització i tecnificació del treball al camp.

ramaders. Sis anys després de la seva fundació, l'assemblea de socis decideix adquirir un local propi al carrer Major, l'artèria de la vida local⁵⁷. La casa esdevé el centre de la vida de l'entitat i un símbol d'identificació, la compra d'un local propi va esdevenir una necessitat l'any 1909 quan la Societat dels Pagesos va adquirir el seu; la societat dels propietaris del poble no podia quedar enrere en la cursa per projectar-se cap a la comunitat com una entitat pròspera i triomfant⁵⁸.

Per la documentació que s'ha conservat, l'activitat comercial de la Societat i més tard del Sindicat consistia en el subministrament als socis de productes destinats a l'agricultura i la ramaderia. Des del moment de la fundació de la l'Agrícola l'any 1904 surten a la comptabilitat referències a l'adquisició d'adobs químics els quals eren bàsicament, guano, nitrat, sulfat i sofre. Les mercaderies arribaven al poble pel ferrocarril i les comandes es feien per vagons. La venda als socis de les mercaderies suposava un petit guany pel Sindicat donat que hi tenia un marge de benefici que girava al voltant del 5% sobre el preu de cost. El marge era reduït i, de ben segur, devia cobrir poc més del cost del transport de les matèries des de l'estació fins els locals del Sindicat.

Un altre capítol de mercaderies comercialitzades pel Sindicat eren les “despulles”. Amb aquest nom genèric es denominava els residus de cereals que eren utilitzats en l'alimentació d'animals de granja, fonamentalment conills i gallines. La comercialització de les despulles generava més moviment econòmic que la compra d'adobs, al menys, podem dir que s'hi destinaven més recursos, això porta a fer dues reflexions. La primera és la importància de les petites granges domèstiques situades als porxos de cada casa i que era destinada bàsicament a l'autoconsum. La segona, és la consideració que l'adob comprat, el guano, era només un complement de l'adob orgànic, el qual era molt més utilitzat pel fet que era del tot assequible. Els animals domèstics, i les mateixes persones eren els productors de l'adob que els pagesos

⁵⁷ En la disposició urbanística del poble, el carrer Major és físicament el centre de la vila; pel fet que creua el poble en sentit longitudinal, el carrer Major és on van a parar tots els altres carrers dels clos murallat. La major part de societats han buscat ubicació al carrer Major, el Casino, per exemple, des de la seva fundació l'any 1874 ocupa un edifici en aquest carrer, pràcticament al davant de la casa que al 1910 van comprar els socis de l'Agrícola.

⁵⁸ El cost total per l'adquisició i habilitació de la casa va ser de 12.220 ptes, una suma important si tenim en compte que el Sindicat va recaptar aquell any 1.849,50 ptes en concepte de mensualitats dels socis.

havien utilitzat tota la vida. En la seva voluntat de dur a terme una tasca de renovació de les tècniques agrícoles i de fer més rendibles i competitives les explotacions, el Sindicat va anar introduint, amb més o menys dificultats econòmiques, i algun recel cultural, l'ús de l'adob químic, el qual va anar trencant el cercle de l'autoabastiment tradicional dels pagesos.

- **La Secció de Guarderia Rural**

En l'article 25 del estatuts de l'any 1904, la Societat Agrícola es fixa com una de les seves funcions la vigilància de les finques i la reparació i conservació dels camins veïnals; per aquesta tasca el Sindicat pagava els serveis d'un guarda rural que inicialment actuava només durant els mesos de la collita però que més endavant va estar en actiu tot l'any. Resulta clar que un servei d'aquest tipus era utilitzat tan sols pels socis que tenien propietats agràries, no així als jornalers o parcers que no tenien terres pròpies per guardar. La pertinença a la secció havia de ser voluntària, perquè els estatuts establien que no calia ser propietari per a ser soci de l'Agrícola. Aquesta possibilitat devia acabar resultant incòmoda perquè el mes de maig de l'any 1907 a resultes de les queixes d'alguns socis, s'acorda fer obligatòria als nous associats la pertinença a la secció de guarderia rural; d'aquesta manera s'imposava, indirectament, la condició que els nous socis fossin propietaris de terra i es tancava la porta als que només eren treballadors de la terra, un col·lectiu que cada cop era més reduït.

- **Endeutament i crèdits als socis. La Secció de Crèdit**

Els estatuts de l'Agrícola de l'any 1904 consideraven absolutament indispensable la constitució d'un Sindicat o secció de crèdit per poder aconseguir finançament per a la millora de les explotacions dels socis. Quan el Sindicat es constitueix el mes de maig de l'any 1906 tenia 63 socis, els quals avalaven un capital social de 113.800 ptes. La primera mesura del Sindicat va ser la sol·licitud d'un crèdit al Banc d'Espanya de 50.000 ptes, tot i que des d'un bon començament, el Sindicat combina l'ús de dues fonts de crèdit per a finançar la secció, el Banc d'Espanya i el crèdit concedit per particulars locals. Aquesta situació continuarà així durant anys.

Respecte als crèdits als socis, sabem que l'any 1906 es va acordar que l'interès fos del 6%, el tipus màxim previst en els estatuts. El crèdit que els socis tenien al

Sindicat es mesurava en funció de la quantitat que havien subscrit en el capital social de la secció i, essent així, el sistema creditici estava fonamentalment al servei de les necessitats de liquidesa dels propietaris més grans, precisament els que controlaven la gestió i l'administració de l'entitat.

- **La projecció exterior del Sindicat**

El mateix dia de constituir-se la Societat Agrícola, el dia 19 de juny de 1904, l'assemblea acorda formar part de la Federació Agrícola Catalanobaleare i de la Cambra Agrària de Reus i Comarca. Aquests són els dos organismes d'àmbit supralocal que en aquell moment calia tenir en compte per maximitzar la defensa dels interessos agraris locals. La Federació Agrícola Catalanobaleare havia estat fundada l'any 1869 a instàncies de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre. La Federació va aconseguir l'any 1903 la creació d'un altre organisme agrari d'àmbit estatal, la Unión Agrària Española, la qual, en una trobada a Figueres va elaborar el projecte de llei de Sindicats Agrícoles promulgada el 28 de gener de 1906 (Mayayo, 1985), a l'empara de la qual es va constituir el Sindicat Agrícola de la Selva del Camp aquell mateix any.

Més endavant, un cop es van anar constituint sindicats locals, aquests mateixos van impulsar el naixement de federacions agrícoles d'àmbit més reduït. La Federació Agrícola de la Conca de Barberà va ser pionera perquè es va constituir a Montblanc el 2 de febrer de l'any 1916 (Mayayo, 1985). El mes de maig de l'any 1918 va tenir lloc, finalment, la constitució de la Federació Agrícola del Camp de Tarragona, en la formació de la qual hi van prendre part els dos sindicats que llavors hi havia en funcionament el poble: el Sindicat Agrícola de la Selva del Camp, i el Sindicat de Sant Andreu, de l'existència del qual se'n tractarà en el capítol vinent.

Respecte a la relació o participació de l'Agrícola amb altres organismes agraris, cal destacar l'assistència d'un representat de l'entitat al Congrés Agrícola celebrat a Reus l'agost del 1908, al Congrés Agrícola de Tarragona el mes de maig de 1909 i l'assistència a la Conferència d'Agricultura el maig de l'any 1919 a Barcelona. D'altra banda, també consta a les actes, que el Sindicat va participar en l'elecció dels membres del Consell Provincial d'Agricultura l'any 1917.

- **La fusió amb la Societat dels Pagesos**

La Societat dels Pagesos va donar la benvinguda a la nova societat agrícola local en el moment de la seva constitució tot enviant una carta de salutació cordial i “oferint la seva casa i desitjant-los moltes prosperitats i molta constància per lo progrés i unió”. Per correspondre aquesta atenció, la junta de la Societat Agrícola acorda nomenar soci honorari al president de la Societat dels Pagesos. A la documentació que s’ha conservat no hi ha cap més referència a relació o contactes més o menys institucionalitzats entre les dues societats fins el mes de juny de l’any 1919, moment en què es va presentar una comissió de socis que demanava la fusió dels dos sindicats, el de l’Agrícola i el de la Societat dels Pagesos.

No es tornà a parlar més del tema fins el dia 16 de maig de l’any 1920, en què els socis, reunits en assemblea, acorden acceptar les bases de la fusió amb el Sindicat de Producció i Crèdit Agrícola, el sindicat sorgit en el sí de la Societat dels Pagesos. El dia 26 de desembre de l’any 1920, es va signar a Reus l’escriptura de fusió dels dos sindicats davant notari. En aquest moment la fusió ja era un fet, com ho era també la desaparició nominal de la Societat dels Pagesos; arran de la fusió, el seu local passarà a ser conegut per la gent del poble com l’Agrícola o també, el Sindicat. La denominació social de l’entitat serà a partir d’aquell moment, Sindicat de Sant Isidre.

4.2.3. El resultat de la fusió de les dues societats agràries. El Sindicat Agrícola de Sant Isidre (1920-1936)

El dia 9 de maig de l’any 1920 es va materialitzar la fusió dels sindicats sorgits a partir de les dues societats agrícoles inicials. Aquests dos sindicats acorden i realitzen una fusió per la qual es dissol el Sindicat de Producció i Crèdit Agrícola (el de la Societat dels Pagesos) i tots els seus socis, béns, crèdits i drets passen al Sindicat Agrícola de la Selva del Camp, l’entitat dominant en la fusió. El nou sindicat adoptà el nom de Sindicat Agrícola de Sant Isidre, tot i que va continuar essent identificat per la gent del poble com l’Agrícola.

La junta directiva del nou sindicat, va prendre possessió el dia 6 de gener de l’any 1921. Tres dels càrrecs més rellevants en la direcció de l’entitat, la presidència, la vice-presidència i la tresoreria van quedar a mans del Sindicat Agrícola de la Selva

del Camp (SASC), l'entitat que va dominar en la fusió. La comptadoria i la secretaria van ser ocupades per persones provinents del Sindicato de Producción y Crédito Agrícola (SPCA). Per tant, els propietaris, membres de les famílies benestants i influents del poble van continuar controlant l'entitat. No serà fins després de la guerra que un membre de l'antic SPCA esdevé president del Sindicat.

• **La dinàmica de l'entitat: immobilitat i control**

Durant tota aquesta etapa de 16 anys els càrrecs més importants de les juntes directives són ocupats per les mateixes persones que s'anaven alternant en els càrrecs, amb algunes incorporacions noves per les vocalies⁵⁹. És per tant un període caracteritzat per l'establiment d'un sistema de control molt dur sobre la gestió de l'entitat, alhora que resultar ser un cicle d'estancament de l'activitat del Sindicat; la dinamització que podia haver suposat la fusió i, per tant, la incorporació massiva d'un nombre important de socis no es va notar en la seva dinàmica, més aviat va passar el contrari, va tenir lloc a una mena de neutralització de les dinàmiques anteriors.

Aquesta etapa coincideix amb dos moments polítics antagònics, la Dictadura de Primo de Rivera i la República. Durant la dictadura, el país es va submergir en una mena d'estat letàrgic en que les brides del poder van ser agafades per persones que preferien potenciar l'immobilitat social, econòmic i polític per no corre cap risc de perdre el control de la situació. En el context local, selvatà, aquesta situació es concretava en l'existència d'una persona que tenia el control pràcticament absolut de les institucions clau en la vida local, entre les quals hi havia, evidentment, el Sindicat, l'Ajuntament i el Casino. La persona era el secretari de l'ajuntament, Josep Arbós Llauredó⁶⁰, un personatge que basava el seu poder en la seva capacitat d'aglutinar al seu voltant el grup de persones que després li servirien com a homes de

⁵⁹ El president era Andreu Fortuny Barrufet un pagès acomodat que havia estat alcalde del poble entre el 1910 i el 1916; dos anys més tard va ser elegit president del Sindicat; la mateixa persona va ocupar successivament els dos càrrecs de més prestigi social a la comunitat. L'associació que això suposa entre les dues plataformes de projecció i de poder local no ha de ser menystinguda.

⁶⁰ Josep Arbós va ser secretari municipal des del 1904 fins el 1931. En proclamar-se la República i "...l'Arbós va haver d'escapar-se del poble, de nit i passant per les teulades", em manifestava un informant al·ludint al nivell d'antipatia política que els sectors més progressistes del poble tenien envers la seva persona. L'Arbós s'ha mantingut en la memòria col·lectiva, Puig i Ferrer i va contribuir, com un personatge local, pràcticament un mite amb qui tothom personifica la manera de fer del caciquisme propi del primer quart del segle XX.

palla per controlar les diferents esferes del poder local. Aquesta situació queda molt ben retratada en el llibre de Puig i Ferrer, *La Farsa i la Quimera*, una novel·la publicada l'any 1936, que reflecteix la vida local dels anys 20 amb un esperit crític i una ironia que resulten demolidores. En aquesta novel·la, com en cap altra, Puig i Ferrer caricaturitza la societat i la política del poble utilitzant personatges i situacions més reals que fictícies. Alguns dels personatges de la novel·la formaven part de la vida del sindicat, entre ells el seu president, un dels “farsants” de la Moixera.

De fet, la fusió d'aquests dos sindicats cal entendre-la en aquest context local. Es fusionaven dos entitats que havien nascut rivals però que a poc a poc havien aproximat els seus interessos a partir bàsicament del procés de conservadorització de la Societat dels Pagesos. Havien nascuts antagoniques perquè la dels Pagesos estava composta bàsicament, a començaments de segle, per petits propietaris i pagesos sense terra; mentre que l'Agrícola estava formada o, millor dit, controlada pels grans propietaris i el seu funcionament estava al servei dels interessos d'aquesta classe social. Però malgrat l'antagonisme, tenien en comú el fet que la majoria dels seus socis o, al menys, els que marcaven les línies ideològiques dominants en cada una de les dues entitats, eren contraris a un altre sector de població; els que eren considerats “missaires”, persones integrades en l'obra social que els pares claretians del convent de Sant Agustí duien a terme al poble. Explicaré en l'apartat 4.4.3, que l'any 1916 aquesta obra social es va dirigir a la creació d'un sindicat agrari catòlic al poble, entitat a la qual es van afegir les persones arrenclerades en el sector social catòlic militant de la Selva. Entre l'any 1916 i el 1920 la tasca cooperativista d'aquest sindicat catòlic va tenir un cert èxit i, en correspondència va créixer en nombre de socis i en activitat fins el punt de suposar una amenaça per les altres dues entitats. La forma de frenar o, com a mínim contrarestar aquest creixement era sumant la força social dels altres dos sindicats, i així es va fer⁶¹.

⁶¹ Cal tenir en compte també que l'any 1918, la Societat dels Pagesos havia rebut una proposta de fusió per part del sindicat catòlic. Aquesta possibilitat va incomodar molt la junta dels Pagesos malgrat que hi havia un grup de socis que hi era favorable. Aquest era un altre perill que calia tenir en compte i que desapareixia en el moment de produir-se la fusió amb l'Agrícola.

- **Context polític i legislació en matèria de cooperatives**

En l'apartat anterior he avançat que el període comprès en aquest capítol (1920-1936) és políticament divers perquè es passa d'un sistema monàrquic a una dictadura i més tard a una república. És evident que un panorama tan contrastat havia de marcar el devenir de les societats i sindicats agrícoles del moment. De la Dictadura de Primo de Rivera n'hem parlat en referència a la concentració del poder en una oligarquia local que controlava la major part d'institucions, entre elles, el Sindicat de Sant Isidre. Durant la dictadura no es va donar sortida a cap llei relativa a associacionisme agrari, sindicats o cooperatives, però es va redactar una Llei de Cooperatives que va quedar enllestida l'any 1927 i a la qual no es va donar sortida fins l'any 1931, tres mesos després de proclamar-se la Segona República (Gavaldà, 1989: 74-75).

Els cinc anys de República van ser molt prolífics i avançats en temes de legislació, l'associacionisme agrari i, en general, el cooperativisme no en van ser pas una excepció. L'any 1934, la Generalitat de Catalunya va promulgar la Llei de Cooperatives, de contingut molt similar a la del 1931; també la llei de Sindicats Agrícoles; i un mes més tard, la llei de Contractes de Conreu. Significativament, i malgrat la riquesa i el dinamisme del marc legal, el Sindicat de Sant Isidre es manté totalment estàtic i immobiliària en tot aquest període. Les actes i la documentació conservada no manifesten en absolut la dinàmica de la República, al contrari, dona la sensació de ser una etapa de replegament i de defensa de les posicions. Per entendre aquesta actitud cal considerar que, amb la República, el grup de propietaris conservadors que fins llavors havia tingut un estatus dominant va passar a ocupar una posició d'autoritat marginal degut a la pèrdua del control de les institucions del govern municipal. El context polític i social els era desfavorable, tot i que econòmicament continuaven gaudint d'una situació privilegiada. Conservaven la direcció del Sindicat i del Casino, metàfora i testimoni de l'anterior domini que van tornar a recuperar, redefinit, després de la guerra.

- **L'activitat social i econòmica del Sindicat**

En descriure el període fundacional del Sindicat (1906-1919) s'ha esmentat que ni a les actes ni a la comptabilitat sortien referències a la comercialització de les collites i, sobretot de l'avellana. Malgrat que aquest és un dels objectius fonamentals recollits

en els estatuts de l'entitat, el Sindicat no va comprar mai les collites dels socis per comercialitzar-les. En el terreny dels serveis als socis, l'únic que es va arribar a fer va ser instal·lar una premsa hidràulica per premsar les olives dels associats; el projecte es va posar en marxa l'any 1923⁶². La posada en marxa de la premsa podia haver suposat l'inici d'una activitat cooperativa en el sentit complet del terme, però no va ser així perquè el règim de gestió d'aquesta infraestructura va decantar-se cap a un sistema individualitzat en què cada propietari es “feia el peu” de les seves pròpies olives, i s'enduia cap a casa seva l'oli que n'obtenia⁶³. D'aquesta manera, el funcionament de la premsa era idèntic al de les premses privades que hi havia en funcionament al poble, regentades majoritàriament per propietaris⁶⁴; els productors utilitzaven la premsa i en pagaven els drets corresponents a l'oli que n'havien obtingut. No hi va haver mai, almenys de forma habitual, una comercialització col·lectiva de les collites dels socis, una iniciativa que, ben segur, hauria resultat incòmoda als socis, acostumats com estaven a endur-se a casa el producte de les seves collites. Per un altre cantó, val a dir que la premsa no va tenir la resposta que s'esperava perquè els socis continuaven portant les olives i la verema a les premses particulars locals⁶⁵.

Les altres activitats del sindicat, el servei de guarderia, la botiga de productes de consum domèstic i el magatzem de productes per al camp van continuar en funcionament i eren les activitats que generaven més moviment econòmic a l'entitat. Respecte a la sala del cafè, continuava centrant la vida diària de l'entitat.

4.2.4. El Sindicat de Sant Andreu (1916-1936)

⁶² Cal recordar aquí que la instal·lació de la premsa era un projecte de la Societat dels Pagesos, que va quedar a l'aire en el moment de fusionar-se les dues entitats. D'alguna manera el Sindicat de Sant Isidre devia als socis de la Societat dels Pagesos la posada en marxa d'aquest projecte.

⁶³ Fer-se el peu és l'expressió que s'utilitza per referir-se al premsat de les pròpies olives. Fa referència al sistema de premsat per al qual es requereix fer un peu de cofins, és a dir, una columna aixecada amb la superposició dels cofins intercalats amb la pasta produïda per la molta de les olives. El peu, o columna, és el que rep la pressió de la premsa per extreure'n l'oli.

⁶⁴ Això explica que el Sindicat de l'Agrícola no posés mai en funcionament una premsa, perquè haurien perjudicat els interessos d'alguns dels seus associats. La instal·lació de la premsa ha de ser entesa com una concessió als socis de la Societat dels Pagesos.

⁶⁵ Tant l'oli com el vi es destinaven fonamentalment a l'autoconsum, fet que pot explicar el poc interès dels socis en les mesures de comercialització col·lectiva d'aquests productes.

El Sindicat de Sant Andreu es va fundar l'any 1916. Va néixer com a sindicat catòlic, a l'empara de les directrius del catolicisme social i com a secció de la societat Joventut Catòlica de la Selva del Camp. Era un sindicat de pagesos, no de propietaris hisendats, i potser aquest va ser el motiu que tingués un fons i un plantejament cooperativista força avançat, i amb una dinàmica propera a la que tenien els cellers cooperatius de l'Alt Camp i de la Conca de Barberà. El Sindicat de Sant Andreu va tenir la primera caixa rural i es finançava, inicialment, amb fons propis. També va instal·lar la primera premsa hidràulica que hi ha hagut al poble i va ser pioner en intentar la comercialització col·lectiva de les collites i, d'una forma destacada, l'avellana, que fins aleshores era completament en mans del comerç privat.

L'esperit cooperatiu de l'entitat i, sobre tot, dels dirigents del sindicat, va haver de lluitar amb dos obstacles importants; primer, la falta de convenciment dels socis, que no acabaven de recolzar l'entitat i que continuaven fent ús dels corredors de comerç locals a l'hora de vendre les collites; i en segon lloc la falta de liquidesa provocada per la poca solvència econòmica dels socis combinada amb un endeutament excessiu. El context polític de l'època tampoc va beneficiar l'entitat que estava situada al cantó contrari del que ocupaven els dirigents locals, excepció feta del període republicà. Amb els líders locals dels anys de la República hi havia més afinitats, però la situació econòmica, en aquell moment ja era pràcticament insostenible. El mes de març de l'any 1936, una assemblea va decidir deixar inactiu el Sindicat; després de la guerra, l'any 1940, en compliment d'un Decret del govern franquista el Sindicat de Sant Andreu es va fusionar amb el de Sant Isidre.

Aquest sindicat respon al moviment agrari que sorgí a finals del segle XIX des dels plantejaments del catolicisme social i que es va concretar l'any 1916 amb la creació de la Confederació Nacional Catòlico-Agrària. Aquesta confederació va tenir un paper especialment rellevant en la implantació del cooperativisme agrari a altres zones de l'Estat espanyol, però a Catalunya, on l'associacionisme agrari ja s'havia desenvolupat abans, no va tenir gaire predicament (Gavaldà, 1989; Mayayo, 1995). Malgrat tot, a resultes d'aquest moviment es van crear al Camp de Tarragona diversos sindicats catòlics en localitats tals com Mont-roig, Alforja i la Selva del Camp.

Les directrius de la Confederació volien impulsar la creació de federacions per diòcesis i a Catalunya es van crear les de les diòcesis catalanes entre el 1916 i el 1918 (Gavaldà, 1994). A l'arxidiòcesi de Tarragona, he trobat referències a la constitució, l'any 1918, d'una "Federación Agrícola del Campo" que en el moment de la seva fundació estava constituïda per 11 sindicats. La federació, a la qual pertanyia des de la seva fundació el Sindicat de Sant Andreu⁶⁶, feia la funció de proveir de determinades mercaderies els sindicats federats, també gestionava la comercialització col·lectiva de les collites i prestava petites quantitats de diners als sindicats per resoldre problemes de liquidesa puntuals.

- **La societat "Juventud Católica de la Selva del Campo". El Centro Catòlic**

Es tracta d'una associació lúdico-recreativa fundada el 16 d'octubre de l'any 1910, sota el patronatge de Sant Lluís Gonzaga, que tenia per objectiu

"...la moralización de las clases sociales bajo la idea de la propaganda católica, con exclusión de toda otra mira y en especial de todo interés político. Para la realización de tal objeto, utilizará la sociedad, cuantos medios legales estén a su alcance, y en especial prácticas religiosas, protección a la buena prensa, conferencias morales y científicas, secciones literarias y sostenimiento de escuelas, admitiendo además para los socios honestos medios de recreo."

Es tractava doncs d'una societat dedicada al servei de la gestió i transmissió de la ideologia catòlica dins la comunitat, que exercia el seu apostolat des de la societat civil i, per tant, des de fora de l'espai estricte de les esglésies. El sorgiment d'aquestes plataformes cal entendre'l com una estratègia dels estaments conservadors-catòlics per contrarestar la creixent influència que les ideologies liberals, obreres i anarquistes i agnòstiques anaven tenint sobre la societat de l'època.

En parlar de l'associacionisme local ja m'he referit a la influència creixent que la Comunitat de Pares Missioners del Cor de Maria tenia a la Selva. Aquesta Comunitat regentava una escola religiosa, el col·legi de Sant Agustí, en la qual s'hi educaven els fills barons de les famílies més influents del poble. Tot sembla indicar que la

⁶⁶ El sindicat de la Selva no només hi pertanyia, sinó que el seu impulsor, el Pare Pere Tura, va ser també l'impulsor de la Federació de la diòcesi de Tarragona, en la qual va ocupar el càrrec de conciliari. El Pare Tura va residir a la casa que la comunitat de Claretians tenia a la Selva en diverses ocasions; consta que l'any 1904 havia vingut per assistir a la celebració d'un Capítol General Extraordinari de la congregació, en aquell moment era Superior de la comunitat de Girona. El president de la Confederació de Sindicats Catòlics de Catalunya el va nomenar Delegat Propagandista de Catalunya, des d'on en un sol any, va fundar 72 sindicats (Fort, 1951b: 103-194).

Joventut Catòlica, coneguda popularment com el Centro Catòlic, era una entitat a través de la qual la congregació, i per extensió, el catolicisme, podia projectar-se i exercir la seva influència en la comunitat⁶⁷.

Joan Puig i Ferrer a la seva novel·la *El Cercle Màgic*, descriu la influència que els pares de Sant Agustí tenien a la Selva, sobre tot entre la població femenina, fins al punt que el poble estava dividit entre els feligresos que acudien a l'església parroquial i els que freqüentaven l'església de Sant Agustí. Un fragment d'aquesta obra ho il·lustra molt bé:

“-No els toqueu els frares, els pobres frarets a les dones d’aquest poble! (...) Ara al nostre poble només hi ha Lluïsos i Filles de Maria! Els frares i les monges manen. Són els amos del poble. Els mateixos capellans són tinguts per poca cosa. Aquí al poble no hi ha partits polítics ni idees, ni opinions, l’única divisió és entre els partidaris dels frares i els de la parròquia. Però aquests són pocs, poquíssims. La parròquia està desprestigiada; quatre pagesos vells, quatre beates pobres són els únics que hi van a missa i a les funcions de la tarda. Els confessors capellans ja no tenen feina... El veritable Déu és allà baix, al convent dels frares. (...)”

Els estatuts del *Centro Catòlic* preveïen la possibilitat que l’entitat tingués seccions internes, cada una de les quals havia de tenir junta pròpia i reglament particular. El Sindicat i Caixa Rural de Sant Andreu era una de d’aquestes seccions, com ho era també la “Unión Agrícola Obrera”, fundada l’any 1918; aquesta darrera societat era també inspirada en els principis del catolicisme social i es plantejava com una mútua dels jornalers del camp que garantia assistència econòmica en cas de malaltia, orfandat i viduitat dels socis mutualistes.

• La fundació

El dia 12 de març de l’any 1916 té lloc l’assemblea constituent del Sindicato Agrícola y Caja Rural de San Andrés. L’acta fundacional s’acull a les lleis d’Associacions (1887) de Sindicats (1906) i de Reglament (1908) i les adopta com a marc de la seva situació de legalitat. La ideologia fundacional del sindicat era marcadament catòlica així com també la dels seus socis fundadors⁶⁸. Pel que fa a la

⁶⁷ Una revisió més àmplia de la projecció social, religiosa i cultural que el convent de pares claretians va tenir a la Selva l’he feta a l’apartat 4.1 d’aquest mateix capítol.

⁶⁸ Ja he explicat que el sindicat es va fundar com una secció del Centre Catòlic local, i que formava part de l’apostolat dut a terme pels estaments religiosos locals en el teixit social del poble. El president de la junta provisional del Sindicat va ser Felícia Cogul Monné, pagès propietari i gran aficionat a la música que era també director de l’Orfeó Selvatà, un grup coral promogut pels pares del Cor de

condició social dels associats, eren pagesos petits o mitjans propietaris. En el moment de la seva creació, el sindicat tenia 38 socis i en dos anys es va situar en més de dos cents. L'èxit inicial i el ressò social del sindicat entre la població local van ser considerables, però quan els socis van haver de fer obligacions de capital per garantir les operacions del sindicat, el nombre de socis va davallar fins a 151, xifra que ja no va ser mai més superada⁶⁹.

Els estatuts del sindicat plantegen quatre objectius bàsics: les operacions de crèdit als socis a través de la creació d'una caixa rural; l'adquisició de maquinària i productes necessaris per al camp; en la comercialització i transformació de les collites; i, finalment, la divulgació de les tècniques agrícoles. Com explicaré més endavant, el sindicat va reeixir, o com a mínim hi va destinar molts esforços, en la implantació d'un veritable sistema cooperatiu de comercialització i transformació de les collites.

Els estatuts fundacionals van ser modificats en dues ocasions. La primera, coincidint en el moment de l'emancipació de la societat Joventut Catòlica l'any 1920, les modificacions van consistir en ampliar la tipologia dels socis, augmentar la quota mensual i suprimir totes les disposicions que expressaven el caràcter de secció de Joventut Catòlica. La segona reforma dels estatuts va tenir lloc l'any 1929 moment en què es produeix la total secularització del sindicat que es materialitza amb l'abandonament definitiu de la tutela de l'arquebisbat.

- **Les activitats**

El Sindicat de Sant Andreu va ser el primer de posar en funcionament una caixa d'estalvis que permetés als socis fer imposicions i també demanar crèdit. Des de l'any 1906, a l'empara de la llei de sindicats, el Sindicat de l'Agrícola oferia crèdit als seus socis, però treballava amb diners procedents d'un préstec del Banc d'Espanya i no hi havia un sistema regular que permetés als socis fer imposicions. En

Maria. Les persones que van ocupar la presidència al llarg de la història de l'entitat eren també marcadament catòliques i pròximes a les formes religioses de sociabilitat local (Soronellas, 2000: 95).

⁶⁹ L'any 1920 el sindicat es va independitzar del Centre Catòlic local; per formar part de la Federació de Sindicats Agrícoles del Camp de Tarragona el sindicat havia de ser independent i aquesta condició va materialitzar la segregació que no va ser ben acceptada per tots els socis del sindicat.

canvi, el Sindicat de Sant Andreu oferia crèdit comptant amb els dipòsits dels socis que eren entesos com a préstecs dels particulars al sindicat⁷⁰.

El sindicat també va constituir un magatzem on els socis podien adquirir productes d'ús agrícola com palla, sofre i sulfat, utilitzat bàsicament en el tractament de la vinya; també arseniat de sosa, utilitzat en el tractament de la plaga del diabló que afectava l'avellaner; nitrat de sosa; i adobs sense especificar. L'entitat també va fer arribar als socis alguns productes de consum quotidià com l'arròs, el bacallà i les patates.

Però l'activitat més important del sindicat i la tasca en la qual va ser pioner és la comercialització cooperativa de les collites d'avellana, de verema i d'olives dels socis. Fins ara he anat fent referència al fet que les altres dues entitats plantegen la necessitat de fer aquesta funció comercialitzadora en els seus estatuts, però cap no ho arriba a tirar endavant⁷¹. El Sindicat de Sant Andreu, l'any 1917 ja va assajar amb la venda col·lectiva de les olives i les garrofes dels socis i un any més tard ho féu també amb les avellanes⁷². La comercialització es feia amb el suport d'organismes supralocals com la Federació de Sindicats Agrícoles del Camp de Tarragona i, més tard, a partir de l'any 1932, amb el suport de la Unió de Colliters del Camp de Tarragona⁷³.

Malgrat els esforços, aquesta aventura va fracassar i va portar al sindicat a una situació de fallida econòmica⁷⁴. Els sistemes de venda cooperativa patien encara

⁷⁰ La Caixa Rural del Sindicat de Sant Andreu va ser la primera al poble, després de la seva desaparició, amb la guerra, no n'hi va tornar a haver una altra fins a la dècada dels anys cinquanta (veure capítol 5).

⁷¹ Després de la fusió de la Societat dels Pagesos amb l'Agrícola (1920), el sindicat resultant va muntar una premsa a les seves dependències, però les premsades mai van ser col·lectives i l'oli resultant mai va ser comercialitzat per part del sindicat, sinó que quedava sota el control directe del propietari de les olives premsades. El servei del sindicat consistia només en oferir la premsa, però no incidia en la comercialització que era el tema més important.

⁷² Amb el raïm mai es va fer cap intent d'elaboració col·lectiva. Per aquest producte el sindicat es limitava a llogar la premsa i els socis s'elaboraven el peu de la seva verema. En aquest moment, la vinya era un conreu minoritari que havia sigut substituït per l'avellana. Bona part de la producció anava al consum propi.

⁷³ La Unió de Colliters va constituir-se l'octubre de l'any 1932 per fer front a la forta caiguda que patia el preu de l'avellana. Aquest organisme va fer arribar als socis del sindicat, crèdits que els permetessin aguantar les collites fins que els preus fossin més favorables al productor.

⁷⁴ De fet la fallida econòmica de l'entitat està també relacionada amb les despeses ocasionades per l'adquisició i adequació del local social de l'entitat (Soronellas, 2000: 106). També la suspensió de pagaments del Banc Hipotecari va afectar a la sostenibilitat econòmica del sindicat.

greus problemes que tenien a veure tant amb uns sistemes de gestió de vendes precaris, com amb el poc esperit cooperatiu d'uns socis que havien estat educats en sistemes de gestió agrària de tipus individualista. Les actuacions de la junta eren de to molt cooperativista i van topar amb un context social reticent a les accions col·lectives. Passats els dos primers anys d'eufòria i quan les dificultats del sistema es van fer patents, la junta va haver d'anar recordant als socis el seu deure de portar les olives a la premsa cooperativa⁷⁵.

- **El gir social i ideològic**

L'any 1925 té lloc a la Selva la materialització d'un conflicte que fa emergir l'existència d'una fractura social en dos blocs arrelgats al voltant del catalanisme i l'anticatalanisme⁷⁶. Aquesta ruptura es fa evident quan es produeix un trencament real en l'entitat recreativa local de fundació més antiga que encara es conservava : l'Ateneu el Lauro, conegut popularment com el Casino. Aquesta entitat, fundada l'any 1874, era l'única supervivent del ric moviment associatiu lúdic recreatiu de la segona meitat del segle XIX; en el moment de la seva fundació es posicionava en plantejaments ideològics monàrquics conservadors, però en esdevenir l'única entitat recreativa del poble, poc a poc va anar aplegant socis de molt diversa filiació social i ideològica. Malgrat la diversitat, el grup més conservador sempre va mantenir el control de la gestió del Casino i aquesta marginació continuada d'una part dels associats va anar consolidant l'existència d'un grup opositor molt crític amb la gestió del grup dirigent i, finalment es va produir la ruptura⁷⁷.

L'any 1925, després d'unes eleccions molt discutides, les persones que formaven el grup opositor van donar-se de baixa del Casino i van començar a organitzar-se per constituir una altra entitat recreativa que respongués millor als seus interessos socials

⁷⁵ L'any 1920 el sindicat va fer una inversió important amb la compra d'una premsa hidràulica, la primera que es va instal·lar al poble. Aquest fet ha quedat en la memòria dels fills dels socis com una aportació crucial a la modernització de la producció agrària local.

⁷⁶ El posicionament entorn la ideologia nacionalista em sembla que actua aquí només com un nucli polaritzador d'una ruptura de la societat en dos blocs que venia de lluny. L'oposició és indicativa tan sols de la diversitat ideològica i social de la població selvatana i en diferents èpoques s'ha anat reconstruint i redefinint al voltant dels aglutinadors de cada moment històric: carlins i liberals, republicans i monàrquics, missaires i menjacapellans, conservadors i progressistes.

⁷⁷ Un dels àmbits que centraven les crítiques del grup opositor era l'excessiu seguidisme i zel que mostrava la junta directiva de l'entitat en el compliment de les prohibicions relatives a les manifestacions catalanistes com les ballades de sardanes, les quals eren prohibides a la societat (Masdeu, 1979: 63-78).

i ideològics. És en aquest context que va néixer la Defensa Agrària, una entitat recreativa que agrupava persones amb interessos catalanistes diversos, que anaven des dels plantejaments més conservadors, els de la Lliga, fins a d'altres més esquerrans.

Aquesta fisura social local, quedava representada, ja abans de produir-se la ruptura del Casino, en la polarització dels pagesos del poble a redós dels dos sindicats agraris locals: el de Sant Andreu i el de Sant Isidre. El primer, que havia tingut uns orígens marcats ideològicament pel posicionament religiós al voltant del catolicisme social, en separar-se del Centre Catòlic havia anat trobant simpaties en els plantejaments catalanistes. El Sindicat de Sant Isidre es situava en el cantó moderat i conservador de l'espectre ideològic local; era el sindicat fundat pels propietaris locals i de sempre havia estat molt pròxim al Casino, de tal forma que els dirigents eren quasi les mateixes persones a l'una i l'altra entitat. En produir-se la ruptura al Casino, els socis escindits van buscar recer en el sindicat més oposat al del grup social que dirigia l'entitat de la qual es segregaven. És d'aquesta forma que la Defensa Agrària, va tenir com a primer local social el del Sindicat de Sant Andreu, amb qui, de fet, compartia molts socis.

Conflueixen així els interessos dels grup socials que no participaven de les instàncies del poder local durant la dictadura de Primo de Rivera. Els socis del Sindicat de Sant Andreu i el grup opositor al Casino tenien en comú el fet d'ocupar una posició marginal respecte al grup dominant selvatà, aquell que s'agrupava al voltant de les dues entitats capdavanteres de la sociabilitat local: el Sindicat de Sant Isidre i el Casino.

Aquesta confluència d'interessos puntuals, conjunturals, no ha de portar a pensar en una situació idíl·lica de correspondència absoluta dels interessos i dels referents ideològics del Sindicat de Sant Andreu i de la Defensa Agrària⁷⁸, ben lluny de la

⁷⁸ El Sindicat de Sant Andreu continuava estant compostat per petits i mitjans propietaris, la major part d'ideologia marcadament catòlica que, en tot cas, eren afins als plantejaments catalanistes però moderats. La Defensa Agrària, en canvi va radicalitzar el seu plantejament catalanista cap a l'esquerra i va definir-se políticament al costat d'Esquerra Republicana. En el seu interior, me n'ocuparé en el pròxim capítol, va sorgir el Sindicat d'Obrers del Camp, un sindicat agrari de pagesos sense terra, afiliat a la Unió de Rabassaires; era conegut a nivell local com "Els Rabassaires" i els seus membres

realitat. Va ser una convivència⁷⁹ que va interessar les dues entitats però que, a la llarga, va acabar perjudicant al Sindicat. Durant els anys de la República, la Defensa Agrària va trobar-se amb un context polític molt favorable a la ideologia dels socis que la composaven i va adquirir un paper més central en la vida social i política local. Aquesta situació va afavorir la inversió de la forma com tradicionalment s'havien distribuït les forces del poder local⁸⁰ i va situar el Sindicat de Sant Andreu en una posició social més central, però a l'ombra de la Defensa Agrària⁸¹.

Durant la República, el discurs polític va adquirir tanta importància que va desplaçar el discurs agrari del centre d'interès de la població local. Amb aquesta afirmació no vull dir que l'agricultura deixés de centrar la vida local, havia de fer-ho perquè era l'activitat econòmica dominant, però l'agricultura com a tal, i els sindicats agraris, van deixar de ser l'agent més dinàmic de la societat local; la sociabilitat es va començar a articular al voltant del debat polític més que al voltant del debat agrari, tot i que sovint en formés part. Els sindicats van passar a ocupar un segon lloc en la vida local darrera dels partits, les eleccions i la dinàmica de l'engranatge polític republicà.

Totes aquestes circumstàncies van provocar l'esfondrament social i econòmic del Sindicat de Sant Andreu. Al març del 1936 la junta de l'entitat en va declarar la situació de fallida econòmica, de la qual en va responsabilitzar fonamentalment als socis pel seu

desconeixement *“(...) del que representa i és un Sindicat Agrícola i la desidia en no procurar el seu normal i lògic i beneficiós desenvolupament, puix molts d'aquells, preu per preu, preferien portar les olives a altres prempses i elaborar el seu oli en les mateixes, deixant de banda la del Sindicat, així com també adquirir els adobs per*

són els que van posar en pràctica les col·lectivitacions de les finques dels grans propietaris locals durant els anys que va durar la guerra.

⁷⁹ Ja he dit que quan va fundar-se l'Agrària, aquesta entitat va fixar la seva seu social a l'edifici del Sindicat de Sant Andreu. Aquesta situació va durar fins l'any 1931 quan la Defensa Agrària ja va disposar de local propi. En aquest moment, la situació econòmica del Sindicat de Sant Andreu era tan precària que l'entitat va haver de vendre el seu local per fer front als deutes que havia adquirit. D'aquesta forma, el Sindicat va ser qui, finalment, va anar a ocupar el local de la societat la Defensa Agrària; la convivència va continuar, tot i que invertida.

⁸⁰ Les persones i els grups socials que havien mantingut el poder durant tota l'època de la Restauració Monàrquica ocupaven amb la República posicions marginals o, si més no, laterals

⁸¹ La junta del Sindicat de Sant Andreu, en la última assemblea de l'entitat tinguda poc abans d'esclatar la guerra, va manifestar als socis els efectes perversos que havia tingut la convivència amb la Defensa Agrària. Ho expressava d'aquesta manera: *“...el poc i remarcable agraïment per part de l'entitat La Defensa Agrària, fent cas omís del apoi moral i material que el Sindicat li proporcionà al fer-se la unió.”*

les seves terres i les matèries a comerciants donant el benefici consegüent de la reventa a aquests i no al Sindicat que a la fi era el representatiu de aventatges i dels seus propis interessos”.⁸²

El Sindicat de Sant Andreu va treballar en la introducció de formes de gestió de la producció agrària veritablement cooperativistes, però es va topar amb la resistència dels mateixos socis que no estaven preparats per adoptar el model. L'estratègia cooperativa, d'obligada implantació davant la integració de la producció agrària en el sistema de mercat mundialitzat, va ser feble en els seus inicis perquè va haver d'enfrontar-se amb el rebuig d'una població pagesa que tenia dificultats per encaixar les novetats del sistema acostumada com estava a muntar la seva estratègia reproductiva a partir d'un model estrictament domèstic. El control sobre la pròpia collita era un símbol de la independència social i econòmica del pagès propietari; en la mesura que es va anar generalitzant l'accés directe⁸³ a la terra que conreaven els pagesos, es van fer més comuns les resistències a la implantació i seguiment del model cooperatiu de gestió de les collites. En esclatar la guerra civil, un decret de la Generalitat va regular per llei tota aquesta matèria.

4.3. L'ARTICULACIÓ DE LES FAMÍLIES I DE LES PRIMERES ASSOCIACIONS AGRÀRIES

En el capítol 3 d'aquesta tesi he presentat l'evolució del cicle familiar de cal Lluques al llarg dels segles XVIII i XIX. La família era, en aquella època, el nucli reproductiu per excel·lència i cobria totes les necessitats de reproducció social del grup: la força de treball, la successió en el control dels factors de producció, la producció, la comercialització de les collites... Ara bé, en aquest capítol he introduït un ens diferent al de la família, aliè a les relacions de parentiu, i nou en el panorama productiu i reproductiu local. Les associacions agràries van afegir-se a l'estratègia reproductiva de les famílies de forma lenta, gradual; van anar sent rebudes amb suspicàcies de manera que el seu paper va ser marginal durant anys, pràcticament fins als anys 60 del segle XX, tal i com es veurà en el capítol següent. Val a dir també, que tal i com hem vist al llarg dels apartats precedents, les primeres societats

⁸² Extret del document elaborat per la Junta del Sindicat de Sant Andreu i entregat als socis en l'última assemblea abans de la guerra.

⁸³ Sigui per propietat o també per mitjaneria.

agràries i els primers sindicats servien a interessos diferents en funció de la seva composició social i de l'orientació ideològica dels seus membres. Les societats de pagesos jornalers i petits propietaris donaven al col·lectiu un paper més social que econòmic, de defensa dels drets del col·lectiu front als privilegis dels grups socials dominants. Les societats de propietaris, que aglutinaven entre d'altres el grup dels grans propietaris locals, constituïdes de seguida en sindicats de tarannà conservador, lluitaven per defensar així mateix els seus interessos de grup dominant. Entremig, un altre tipus de societats, representades a la Selva, pel sindicat catòlic, aglutinava als petits i mitjans propietaris i van ser els primers en començar a donar al sindicat un paper real d'intervenció en alguna de les fases del cicle productiu i comercialitzador dels productes del camp. Uns i altres eren hereus d'un món pagès en el qual les famílies tenien tot el protagonisme, la cessió de part d'aquesta preeminència a un altre organisme, a un col·lectiu, se'ls feia difícil i estrany, malgrat que l'entorn social, polític i ideològic hi fos favorable. En aquest apartat revisaré la forma com es produeix la primera i arduosa articulació entre aquestes dues instàncies socials: la família i la comunitat, representada per les diferents associacions agràries; aquesta articulació ha de ser vista des de dues vessants: per una banda, des de la capacitat d'intervenció dels col·lectius pagesos en l'àmbit de la reproducció de les famílies; i, per una altra, des de l'anàlisi de la forma com les famílies i el seu model organitzatiu, eren presents en l'estructura de les associacions agràries.

4.3.1. La limitada i difícil presència de les societats agràries en la reproducció de les cases pageses.

Un altre tema important de considerar abans de tancar aquest capítol, és el de l'apropiació de l'associacionisme agrari per part de la població pagesa. Resulta evident que el cooperativisme va anar prenent peu entre la població del camp català a finals del segle XIX i començament del XX perquè en aquest període van ser molts els pobles de Catalunya que van fundar la seva cooperativa, especialment els de les comarques del sud⁸⁴. El cert és que el cooperativisme es va estendre entre la població pagesa catalana, especialment a partir de l'any 1906, quan es va publicar la Llei de Sindicats Agrícoles. En aquell moment, ho hem vist en el cas de la Selva, les antigues societats van esdevenir sindicats i van començar a tenir un paper més actiu en la modernització de les tècniques de conreu i de les explotacions i en la transformació i la comercialització de les collites.

A nivell local, a la Selva, la Societat dels Pagesos, la primera entitat agrícola, va assolir ja durant els primers anys de la seva existència els 150 socis; paral·lelament, l'altra entitat, la Societat Agrícola, va fundar-se amb 65 socis i en va arribar a tenir un màxim de 208 l'any 1908, a partir d'aquest moment comença la davallada fins a quedar en 129 socis l'any 1920, en el moment de la fusió amb la Societat dels Pagesos. En tot cas, cap al 1910, a la Selva, hi havia més de 300 famílies associades a alguna de les dues entitats agràries que llavors hi havia a la localitat; tenint en compte que en aquell moment al poble s'hi comptaven 2.941 habitants, es pot dir que la meitat de famílies hi estaven associades. En entrar en joc l'altre sindicat agrícola, el de Sant Andreu, l'any 1916, el volum de població associada augmenta, només dos anys després de la seva fundació ja tenia 230 socis, tot i que en aquest cas, no es poden sumar als altres perquè, com s'ha explicat, alguns dels socis d'aquesta entitat ja ho eren de la Societat dels Pagesos. L'any 1920 hi havia a la Selva, un total

⁸⁴ Segons dades d'Oriol Amat (1991:35), l'any 1900, hi havia a Catalunya 6 cooperatives agràries (en aquell moment anomenades societats agràries) i l'any 1917, ja n'hi havia 326. L'expansió del moviment cooperatiu es va produir arran de la promulgació de la Llei de Sindicats Agrícoles l'any 1906. Antoni Gavaldà (1989: 49-50) dóna més dades i situa el naixement del cooperativisme català a les comarques del Camp de Tarragona i a la Conca de Barberà; l'any 1891, per exemple, ha trobat documentades un total de 16 societats agràries a la província de Tarragona. Ben segur que les dades donades per Amat per l'any 1900 no acaben de retratar la veritable importància de l'associacionisme pagès a la Catalunya de l'època.

aproximat de 450 famílies⁸⁵ associades a les cooperatives agràries locals, un 60% de les famílies del poble, aquest alt percentatge és un marcador inequívoc que l'accés a l'associacionisme agrari es va generalitzar entre la població local.

La selecció, per part de les famílies, d'una o altra entitat agrícola acostuma trobar-se en funció de la posició que ocupen en l'estructura social local. Així, les famílies amb patrimonis més acomodats es troben ubicades en la Societat Agrícola, la primera que es constituirà en Sindicat i la que va ser fundada i posada sota el control dels propietaris més grans. Els petits propietaris i els jornalers es troben ubicats a la Societat dels Pagesos i al Sindicat de Sant Andreu.

Una altra pregunta important que cal respondre és la de quin tipus d'ús feia la població d'aquest associacionisme. Les entitats agrícoles neixen per activar mesures productives i, per extensió, reproductives, externes a l'àmbit domèstic en què tradicionalment s'havia gestionat la reproducció. Com hem vist, la proliferació d'aquestes entitats té lloc coincidint amb una crisi agrària d'abast europeu lligada a la incorporació definitiva de l'economia agrària en el sistema de mercats capitalista i mundialitzat. La cooperació agrària organitzada sobre la base de societats d'àmbit quasi local arriba en el moment precís, quan comença a imposar-se la necessitat d'activar recursos col·lectius, extradomèstics i, per tant, aliens a l'àmbit de la família, que puguin fer front a les noves necessitats dels mercats agraris globalitzats: aigua, guano, sulfats i sofres cada cop són més imprescindibles per mantenir els nivells mínims de rendibilitat de la terra, per fer futuribles les explotacions pageses familiars. Aquests nous elements comencen a introduir-se en el repertori de necessitats i de prioritats productives i reproductives de les famílies, com comença també, igual de lentament, a penetrar en el funcionament tradicional dels pagesos, la lògica de l'actuació col·lectiva com una fórmula vàlida per aconseguir superar el nou repte. Però la introducció de la nova manera de fer no va ser fàcil, Gavaldà (1989: 50) es fa ressò de la diversitat d'interessos que aplegava l'incipient moviment cooperatiu de finals del XIX i de començaments del XX, les primeres societats es trobaven entre la manifestació de la resistència pagesa, fins un cert anhel de

⁸⁵ L'any 1920, la Societat dels Pagesos tenia 170 socis, el Sindicat Agrícola en tenia 129 i el Sindicat de Sant Andreu en tenia 151. S'observa que les dues entitats amb més socis eren les que representaven els petits propietaris locals, el grup social més nombrós.

filantropia, passant per l'ocupació del lleure. Els pioners del cooperativisme van trobar fàcil la implantació de cooperatives però molt difícil l'apropiació, per part dels associats, de la ideologia cooperativista i del model de comportament que hi anava vinculat⁸⁶; resultava relativament fàcil fer-se soci d'una de les entitats i fer ús del servei de proveïment de productes agraris o acudir a la sala del cafè, però era molt més difícil que els socis confiessin en les estratègies de comercialització i transformació col·lectiva.

El cert és que les entitats agràries tenien diversos camps d'actuació i, en correspondència, oferien una certa varietat de possibilitats d'apropiació per part de la població associada, usuària dels seus serveis. La pràctica social podia situar-se en l'àmbit de l'oci i el lleure (les sales del cafè), en el de del consum de productes alimentaris (la botiga de la Societat dels Pagesos), en el de la producció agrícola (els magatzems on s'adquirien productes d'ús agrícola) i en el de la transformació (premses d'oli i de vi) i la comercialització (venda col·lectiva) de les collites.

A partir de la consulta de la documentació de les entitats se'n desprèn que els socis no tenien problemes en fer ús de les activitats de lleure de les societats agràries, així com tampoc oferien resistències a beneficiar-se de l'activitat comercial d'aquestes incipients cooperatives per proveir-se de productes d'ús agrícola i domèstic, ni per a obtenir crèdits amb què finançar les explotacions; però, en canvi, l'ús dels serveis és menys intens a mesura que ens apropem a les funcions relacionades amb la transformació i la comercialització de les collites, en aquestes qüestions que estaven directament vinculades a l'obtenció final dels recursos econòmics, els socis volien reservar-se la seva capacitat de control sobre el com i el quan de la destinació final dels productes i la conversió definitiva dels fruits en diners. La presa de decisions sobre les actuacions que la família havia de dur a terme amb les collites⁸⁷, el

⁸⁶ Gavalda, 1989: 57-60, destaca el paper de pioners del cooperativisme agrari que van tenir Josep M. Rendé Ventosa i Joan Ventosa Roig, però també es fa ressò, citant Mayayo (1986), que malgrat la seva important tasca d'apostolat, no van aconseguir "engrescar i arrossegar a la classe social a la qual anava destinada: els propietaris".

⁸⁷ La collita més important, a començaments de segle XX era la de l'avellana. Aquest fruit en ser sec és fàcilment emmagatzemable durant temps si les condicions de manca d'humitat ho permeten. Per tant, la decisió de la venda de la collita era ajornable, fins i tot durant un o dos anys. Guardar les collites era una estratègia d'estalvi perquè les avellanes acostumaven a augmentar de preu d'un any per l'altre, per això les famílies preferien tenir avellanes al porxo que diners sota la rajola. Quan la situació econòmica de la casa ho permetia es guardaven les collites per preveure l'adveniment d'alguna despesa important, com per exemple, el casament d'algun dels fills de la casa. Una informant

producte del treball familiar, havia estat sempre ubicada en el context domèstic i fins i tot es podria dir que era una prerrogativa del cap de casa disposar les condicions en aquesta matèria, era un element important que marcava el seu rol de cap del grup. Traslladar la gestió, total o parcial, de la collita des de l'àmbit individual, del cap de casa, i familiar-domèstic, cap a l'àmbit col·lectiu-cooperatiu és un dels esculls més importants amb què es va trobar el cooperativisme agrari de començaments de segle⁸⁸.

Per entendre l'articulació que s'estableix entre la casa i l'entitat cooperativa, cal començar per revisar el paper reproductiu i productiu que els caps de casa reservaven a les societats agràries; dit d'una altra manera, cal analitzar quina era la capacitat d'intervenció real de les entitats agràries en l'economia productiva de les famílies. La nostra hipòtesi és que aquesta capacitat era molt limitada perquè així ho volien la major part dels socis que integraven les tres societats pageses analitzades. Ideològicament s'havia imposat una certa cultura de la cooperació i l'associació per a la defensa dels interessos econòmics col·lectius de la classe pagesa, però, no obstant, l'apropiació del model, per part de directius i associats de base, va resultar ser molt parcial i fortament tenyida de pràctica individualista. El model cultural productiu i reproductiu que donava tot el protagonisme a la casa com a conjunt i als seus membres, va prevaldre durant molt de temps per sobre del nou model cultural, sorgit a finals del segle XIX, basat en la cooperació agrària i que pretenia, sobre el paper, donar part del protagonisme productiu i de gestió de les collites a les societats pageses i als sindicats. De fet, com veurem en el capítol següent, els pagesos locals no van gosar deixar intervenir, de forma poc o molt rellevant, als sindicats agraris en

em comentava que quan va morir la seva àvia, als anys quaranta, va deixar un llegat important en diners a les seves filles ja casades, que va haver de ser satisfet per l'hereu de la casa. La informant explicava que l'àvia havia mort tranquil·la perquè pensava que al porxo hi havia tres collites d'avellanques que havien de ser suficients per satisfer els dots; la realitat era que no n'hi havia cap perquè les havien gastades en pagar les despeses de la seva malaltia. L'hereu va haver de pagar els dots amb peces de terra que va haver de separar del patrimoni que havia heretat. Aquest exemple il·lustra la importància de la collita que simbolitza la riquesa de la casa, renovada anualment.

⁸⁸ Quan els sindicats de la Selva van instal·lar les premses per començar-se a obrir camí en la gestió de les collites dels associats, van trobar poc suport per part dels socis que continuaven portant les seves collites a les premses dels grans propietaris amb els quals, sovint, es sentien compromesos perquè els donaven feina com a jornalers o mitgers. No cal dir que quan la voluntat d'intervenció del sindicat va voler ser més gran, com és el cas de l'assaig de venda col·lectiva (amb preu i data fixats cooperativament), el rebuig dels socis va ser encara més gran. L'exemple més clar l'hem vist al començament del capítol en descriure l'activitat de les tres entitats fundacionals; només el Sindicat de Sant Andreu va atrevir-se a endegar activitats veritablement cooperatives i el resultat va acabar essent la pràctica desaparició de l'entitat per manca de suport dels socis.

la transformació i comercialització de les collites fins a la dècada del 1960. Per desenvolupar la hipòtesi m'aniré referint a la situació de cada una de les tres entitats agràries analitzades en aquest capítol perquè com que cada una d'elles respon a un model ideològic sensiblement diferent, són representatives de distintes formes d'entendre la presència de l'esfera col·lectiva, de classe pagesa, en l'àmbit domèstic.

- **La Societat dels Pagesos. El model cooperatiu de l'obrer pagès.**

La Societat dels Pagesos es va constituir amb tres objectius, segons consta en els estatuts de l'any 1901; en primer lloc, per un interès de classe: promoure “la unió de la classe agrícola”; en segon lloc, per procedir a la compra cooperativa de productes per als socis; i, en darrer terme, per procedir a la venda cooperativa de les collites. El primer objectiu es va assolir mitjançant la promoció del local social de l'entitat com el lloc de trobada, d'esbarjo, però també de creació de consciència de grup per la possibilitat de comunicació i de discussió que oferia l'entitat. La societat oferia també la lectura de premsa, i fins i tot hi ha la possibilitat que en els seus primers anys d'existència, quan tenia un posicionament ideològic més radical, s'hi fessin mítings polítics per a la difusió de les idees obreres sorgides a ciutat en el sí dels col·lectius d'obrers de fàbriques i de tallers menestrals⁸⁹.

El segon i tercer objectius, la compra cooperativa de productes i la venda també col·lectiva de les collites, són els que més m'interessen per aquest apartat perquè representen la intenció dels fundadors de fer entrar la societat en l'esfera productiva, domèstica, dels associats. D'entrada, la voluntat expressada en el reglament de l'entitat d'assolir aquests objectius és ben manifesta, com ho era la de la major part de societats agrícoles fundades en aquesta època⁹⁰. Però, no obstant, a la Societat dels Pagesos només es va assolir la compra cooperativa, en constituir-se una mena de cooperativa de consum que proveïa als socis de productes alimentaris, d'adrogueria i també, en menor mesura, adobs, sofres i sulfats. De fet, la botiga cooperativa no només abastia als socis sinó que era oberta per a la població en general; d'aquesta manera, els guanys que se n'obtenien revertien en el capital social

⁸⁹ Arnavat, A (1992), ha estudiat a fons el sorgiment dels moviments socials obrers a la veïna ciutat de Reus, des de la primera meitat del segle XIX, moviment que es radicalitzà i estengué a partir de la segona meitat del segle i, en especial a partir del 1868.

⁹⁰ Veure Gavalda, A. 1989; Fuguat, J. 1994. Mayayo, A. 1986; i 1994; Cavallé, F. i Cavallé, J. 1995; Santesmases, J. 1996.

de l'entitat, però es malmetia la idea inicial d'afavorir els socis de l'entitat en oferir-los uns costos més baixos en els productes i, tanmateix, es va prostituir el model cooperatiu fundacional. Pel que fa a la venda col·lectiva de les collites dels socis, no es va arribar a produir mai. Els socis eren majoritàriament jornalers i petits propietaris i, en correspondència, les seves produccions agràries devien ser mínimes, però tot i així, no consta a la documentació ni a la memòria oral que mai es fes cap intent de comercialització ni de transformació cooperativa de les collites. Només l'any 1919, uns mesos abans de fusionar-se amb l'altre entitat i, per tant, de desaparèixer com a societat agrària autònoma, la junta directiva va decidir convertir l'antiga Societat en Sindicat i construir un molí d'oli cooperatiu. És l'única referència a la possibilitat que l'entitat tingués un paper actiu en l'activitat pagesa dels seus associats; però altre cop aquesta voluntat no va ser més que això, un propòsit expressat sobre el paper que no es va fer realitat fins uns anys més tard, quan aquesta societat ja havia desaparegut, absorbida pel Sindicat de l'Agrícola, del qual ara m'ocuparé.

En definitiva, la Societat dels Pagesos per la seva formació social i ideològica, d'orientació obrerista, podia ser més pròxima a la defensa de la intervenció de la societat en algunes fases del cicle productiu i comercialitzador dels productes agraris dels socis. Però en lloc de mantenir una posició activa en aquest sentit, va ser una de les entitats amb l'activitat més centrada entorn del local social, el cafè, i l'activitat d'esbarjo i de promoció de la relació i la comunicació entre els associats. La poca presència de socis propietaris és un dels motius d'aquesta resposta però també s'ha de relacionar, com en el cas de les altres dues societats que ara analitzaré, amb la manca d'experiència, de coneixement i de confiança amb el model cooperatiu; els associats recelaven a l'hora de deixar participar a la societat en processos que sempre havien governat de forma individual i domèstica.

- **La Societat i el Sindicat de l'Agrícola. El model cooperatiu dels pagesos propietaris.**

La segona societat pagesa, nascuda l'any 1904, és la que agrupava, de forma majoritària, als pagesos propietaris del poble. Les bases ideològiques dels seus fundadors eren més conservadores que les de la Societat dels Pagesos i responien a la

lògica dels interessos de la classes social dels propietaris agraris⁹¹. En els estatuts de l'entitat es fa referència a dos objectius gairebé retòrics: la “...unió i agermanament de totes las classes socials” i “...contribuir a la instrucció, cultura y benestar de tots”. A banda d'aquests dos anhels protocolaris, al capítol segon de l'articulat dels estatuts s'hi expressa el veritable motiu de constitució de l'entitat:

“...la defensa dels interessos materials de llurs associats y per lo tant, ampararlos, lliurantlos de tot abús provenient, ya sia, de la falta de protecció dels poders constituïts, ya també, del estat de penúria, deguda en gran part, a las calamitats que aclaparan el petit propietari...”

La referència a les calamitats té encara en aquesta època com a context de referència les conseqüències econòmiques de la fil·loxera que va obligar a replantar amb peu americà totes les vinyes locals. Les dificultats econòmiques afectaven tant a petits com a grans propietaris perquè com més grans eren les finques, majors eren també les pèrdues; de fet, a finals de segle XIX i començaments del XX van ser posades a la venda, a la Selva, algunes grans propietats d'hisendats locals⁹². Per tant, la referència exclusiva a la necessitat que la societat fes front a la situació de precarietat dels petits propietaris ha d'amagar necessàriament la intenció d'afavorir, també o sobretot, als socis propietaris més benestants que eren els que conformaven bona part de la base social de l'entitat.

En altres articles dels estatuts, els fundadors van deixar palesa la seva intenció de dedicar l'activitat del Sindicat a la venda de productes d'ús agrícola com adobs i sulfats i també a la comercialització de les collites dels socis, fent especial èmfasi en la producció de l'avellana. D'entrada, sembla que l'entitat tenia la intenció ferma de contribuir a la modernització dels conreus, a l'augment de la seva productivitat i, sobretot, a evitar que la venda de les collites estigués sotmesa als abusos i especulacions dels comerciants locals i comarcals. Malgrat que aquest era el plantejament inicial dels fundadors, el fet és que la comercialització de les collites a través del sindicat no es va dur a terme fins molts anys més tard. L'única intervenció de l'Agrícola en el cicle productiu, la va fer en instal·lar un molí d'oli l'any 1923, tot

⁹¹ També hi havia entre els seus associats un grup de menestrals i pagesos sense terra, però la seva posició respecte al control de l'entitat era totalment marginal.

⁹² L'any 1987, per exemple, van canviar de titular, a la Selva, 138 Ha. de terra distribuïdes en 62 parcel·les, això és una extensió mitjana de 2,2 Ha. cada finca. En canvi, l'any 1905, quan ja començava a veure's superada la crisi, hi va haver 103 canvis de titular per un total de 98 Ha. és a dir,

i així, no hi ha cap referència a què es comercialitzés col·lectivament l'oli, sinó únicament s'oferia als socis el servei del premsat. En canvi, l'Agrícola sí que va contribuir a una certa millora de les tècniques de conreu i de la productivitat perquè va facilitar l'accés dels pagesos associats a productes tals com adobs químics, sulfats o sofre.

Una altra activitat important del sindicat va ser la d'oferir als socis la possibilitat d'accedir a crèdits assequibles amb capital procedent del banc d'Espanya; de fet, aquesta sembla que era una de les aspiracions més importants, tot i que una mica amagada, des del moment de la constitució de la primera societat l'any 1904. L'activitat creditícia que va contribuir a alliberar als socis de les mans dels comerciants que utilitzaven l'estratègia de baixar els preus en els moments en què els pagesos necessitaven liquidesa. Amb els crèdits, els pagesos podien aguantar les collites d'avellana a casa fins que el preu del producte els era més favorable i es va contribuir a disminuir la dependència del pagès respecte al comerciant, malgrat que el sindicat no es decidís a intervenir directament en la comercialització col·lectiva de les collites. En tot cas, val a dir també que l'estratègia del crèdit agrari afavoria només als pagesos propietaris i, sobretot, als propietaris benestants que eren els que tenien terres suficients per avalar els crèdits necessaris per assolir la llibertat comercial que he descrit. El petit propietari s'hauria vist més afavorit per una bona política de comercialització cooperativa, però, en aquesta entitat, controlada pels propietaris acomodats, entre els quals s'hi trobaven comerciants⁹³, es va implantar la política conservadora d'afavorir el grup de socis benestants.

- En síntesi, el sindicat de l'Agrícola va intervenir en les explotacions pageses i, per tant, en l'activitat productiva i reproductiva dels seus associats. Va tractar-se d'un tipus d'intervenció encara tímida, marginal i que reservava intactes els espais de gestió dels socis sobre les seves activitats agràries. No obstant, comencen a incorporar-se, lentament i amb reticències, estratègies col·lectives en

una extensió de 1,05 Ha. cada finca (AHMLSC, R: 5297-5363). Aquesta dada em serveix d'indicador per avaluar la incidència de la crisi agrària sobre la mitjana i gran propietat agrícola.

⁹³ Un dels propietaris locals més grans, F. Xavier Rabassa Sotorras, de ca Flassada, era soci de l'entitat, l'any 1904 pagava de contribució anual 1.368 ptes. Aquest propietari disposava a casa seva d'una premsa a la qual acudien molts pagesos locals elaborar el vi i l'oli amb la verema i les olives de les seves collites. És evident que l'entitat, controlada pels propietaris, no podia perjudicar els interessos d'una part dels seus socis, justament els més rics i poderosos.

la forma de conduir els patrimonis familiars, fins i tot en aquells grups socials, els acomodats, que menys interès tenen en perdre la capacitat de control sobre les seves hisendes.

- **El Sindicat de Sant Andreu. El model cooperatiu del petit propietari**

La última entitat de la qual m'he d'ocupar és el Sindicat de Sant Andreu, la tercera, atenent a l'any en què va ser fundada, 1916. Les bases socials d'aquesta entitat eren molt properes a les de la Societat dels Pagesos, tant, que compartien molts socis; de fet, ambdues entitats es complementaven perquè l'una oferia local d'esbarjo i cooperativa de consum i l'altra, el Sindicat de Sant Andreu, treballava més en la línia de les activitats encaminades a la transformació (premses d'oli i de vi) i a la comercialització de les collites. Els Sindicat de Sant Andreu responia a una ideologia marcadament catòlica i els seus socis eren petits propietaris⁹⁴.

El Sindicat de Sant Andreu va ser l'entitat que va dur a terme una política més netament cooperativista, similar al tipus d'activitat practicada pels sindicats de les zones vitícoles com la Conca de Barberà i el Penedès. El Sindicat es va fixar des del principi tres objectius principals: facilitar el crèdit als socis tot constituint una Caixa Rural, la venda d'adobs, i altres productes necessaris per als socis i, finalment, la "...venta, exportación y elaboración de los productos de su cultivo". En els seus objectius no difereix massa dels plantejaments que ja s'havia fet el Sindicat de l'Agrícola 10 anys abans, però, en aquest cas, en canvi, els objectius van ser portats a la pràctica amb més o menys èxit. L'entitat va ser agosarada en introduir el model cooperatiu de transformació i, sobre tot, de comercialització de la producció⁹⁵; de fet, els seus directius i les persones que van contribuir en la definició de l'estratègia

⁹⁴ Precisament, els socis que formaven part de les dues entitats, la Societat dels Pagesos i el Sindicat de Sant Andreu, eren els petits propietaris, els quals tenien interès en una entitat que activés fórmules per millorar les condicions de transformació i de venda de les seves produccions agràries. Ideològicament, però, les dues societats eren dissemblants perquè la Societat era, originàriament, d'ideologia obrerista i es distanciava molt de cap plantejament religiós, mentre que el Sindicat va néixer en el marc d'una associació religiosa. La proximitat és més de classe que ideològica; la prova és que, al cap dels anys, quan la identitat ideològica pesarà més que la de classe, la Societat dels Pagesos s'allunyarà del Sindicat de Sant Andreu i es fusionarà amb l'Agrícola, aquella entitat que, en un principi li era més llunyana i estranya.

⁹⁵ En l'apartat on es descriu aquest sindicat s'explica que va ser la primera entitat en instal·lar premses cooperatives i els primers en explotar-les de forma col·lectiva per procedir a la venda conjunta de la producció d'oli. Així mateix, va ser entitat pionera en vendre les avellanes dels socis, un producte que no es va tornar a comercialitzar col·lectivament fins a finals de la dècada dels cinquanta.

cooperativista de l'entitat, van anar per davant de l'interès dels socis i de la seva capacitat per integrar un model productiu i reproductiu que no tenien assumit.

El Sindicat de Sant Andreu és la prova que la població no estava encara preparada per deixar intervenir el model de gestió cooperativa en la direcció de les seves explotacions. Molt probablement el fracàs de la política del sindicat va ser degut també a la conjuntura desfavorable i, fins i tot, atribuïble a una gestió poc encertada dels seus dirigents. Es fa difícil mesurar quin d'aquests factors desestabilitzadors va ser més important, en tot cas, aquesta entitat deixa constància de la dificultat que va tenir el model cooperatiu a l'hora de guanyar-se la confiança d'uns socis acostumats a governar de forma autònoma *casa seva*.

4.3.2. La presència de les cases pageses en les entitats agràries

El model cultural de la casa és el que domina el panorama social de la comunitat. Al capítol 3 m'he referit extensament al paper de la família, com a unitat productiva i reproductiva en la construcció de la comunitat i de la identitat dels individus. El poble és el conjunt de cases que participen en els òrgans comunitaris a través de la seva pertinença a aquella unitat social. A la societat d'Antic Règim, l'expressió utilitzada per fer referència a aquestes unitats socials era el FOC; els municipis i els senyorius feudals no comptaven persones quan volien fer càlculs fiscals, sinó focs, cases, a partir de les quals elaboraven els fogatges. Al capdavant de cada un dels focs de la vila hi havia la figura d'un home, el cap de casa, que era el representant del conjunt familiar en les institucions municipals. De tots els òrgans que organitzaven les viles de l'antic règim, el consell general és el que tenia la representació de tots els caps de casa del poble, independentment del braç social al qual pertanyien⁹⁶. Els consells generals, reunits a les places o a les porxades de les esglésies, tenien un paper clau en la comunitat perquè una de les seves funcions era procedir a les insaculacions dels càrrecs municipals. Quan les viles creixien en nombre d'habitants es feia impossible continuar reunint el Consell General, raó per la qual aquest òrgan

⁹⁶ Torras i Ribé (1983) ha estudiat l'estructura organitzativa dels municipis d'Antic Règim i planteja que, els consells representaven el conjunt de la societat (braç major, mitjà i menor), però fa èmfasi en el fet que la representació no era paritària perquè el braç menor cobria entre un 80 i un 85% de la societat, mentre que el braç major només un 2 o un 5%; en canvi, tots els braços tenien el mateix nombre de consellers.

va ser substituït pel Consell de Seixanta o pel Consell de Cent. A la Selva, aquest procés es va produir l'any 1616, quan el Consell de Seixanta va assumir les competències del General i va ser obligat per l'Arquebisbe de Tarragona, senyor de la vila, a reunir-se a la casa de la vila i abandonar així, les assemblees de carrer que havien esdevingut excessivament tumultuoses (Pié, 1984).

Amb aquest record breu a l'estructura medieval he volgut mostrar l'existència d'aquest model cultural de participació i de representació comunitària que parteix de la casa com a unitat de referència. Aquest model té continuïtat en el temps perquè es va reproduint en diferents organismes: en la societat d'Antic Règim, les cases són representades a les confraries, als gremis i, fins i tot, en la forma d'accés als béns o als serveis comunals (l'aigua, els molins, les fleques...); en la nova societat producte de l'Estat liberal que es va construir al llarg del segle XIX, fan aparició un nou model d'organitzacions socials que pretenen sobrepassar les lògiques de la família i que volen tenir a l'individu com a unitat de referència. Les noves associacions desitgen constituir-se en entitats socials alternatives als sistemes organitzatius de la societat tradicional. És en aquest context que cal entendre l'aparició de les associacions agràries, però en aquestes, més que en les obreres, el model de la casa-família hi continua essent present perquè la unitat de producció pagesa és la família, mentre que els obrers, assalariats ja han deixat de produir en família i les seves relacions de producció són més netament capitalistes.

Les associacions agràries tenen com a model de referència a les associacions d'obriers del segle XIX que maldaven per apaivagar la duresa de les relacions capitalistes de producció. Els pagesos decideixen unir-se com una forma d'adaptació a les noves condicions de l'economia de mercat per a les quals la forma de producció domèstica no resultava suficient. Però les entitats que agrupen pagesos són diferents de les que agrupen obrers perquè no es poden despendre del model productiu domèstic i familiar al qual van associades i acaben creant un model propi construït a partir de l'associatiu i el domèstic. Aquesta especificitat de l'associacionisme agrari cal ubicar-lo en el context de la singularitat de la producció de mercat simple definida per Friedmann (1978) en la qual trobem una activitat econòmica plenament integrada en les lleis del mercat però que utilitza la mà d'obra familiar i que destina

part de la producció al propi consum. Les associacions agràries mai perden de vista la casa com a model organitzatiu i de gestió de la producció.

- **Socis i caps de casa**

En els estatuts de les tres societats fundacionals, la dels Pagesos, la de l'Agrícola i el Sindicat de Sant Andreu, s'especifica que els socis havien de ser residents a la Selva o bé propietaris d'alguna finca al municipi. També en totes tres societats es preveu que en cas de mort de l'associat, el títol de soci passés immediatament als seu hereu o hereus; així mateix, es permetia a les vídues continuar, excepcionalment, com a sòcies però sense disposar de veu i vot a les assemblees. El reglament del 1901 de la Societats dels Pagesos ho expressa així: *“Al fallecimiento de un socio, será entregado su haber en la Sociedad, al heredero que dejase nombrado, y á falta de tal, al que resultase serlo ab-intestado.”* A la modificació del reglament corresponent a l'any 1909 s'hi va especificar la situació de les vídues: *“Las viudas de los socios podrán continuar en la Sociedad con los mismos derechos pero sin poder hacer uso del voto ni voz en ninguna deliberación.”*

Els estatuts no defineixen que els associats haguessin de ser homes, però de l'esperit general de la lletra dels documents es desprèn que en tot moment es pensa en els socis com els caps de casa de les famílies del poble, els quals eren bàsicament homes. De fet les societats estaven pensades per al model de participació masculina perquè la seva activitat social girava al voltant de la sala del cafè i de les sales de joc que eren els centres per excel·lència de la l'activitat social del temps d'esbarjo dels homes. La resta de membres de la famílies eren representats a la societat pel cap de casa, qui, en el moment de d'abandonar l'explotació directa de la terra o bé, en el moment de morir, deixava el seu lloc com a representat de la casa a la societat agrària, al seu hereu i successor. El llibres de registre del socis deixen palesa aquesta tendència a fer del títol de soci, un dret susceptible de ser transmès amb la resta de “béns, drets i títols” de la casa. Més recentment, sobretot a partir de la dècada dels seixanta, es va generalitzar una altra fórmula de participació de la casa a l'associació agrícola, per la qual tots els homes, el pare i els fills barons i fins i tot les dones, es van fer socis de l'entitat; en aquest cas estarem davant d'una fórmula més individualitzada que també parteix de la idea de la defensa dels interessos del grup, però que adopta un altre model de referència, en el seu moment l'analitzarem.

Igual que de temps immemorial els caps de casa havien participat en els òrgans col·lectius, en aquell cas d'organització municipal, a començaments de segle XX, els caps de casa recuperen la seva participació en organitzacions col·lectives a través de la seva associació, en representació de la casa, a les societats agràries.

- **Els models culturals de gestió: la casa i la societat agrària**

El model cultural de gestió de la casa és present en la forma com es pensen i s'organitzen les entitats agràries; no és estrany que sigui així tenint en compte que el model organitzatiu de la casa ha impregnat els individus des del seu naixement i els ha acompanyat al llarg de la seva vida. Cal recordar que aquest model transcendeix l'àmbit estricte de la reproducció familiar i es projecta cap a la direcció i materialització de la producció; és un referent d'organització que la societat ni tan sols ha d'explicitar perquè forma part de la consuetud, del sentit comú, de com s'han fet les coses tota la vida. No és estrany que els membres de la societat l'apliquin a ulls clucs i n'impregnin instàncies organitzacionals que, d'entrada, haurien de funcionar a partir d'altres lògiques, aquest és el cas del moviment associatiu agrari.

Quan em refereixo al model cultural de gestió de la casa ho faig pensant en l'estructura i l'organització domèstica troncal que he presentat en el capítol 3, una estructura que depèn jurídicament de l'heretament indivís i de l'existència d'una persona de cada generació, l'hereu o la pubilla, que ha de garantir-ne la continuïtat. En l'apartat que en aquest capítol dedico a parlar de cal Lluques, explicaré que en el context del tombant de segle el model de referència ha sofert ja algunes modificacions; algunes d'aquestes alteracions tenen a veure precisament, amb els canvis socials, polítics i ideològics que expliquen el naixement del moviment associatiu agrari. Penso que es pot parlar, de fet d'una certa influència mútua dels dos models de gestió, l'associatiu-cooperatiu i el familiar, tot seguit em refereixo a la forma com el segon va influenciar al primer en alguns aspectes de la direcció de les entitats.

Les associacions agràries van néixer uns cinquanta anys després que el moviment obrer fes acte de presència a les fàbriques i tallers de les ciutats⁹⁷. Els seus models organitzatius eren o havien de ser similars i inspirats en principis d'igualtat, participació i democràcia, els axiomes que omplien les opcions republicanismes i cooperativistes que defensaven les organitzacions obreres d'aquella època. Així va ser en el cas de les primeres associacions pageses, les quals agrupaven pagesos sense terra, els proletaris del camp, i estaven efectivament inspirades en aquests ideals.

La Societat dels Pagesos, per exemple, des del moment en què va ser fundada i fins l'any 1909 es va comportar d'acord amb la filosofia social i política de l'obrerisme urbà. En aquesta entitat cada home era un vot, només hi havia un tipus de quota i tots els socis, sense distincions, eren electors i elegibles per als càrrecs de la directiva. Des del 1900 fins el 1909, l'entitat va tenir quatre presidents, el càrrec es va rellevar cada dos anys, tal i com prescrivien els estatuts; el mateix va passar amb la resta de càrrecs que anaven canviant a les persones que els ocupaven, una opció que assajava la posada en pràctica d'un model de gestió molt democratitzat en el qual es situava el principi de la participació per sobre del de la continuïtat i la perpetuació. Però a partir del 1909 es va produir un cisma intern en el que finalment es van escindir els socis que defensaven plantejaments d'esquerres més radicals⁹⁸. Aquesta escissió va provocar un gir conservador en l'entitat i a partir d'aquest moment la possibilitat real de participació en els òrgans de gestió de l'entitat van baixar fins el punt que entre el 1909 i l'any 1919, moment en què la Societat dels Pagesos es dissol, va tenir només dos presidents els quals, a més, estaven emparentats perquè eren cosins germans doblats⁹⁹. Aquesta mateixa tendència es repeteix amb la resta de càrrecs de la junta directiva, perquè en aquest mateix període, hi va haver únicament dos vicepresidents, tres tesorers, un secretari, tres vicesecretaris i tres comptadors; només les vocalies, els càrrecs amb menys poder, van renovar-se cada dos anys i van permetre l'accés de

⁹⁷ Albert Arnavat (1992: 137-148) ha explicat l'origen del moviment obrer a Reus que és l'àrea urbana pròxima (situada a 7 km.) i d'influència pel context local de la Selva. Arnavat explica que les primeres organitzacions obreres van néixer cap al 1837 i agrupaven obrers teixidors, precisament el col·lectiu professional que va protagonitzar el naixement de les organitzacions obreres a Barcelona deu anys abans. Però, de fet, la influència més pròxima sobre el moviment associatiu agrari es produeix arran de la renaixença de l'obrerisme l'any 1868 després del destronament d'Isabel II. Les societats obreres van caracteritzar-se pel seu republicanisme polític i pel cooperativisme que aplicaven als assumptes socials (Arnavat, 1992: 236).

⁹⁸ Veure l'apartat corresponent a la Societat dels Pagesos, en aquest mateix capítol.

⁹⁹ Els presidents van ser Josep M. Simó Masdéu i Josep Simó Masdeu, cosins germans, fills de dos germans Simó casats amb dues germanes Masdéu.

persones diverses a la Junta. Es produeix un mecanisme de patrimonialització d'una entitat que havia sorgit precisament com a alternativa al model de gestió patrimonial de la casa i que agrupava, agermanava¹⁰⁰, els pagesos que havien quedat exclosos d'aquest sistema de gestió. Per tant, una instància que va començar volent ser una alternativa social, entre d'altres, a la desigualtat generada pel sistema d'hereu, va acabar revestint-se amb elements procedents del model tradicional, el de la casa, en el qual la participació en la gestió es restringeix a una sola persona i això, a cada generació, implica l'expulsió dels no escollits o bé el seu sotmetiment a les decisions de l'hereu.

En tot cas, la Societat dels Pagesos va ser fundada seguint el model obrerista, guiat per les premisses republicanes i cooperativistes, en base a les quals, el millor sistema organitzatiu és el democràtic, igualitarista i participatiu. El seu model de referència és el de la família obrera europea estàndard, gestionada com un grup d'iguals, i la metàfora de parentiu escollida per definir aquest model és la de la germanat, la fraternitat. Aquest model va ser arraconat progressivament pels gestors de la Societat i van anar traspuant elements del model tradicional de gestió de la casa, en un evident procés de patrimonialització de la gestió de l'entitat que va anar restringit la participació dels socis.

L'Agrícola, la Societat fundada l'any 1904 ja va néixer impregnada profundament del model tradicional. En aquest cas, en tractar-se d'una entitat d'ideologia conservadora, ja va tenir clar que li calia restringir la participació en funció dels interessos de classe dels socis benestants, i així ho regulaven els seus estatuts. L'entitat tenia dos tipus de socis en funció del seu nivell de renda, ambdós col·lectius

¹⁰⁰ La insistència del moviment obrer en metàfores procedents de les relacions de parentiu, i més concretament de la filiació (habitualment l'entitat és la mare i els associats es consideren germans), són també molt interessants perquè mostren la voluntat de portar les relacions obreres al terreny de la família, considerat particularment harmoniós i desitjable. De fet és curiós que parlin de relació fraternal quan, en realitat, en el context català, les relacions entre germans eren absolutament desiguals en el sentit que estratificaven la població entre hereus i exclosos, en base a la seva participació en l'herència. Crec que això és una mostra que el model obrer, el llenguatge i el discurs obrerista, va ser incorporat mimèticament d'altres zones, especialment Anglaterra, però també França, en les quals les relacions entre germans podien o volien passar per relacions entre iguals. En tot cas, l'esperit de la fraternitat no era aplicable de forma literal al nostre context, tot i això, és interessant que la seva difusió acabés contribuint a la redefinició no només de les relacions entre germans i entre els pares i el conjunt dels seus fills, sinó que va condicionar les estratègies d'herència que progressivament van anar essent més igualitàries, ho veurem en l'apartat dedicat a l'anàlisi de cal Lluques, en aquest mateix capítol.

pagaven quotes diferents i només els més acomodats podien ser electors i elegibles per als òrgans de govern. Aquest model de societat ja va néixer patrimonialitzat, tot i que també mostra una certa tendència a restringir la participació a mesura que es va consolidant com a entitat local. Així, en l'etapa fundacional, entre 1904 i 1918 va tenir un total de quatre presidents, mentre que entre 1918 i 1939 va tenir-ne només un; el mateix passa amb el nombre de tesorers i de secretaris. Els càrrecs amb més responsabilitat i amb més poder de control sobre l'entitat eren d'accés molt restringit, la resta de càrrecs es van anar rellevant tot i que hi ha una clara tendència a veure les mateixes persones que van ocupant posicions diferents.

L'Agrícola ja va ser fundada seguint el model cultural de la casa, pel qual la casa-societat dividia el col·lectiu en dos grups el dels socis sense drets i els socis amb drets, de forma similar a com la casa ha dividit a cada generació els seus fills entre fills amb drets a l'herència i la successió de la casa i fills que no tenien aquests drets. Igualment a l'Agrícola hi ha hagut un procés d'identificació d'un grup molt restringit de persones, representades per la figura del president, amb l'entitat. La casa són els seus membres però, per sobre de tot, la casa és l'hereu; el sindicat, durant l'època de la qual m'ocupo, són els seus socis, però, per sobre de tot, el sindicat és allò que és el seu president.

En el cas del Sindicat de Sant Andreu es produeix un procés similar al que he descrit per la Societat dels Pagesos, semblança que deriva de la proximitat de classe que hi ha entre les bases socials d'aquestes dues entitats; els socis del Sindicat de Sant Andreu són petits propietaris, un grup que, juntament amb el dels jornalers també és present, tot i que no tan majoritàriament, a la Societat dels Pagesos. Però també, curiosament, les dues entitats són distants ideològicament, perquè mentre que la dels Pagesos és republicana i obrerista, la de Sant Andreu s'ubica en el catolicisme social. Això genera una mena de relació contradictòria entre les dues entitats que implica una major proximitat en l'època fundacional i un progressiu distanciament fins arribar a la ruptura definitiva quan els Pagesos es fusionen amb el sindicat conservador, el de l'Agrícola.

Bé, en tot cas, el Sindicat de Sant Andreu afavoreix la participació des de la seva fundació perquè igual que la Societat dels Pagesos, va preveure en els seus estatuts

un sol tipus de soci amb tots els drets i deures. Les seves juntes es van anar renovant, sobretot entre el 1916, l'any de la seva fundació, i el 1921; a partir d'aquesta data no hi ha dades certes sobre la composició de les directives de l'entitat perquè no s'ha conservat la documentació, però tot sembla indicar que hi va haver també un procés gradual de a partir del qual l'entitat va quedar en mans d'un grup limitat de socis que en van anar gestionant el funcionament. En el cas del Sindicat de Sant Andreu, però, es tracta menys d'un procés de patrimonialització perquè tot sembla indicar¹⁰¹ que els socis van perdre interès pel sindicat i van deixar de participar-hi en el moment en què van incrementar-se els seus problemes econòmics, fruit, en part de la mala gestió, però també provocats per la falta de confiança dels socis en els assajos de venda i transformació col·lectiva de les collites. Pel sindicat de Sant Andreu, la restricció de la participació i la implantació d'un model de gestió de tendència vertical, no va ser fet des de dalt sinó que va ser una resposta dels associats a la precarietat dels funcionament de l'entitat.

Concloent, el model de gestió de la casa ha impregnat i s'ha sobreposat a les fórmules utilitzades en la direcció de les primeres entitats agràries. Segons la ideologia fundacional d'aquestes entitats, el model s'ha aplicat de forma més o menys evident i manifesta; les associacions agràries més pròximes als plantejaments obreristes van renovar el model instaurant principis organitzatius i de gestió participatius i democràtics, mentre que les societats de tarannà més conservador van mostrar-se més fidels a la implantació i reproducció del model tradicional, tendint a considerar la societat com una gran casa, i al seu president com l'hereu gestor dels interessos dels seus associats.

- **Hereus, cabalers i participació associativa**

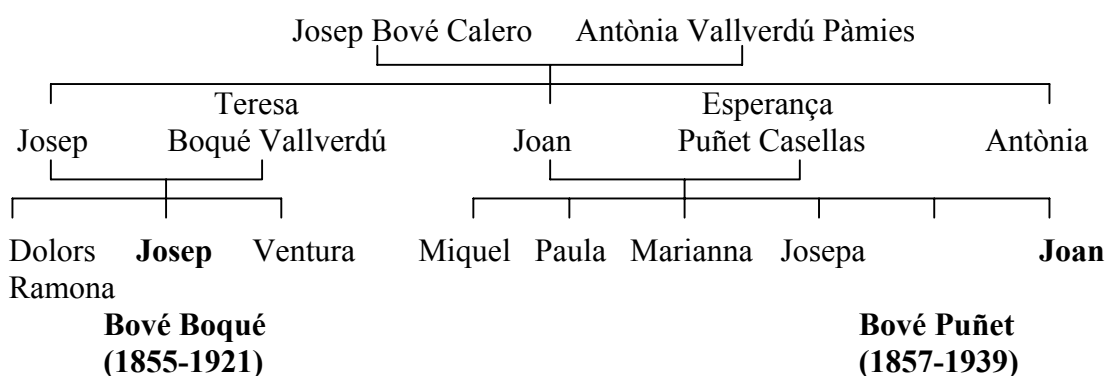
Una altra dimensió interessant de la participació de les cases en les diferents entitats és el fet que hi ha una certa correspondència entre la posició que ocupen els individus de la família respecte a l'herència i la successió (hereus i no hereus), i la seva participació en una o altra entitat agrària ubicada més a la dreta o a l'esquerra de l'espectre social i ideològic. Així, durant l'etapa fundacional, els fills hereus acostumen a formar part de la Societat de l'Agrícola, la dels propietaris, d'orientació

¹⁰¹ Veure l'apartat corresponent a la descripció del Sindicat de Sant Andreu en aquest mateix capítol.

més conservadora; mentre que els fills cabalers s'apunten més a les altres dues entitats, la Societat dels Pagesos, formada per jornalers i alguns petits propietaris i, posteriorment, el Sindicat de Sant Andreu, amb una base social de petits propietaris. Nogensmenys, ser cabaler, en una societat local amb fort predomini social del grup de mitjans i petits propietaris, implicava passar a formar part del grup social més desafavorit, el dels jornalers, el col·lectiu que vivia en condicions més precàries i que, per tant, s'arrecrava en les posicions ideològiques més obreristes.

Em limitaré a exposar-ne dos casos interessants pel fet que dues branques d'aquestes famílies, la del fill hereu i la del cabaler, van ser fundadores de dues de les entitats agràries analitzades en aquest capítol, i van ocupar la presidència de les respectives associacions.

CAS 1: FAMÍLIA BOVÉ

El primer cas que analitzaré és el de la família Bové. Josep Bové Vallverdú, nascut l'any 1795, va tenir dos fills barons amb la seva esposa Antònia Vallverdú Pàmies. Josep Bové Calero era pagès, propietari de les terres que conreava. En casar-se, el seu fill gran, Josep Bové Vallverdú va quedar-se a viure a la casa paterna, una casa petita i modesta ubicada al carrer de Sensmudaina. Consta a la documentació consultada¹⁰² que l'any 1860 vivien en una estructura de família troncal els dos nuclis conjugals, el del pare i el del fill, juntament amb una germana soltera i els fills de l'hereu, que encara eren uns xiquets. Josep Bové Vallverdú consta al cens com a traginer, activitat que devien combinar amb l'agricultura. Al fill baró primogènit del Josep i la Teresa li van posar també Josep, com son pare. Josep Bové Boqué, hereu

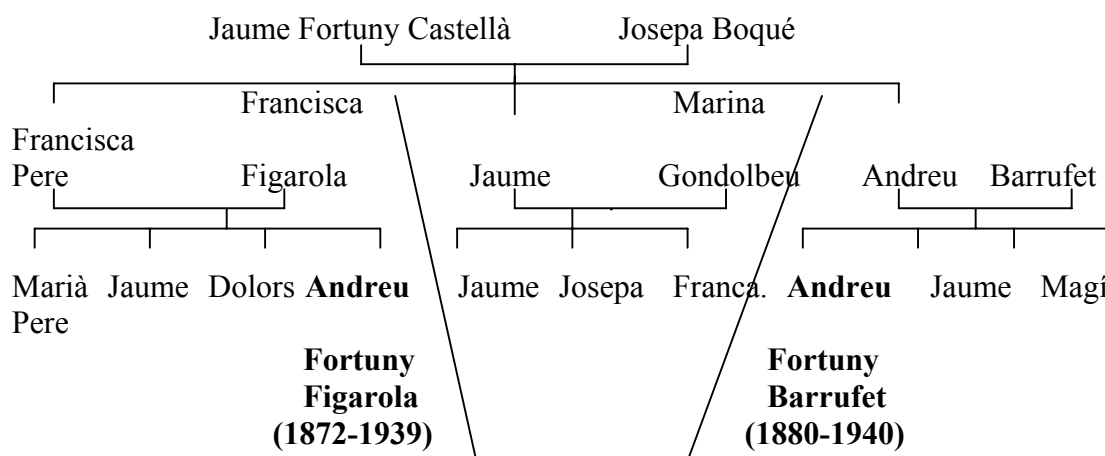
de Josep Bové Vallverdú qui, a la vegada, era el fill hereu de Josep Bové Calero, va anar reunint a les seves mans un patrimoni considerable que el va convertir en un pagès ric, membre i cap d'una de les famílies bones del poble, sobretot a partir del moment en què va casar una de les seves dues filles amb l'hereu de ca l'Adrianet, una altra de les cases benestants de la comunitat. Josep Bové Boqué va ser membre fundador i impulsor de l'Agrícola, la societat pagesa del propietaris, la de tarannà més conservador. Josep Bové hi va ocupar diferents càrrecs, quasi ininterrompudament, fins que l'any 1915 en va ser elegit president.

La que he descrit fins ara era la branca rica dels descendents de Josep Bové Calero, la branca dels hereus. Però n'hi ha una altra, la del seu fill cabaler, Joan Bové Vallverdú, que en el moment de contraure matrimoni va anar a residir a casa dels pares de la seva dona, Esperança Puñet. Joan Bové era pagès jornalero, tot i que consta que el seu sogre tenia terres en propietat que devien ser insuficients per defensar la casa. Joan Bové no sabia llegir ni escriure, el seu germà Josep, en correspondència a la seva posició d'hereu, sí que n'havia après. El Joan i l'Esperança vivien al carrer de Castella, en una casa petita habitada per 10 persones, els dos matrimonis i 6 fills, 3 xics i tres xiques; el cinquè dels fills, Joan Bové Puñet (1857-1939) va dedicar-se també a l'agricultura, com el seu pare i , com ell, no tenia terra suficient per garantir els recursos necessaris a la seva dona, Rosa Pino i a les seves quatre filles. Joan Bové Puñet va ser impulsor i soci fundador de la Societat dels Pagesos, l'entitat agrària més antiga, la que agrupava els jornaleros i petits propietaris i que tenia un tarannà ideològic pròxim al republicanisme i l'obrerisme de començaments de segle XX.

La família Bové m'ha permès mostrar la forma com es projecten a l'estructura social de la comunitat i a també, en aquest cas a les entitats agràries, les divisions socials que venen determinades per les posicions que els membres de la família ocupen respecte a l'herència i la successió. La família és present a les associacions pageses, vegem-ho en un altre exemple, el de la família Fortuny, en dues de les seves branques, cal Petit i cal Paola.

¹⁰² Cens de població del 1860. AHMLSC.

CAS 2: FAMÍLIA FORTUNY

BRANCA DE CAL PAOLA**BRANCA DE CAL PETIT**

El cas de la família Fortuny és similar al de ca Bové, tot i que presenta una diferència substancial, l'herència no segueix la direcció habitual de la primogenitura masculina sinó que Jaume Fortuny Castellà, propietari, va nomenar hereu al seu fill menor, Andreu Fortuny Boqué, nascut l'any 1830, el qual es va quedar residint amb els seus pares després de contraure matrimoni amb Teresa Munté Gil, la seva primera esposa que morí sense haver tingut fills. Andreu Fortuny Boqué es va casar en segones núpcies amb Francisca Barrufet Masquef, filla d'un altre propietari acomodat de la vila, amb qui, ja amb més de cinquanta anys, va tenir quatre fills barons; el gran, Andreu Fortuny Barrufet, l'hereu de cal Petit, va esdevenir una persona amb molt influència política i social a la vila. D'ideologia marcadament conservadora, va ocupar l'alcaldia entre l'any 1910 i el 1916 i va ser també president del Sindicat de l'Agrícola durant 20 anys, entre l'any 1918 i el 1936 i entre el 1939 i el 1940. L'Andreu, que es va casar ja gran, no va tenir fills i, finalment, el patrimoni de cal Petit va anar a parar a un altre Andreu, el fill gran del seu germà Jaume.

Jaume Fortuny Castellà havia tingut dos fills més, el primogènit, Pere i el segon, Jaume. Tots dos van ser exclosos de l'herència, el Jaume es va dedicar a l'ofici de ferrer, que exercia al carrer de la Font en una casa pròxima a la seva casa paterna; el Pere es va dedicar a la terra, però com que no havia tingut accés a la propietat, era jornaler i, al contrari que el seu pare i els seus germans, era analfabet. Tot sembla indicar que mai es va pensar en la possibilitat que el Pere fos l'hereu de la casa. Pere

Fortuny Boqué es va casar bastant gran, amb 35 anys, amb Francisca Figarola, 12 anys més jove que ell, i van tenir quatre fills, el més petit dels quals és Andreu Fortuny Figarola, de cal Paola, pagès, fundador i membre destacat i molt actiu de la Societat dels Pagesos, l'entitat que agrupava els jornalers i els petits propietaris. En va ser vicepresident l'any 1906 i president durant el bienni 1907-08.

En aquest segon exemple, s'observa com, altre cop, la posició ocupada respecte a l'herència, ubica els individus i les branques familiars en un sector social i, fins i tot, a una opció política i ideològica, i determina la vinculació a un model determinat d'associació agrària, en defensa dels interessos de classe. En definitiva, la família és fa present en les societats agrícoles de tres formes; en primer lloc, perquè els homes en són socis en representació dels interessos de la casa a la qual pertanyen, i com a tals els té en compte l'entitat. En segon lloc, perquè les societats agrícoles tendeixen a reproduir en la seva organització el model de gestió de la casa. En tercer lloc, perquè la família tracta i classifica els seus membres en base a la posició que ocupen respecte a l'herència i la successió en la gestió del patrimoni de la casa; aquest tractament ubica els individus en un sector determinat de l'estructura de classes local i els situa ideològicament i socialment en una o altra entitat agrària, la dels jornalers o la dels propietaris.

Aquest apartat ha mostrat la forma com s'articulen les dues instàncies que intervenen en la reproducció social de la població pagesa des de començaments de segle XX: la casa i l'associació agrícola. La segona neix en aquesta època per afrontar la crisi agrària del moment; la població pagesa, les cases pageses, podien encarar les dificultats que trobaven per fer rendibles les seves explotacions, tot comptant amb un nou recurs col·lectiu que els afavoria en la seva transició a les noves condicions internacionals dels mercats de productes agraris. Tal i com he mostrat en aquest apartat, la casa encara domina a les entitats agràries, la ideologia del model reproductiu de la casa i la seva projecció a la comunitat es sobreposa al model associatiu durant tota aquesta etapa fundacional. Es podria dir que el model de casa domina el nou model cooperatiu. Per aquest motiu vull dedicar el pròxim, i darrer apartat d'aquest capítol, a la descripció de la forma com es desenvolupa la reproducció social d'una de les cases del poble, cal Lluques, altre cop, durant l'època en què l'associacionisme fa acte de presència en l'entorn pagès. L'observació de la

situació de cal Lluques des de finals de segle XIX fins a la dècada dels anys 30 em permet reconstruir la combinació de les estratègies reproductives familiars tradicionals, les d'herència i matrimoni, amb el nou recurs reproductiu: la societat o el sindicat agrícola.

4.4. CAL LLUQUES DURANT EL PRIMER QUART DE SEGLE XX

Fins ara, aquest capítol ha estat centrat en l'estudi de les diferents associacions agrícoles locals, des del moment de la seva fundació, a començaments de segle, fins als anys 30. En aquest darrer apartat, la unitat d'observació tornarà a ser la casa, cal Lluques, una família que ja ha protagonitzat el capítol 3 d'aquesta tesi, quan m'he centrat en l'anàlisi de la casa com la institució fonamental que caracteritza la forma de producció mercantil simple pagesa durant els segles XVIII i XIX. Crec convenient tornar a situar-me en el nivell reproductiu de la casa tant per veure si hi ha hagut cap transformació o redefinició de les estratègies reproductives, com per observar la forma com es produeix, aquest cop des de l'angle de visió que proporciona la casa, l'apropiació del nou recurs reproductiu: les associacions pageses.

En el capítol 3 he interromput l'anàlisi del cicle familiar de cal Lluques a finals del segle XIX, just en el moment en què començaven a operar-se alguns canvis en les pràctiques d'herència, també en l'extensió del grup familiar i, a la llarga, fins i tot, en la ubicació de la casa dintre de l'estructura social local. Aquestes transformacions estan relacionades amb les noves condicions que fan possible l'aparició del moviment associatiu agrari i m'interessa veure-hi correspondències. Aquest apartat està dedicat a explicar les condicions productives i reproductives de cal Lluques, molt especialment a revisar la forma com tenen lloc les transmissions per detectar les transformacions que en aquesta època comencen a tenir lloc en les pràctiques hereditàries. El context social, econòmic, cultural i demogràfic canviant que explica l'aparició de l'associacionisme al camp també és útil per comprendre els canvis que tenien lloc en les estratègies reproductives tradicionals de les cases: l'herència i el pacte matrimonial. Començaré per revisar quins són els condicionants dels canvis que s'insinuen en el sistema d'herència i successió, entès com el pilar que ha

sustentat i, en aquest període, encara sustenta, la reproducció social de les cases pageses.

4.4.1. Les factors que condicionen els canvis en les formes d'heretament

Les novetats en les transmissions d'herència de cal Lluques durant aquest període poden resumir-se en: la transgressió de la norma de la primogenitura, el retard en la presa de decisió de la institució d'hereu universal i, finalment, l'abandonament de la pràctica de l'heretament indivís. Objectivament, es percep un canvi en el comportament de la població local respecte a les formes de transmissió adoptades que cal relacionar amb la transformació del context social, polític, i econòmic, però també amb la progressiva incorporació d'un nou model cultural, ideològic, que va sent apropiat per la població, la qual va generant arguments a favor de l'heretament divís, més igualitari, en la mesura que, en correspondència, es deslegitima i desprestigia el model de l'hereu únic i universal.

Els factors que intervenen en la introducció i progressiu triomf d'aquest nou model de gestió de la reproducció de les cases, són molt variats; i, entre ells es podria fer referència a la incidència de: l'escolarització obligatòria; la ideologia republicana i obrera; la introducció i prestigi de la cultura castellana i, en concret del seu codi civil, a través de la castellanització de la professió notarial; el discurs igualitarista de l'església (catolicisme social). Cada una d'aquestes instàncies pot haver tingut un paper important en la introducció de nous valors que aportessin el seu granet de sorra en la introducció d'un nou model de gestió de la casa i de comportament dels seus membres. En tot cas, aquests elements ideològics estan vinculats a condicionants estructurals que afavoreixen el canvi, són les següents: la baixada de la natalitat i de la fecunditat; la industrialització i les migracions a les ciutats; la nova configuració de l'estructura social al camp català basada en un millor repartiment de la propietat; la major tecnificació i modernització dels conreus; i el naixement del cooperativisme pagès. Em centraré en la revisió d'aquests darrers factors, els que formen part del context social i econòmic del moment.

- **El nou model demogràfic**

Els demògrafs han detectat per a Catalunya, un canvi en el comportament demogràfic de la població durant tot el segle XIX. Catalunya ha estat una de les primeres zones d'Europa en canviar el seu model demogràfic i en incorporar de forma molt prematura una pauta de reducció de la natalitat¹⁰³. Els demògrafs europeus es sorprenen d'aquesta precocitat en el control de la fecunditat en un moment en què els índex de mortalitat, sobretot la infantil, es mantenien o, en tot cas, s'havien reduït molt poc¹⁰⁴. Josep Termes (1987: 99) en dóna dades i situa la reducció de la natalitat a Catalunya, en un 8,2 per mil, entre la dècada de 1860 i la de 1890; en canvi, la reducció de la mortalitat no es va produir en la mateixa proporció, i en el mateix període, va minvar tan sols en un 4,6 per mil. Resulta evident que el saldo per a Catalunya havia de ser negatiu i que s'havia de comptar amb població vinguda de fora per poder tirar endavant el projecte industrialitzador. Durant tota la segona meitat del segle XIX, hi ha importants desplaçaments de població des del camp a la ciutat; precisament en aquesta època comença el creixement de la ciutat de Barcelona, en un procés que ha estat qualificat de macrocefàlic; la capital catalana duplica de llarg la seva població entre el 1860 i el 1890¹⁰⁵. Gran part d'aquest creixement s'explica per l'arribada de famílies que s'escapaven de la crisi socioeconòmica en què estaven immerses les zones rurals de la fil·loxa ençà, però també començaven a arribar els primers pobladors d'altres zones de l'Estat, aragonesos, valencians i murcians, sobretot des de l'atracció econòmica que va suposar l'exposició universal celebrada a Barcelona l'any 1888 (Termes, 1987: 99).

Al Camp de Tarragona, la zona industrial de referència, a part de l'atractiu barceloní, més llunyà però no per això menys cobejat, era Reus. El creixement demogràfic, social i econòmic de la ciutat de Reus va tenir lloc durant el segle XVIII, moment en

¹⁰³ L'any 1787, Catalunya tenia una taxa bruta de natalitat del 44,2 per mil, l'any 1910 aquesta taxa s'havia reduït al 25 per mil. Quant a la taxa de fecunditat, l'any 1787, a Catalunya, per cada 1.000 dones en edat fèrtil naixien 299,5 nens vius, gairebé la taxa més elevada de l'Estat; en canvi l'any 1910 la taxa era la més baixa i es situava en 159,3 nens per cada 1.000 dones (Nadal, 1986: 190).

¹⁰⁴ Jordi Nadal (1986: 192-193) manté la tesi que, entre 1787 i el 1860, a Catalunya es va produir una reducció de la mortalitat, la qual cosa va provocar una reacció de restricció voluntària de les concepcions per part de la població catalana. Però des del 1860 al 1910, la reducció de les taxes de mortalitat s'enlenteixen, mentre que paral·lelament, les de natalitat s'acceleren; aquest descompensament provoca que Catalunya tingui un creixement vegetatiu deficitari durant tota la segona meitat del segle XIX.

què es va desenvolupar l'activitat industrial però, fonamentalment, comercial de primer ordre. Reus, amb la comercialització, a través del port de Salou, dels productes agraris de la zona del Camp i de la seva zona d'influència cap a les comarques d'interior i de l'Ebre, va esdevenir en aquella època la segona ciutat de Catalunya¹⁰⁶. Però a la segona meitat del segle XIX, Reus va perdre la seva posició capdavantera a Catalunya quan es produeix el creixement i la concentració de zones industrials a les comarques de Barcelona i a mesura que va perdre el control directe de la comercialització de les mercaderies de les comarques del sud¹⁰⁷. Reus continuava essent pels habitants dels pobles de les comarques del Camp un centre urbà atractiu per buscar-hi noves oportunitats, però, cada cop més, Barcelona es va convertir en el punt de destinació de la major part de les persones que abandonaven els pobles¹⁰⁸. De fet, la Selva del Camp és la vila que més es despobla en el període 1860–1900, quan perd prop de 1.000 habitants, el 25% de la seva població, cap altre municipi de la comarca del Baix Camp pateix una pèrdua tan important del seu volum demogràfic.

El nou model demogràfic a què em refereixo té doncs tres components molt importants; per una banda, el desplaçament de la població des de les zones rurals cap a les urbanes, especialment Barcelona, ciutat que a finals de segle acabarà concentrant bona part de la població de Catalunya. En segona lloc, la reducció de la natalitat, a partir d'un control voluntari de la fecunditat; les famílies catalanes decideixen tenir menys fills, les causes d'aquesta opció de reducció de la fecunditat encara no són prou clares, però l'adopció de l'estil de vida urbà per una part important de la població i la posterior difusió d'aquest model cap a zones no urbanes,

¹⁰⁵ L'any 1860, la població de Barcelona estava xifrada en 250.000 habitants, el 12% de la població catalana; l'any 1887 en tenia 406.000 i l'any 1900, 544.137 persones vivien a Barcelona, el 24% del total de la població de Catalunya (Termes, 1987:97-98).

¹⁰⁶ La ciutat de Reus va veure multiplicada per set la seva població entre l'any 1718 i el 1787 en què tenia 14.454 habitants; aquest volum de població encara es va arribar a doblar l'any 1842, quan 28.084 persones residien a Reus, però a partir d'aquí comença l'estancament demogràfic. P. Anguera (1982:1) atribueix aquest estancament a l'emigració, tot i que les dades disponibles de l'època no permetin confirmar-ho.

¹⁰⁷ Pere Anguera (1982:21) atribueix aquesta pèrdua del control comercial a l'abandonament del port de Salou com a punt de sortida de mercaderies, el qual va ser substituït pel port de Tarragona, considerat més segur pels comerciants. D'altra banda, Tortosa va començar a aparèixer com a capital comercial de les comarques de l'Ebre i els seus productes ja no arribaven a Reus.

¹⁰⁸ Vernet, (1989: 21) que ha treballat detingudament els censos de la segona meitat del XIX, considera que la destinació de la major part de les famílies que abandonaven el poble era Reus i Barcelona.

especialment les més pròximes a les ciutats, hi devia tenir alguna cosa a veure¹⁰⁹. En tercer lloc, i més lenta i tardana, la reducció de la mortalitat, especialment la infantil; l'any 1860 el percentatge de supervivents entre els nens de sis anys era del 64%, mentre que l'any 1910 aquest percentatge era del 71,3% (Nadal, 1986:211).

Resulta evident que aquest nou model demogràfic incideix en la forma com es gestiona la reproducció i, en concret l'heretament. La reducció del nombre de fills, per exemple, pot afavorir l'adopció de formes d'herència divises, siguin més o menys igualitàries, perquè el grup de persones entre les quals s'ha de repartir és més petit i, en conseqüència la fragmentació patrimonial és menor. En fer la descripció de la situació de cal Lluques en el darrer quart del segle XIX es veurà la incidència dels canvis demogràfics (reducció de la fecunditat i desplaçaments a les zones urbanes) i també les novetats adoptades en els processos de transmissió de béns (abandonament de la pràctica de fer capítols matrimonials, transgressió del dret de primogenitura i transmissions igualitàries). Es pot afirmar que ambdós processos, model demogràfic i model d'heretament, circulen en paral·lel, i que s'afecten mútuament, tot i que és difícil determinar fins quin punt l'un actua com a causa o com a efecte de l'altre.

- **La crisi agrària i la nova configuració de l'estructura social del camp català**

A finals de segle XIX va tenir lloc, a Catalunya i al context europeu, una crisi agrària important, una crisi que tenia dues vessants; la primera, de dimensió estructural, té a veure amb la mundialització de l'economia agrària o, dit d'una altra manera, amb l'entrada de l'agricultura en el sistema capitalista globalitzat (Garrabou, 1985:477-485). A la segona meitat del segle XIX, els productes agraris comencen a arribar des dels països del sud, en aquell moment colonitzats pels països europeus, aquest tràfec transcontinental de mercaderies provoca una baixada dels preus i, en conseqüència un descens de les rendes agràries que acaba perjudicant, sobretot, als grans propietaris i als arrendataris, però també a als camperols més desfavorits. A la llarga això provoca canvis en l'estructura social del camp a Europa que va veient com l'agricultura perd de forma important el seu antic paper de motor econòmic, mentre

¹⁰⁹ La residència en pisos de poca capacitat a les ciutats, l'obligatorietat d'escolaritzar els fills entre els 6 i els 9 anys, l'activitat laboral de la dona fora de casa, les majors oportunitats de consum que oferien les ciutats, entre d'altres podien actuar com a factors que inhibissin la fecunditat en la mesura que la població deixava de veure únicament en els fills una inversió per al futur, mentre començava a percebre el cost humà i econòmic d'una descendència massa nombrosa.

les rendes agràries es van desplaçant cap a altres sectors, especialment, la indústria¹¹⁰. Una segona vessant d'aquesta crisi agrària és de caire més conjuntural, tot i que no afecta únicament a Catalunya, sinó que té també un cert abast europeu; em refereixo a la plaga de la fil·loxera que va devastar les vinyes franceses i, més tard, a partir de la dècada del 1890, les catalanes. Com a firma Garrabou (1985:516), la fil·loxera no va ser l'únic factor que va conduir a la crisi als conreadors de vinya, sinó que ells mateixos van patir també una crisi de sobreproducció perquè el preu del vi va començar a caure cinc o sis anys abans que la plaga afectés les vinyes catalanes i espanyoles, coincidint amb la recuperació dels camps de vinya, francesos principalment. En conseqüència, l'agricultura catalana es va veure afectada, i molt, per la crisi provocada per la plaga¹¹¹ de les vinyes; aquesta situació comporta canvis en dues direccions: d'una banda, la transformació de l'estructura social de les zones rurals, i, de l'altra, la necessitat de canvis tecnològics, ideològics i polítics en el sector agrari.

Començaré pels canvis en l'estructura social del camp català. La crisi agrària, juntament amb el procés industrialitzador i d'urbanització, genera moviments de persones que es desplacen, sobretot, per l'interior del territori, cap a les zones urbanes, però també cap a l'exterior, en direcció a Cuba i al centre i sud d'Amèrica. En una situació de crisi, la població expulsada sempre és, en primer lloc, la que té unes condicions econòmiques i de vida més precàries, que en el cas de les zones rurals és la població jornalera i petit propietària, la que no té capacitat de control sobre els factors de producció. Per tant, una gran part de la població que desapareix de les zones rurals és la que no té accés directe a la propietat agrària. També, la crisi de finals de segle, va afectar les rendes dels grans propietaris, que van patir la baixada de les rendes agràries i van haver d'afrontar un esforç inversor important per canviar de conreu els antics camps de vinya o per fer plantades noves amb peu americà. També cal valorar que l'emigració de molts jornalers va deixar els grans propietaris sense mà d'obra amb què treballar les seves explotacions. Sigui com sigui, la marxa de jornalers i d'alguns propietaris rurals, va comportar algunes

¹¹⁰ La crisi estructural, producte de la mundialització de la producció agrària, va afectar fonamentalment, les zones de producció de cereals, Castella i Aragó, per exemple, però va coincidir poc sobre el camp català que en aquella època es sustentava sobre la producció vitícola.

novetats en la composició de l'estructura social dels pobles que va allisar una mica les seves diferències, malgrat que les distàncies socials i la jerarquia van continuar existint. A finals de segle té lloc un considerable tràfec de canvi de mans de la propietat agrària, sobretot de petites peces de terra que eren propietat de la població jornalera i que van ser venudes abans o poc després de l'abandonament de la seva residència al poble, però també propietats més grans que eren a mans dels propietaris més importants¹¹². Aquest procés és particularment rellevant a la Catalunya Nova perquè la propietat és més fragmentada i va comportar l'emergència de nous propietaris rurals de patrimoni de mitjans, algunes vegades autosuficients, tot i que sovint utilitzaven el recurs a la parceria o al treball a jornal per acabar de cobrir les seves necessitats.

Aquesta nova configuració basada en una certa tendència a la igualació de l'estructura social, és un factor del context que també ha de ser tingut en compte a l'hora de valorar els canvis en els models de gestió de la reproducció i, en concret, en les formes d'heretament. En generalitzar-se la propietat es va estendre la pràctica de les transmissions de béns a pràcticament tota la població. Mentre un volum important de pagesos no tenien accés a la propietat, l'heretament indivís estricte era un model ideal adoptat pels propietaris acomodats; ja hem explicat en el capítol 1 que per als petits i mitjans propietaris no era factible portar totalment a la pràctica l'herència indivisa i que aquest grup social s'apropiava del model adaptant-lo a les seves condicions socials i econòmiques. Les transmissions de béns acostumaven a implicar el nomenament d'un hereu en la persona del fill que es quedava residint amb els pares, però a la resta de fills se'ls podia fer entrega també, si el patrimoni ho permetia, d'alguna propietat; no hi havia indivisió, sinó una particular combinació de repartiment¹¹³ i d'institució d'hereu, en les estratègies d'herència dels propietaris més modestos. Aquesta va ser la filosofia que va impregnar la manera de fer de les persones que van accedir a la propietat de la terra a finals del XIX i començaments del XX. Els nous propietaris, modestos, no van imitar als grans propietaris que

¹¹¹ Hauria de dir les plagues perquè a la zona del Camp de Tarragona i a la Selva, les plagues d'oïdi que van afectar les vinyes a la dècada del 1850 ja van ser un preludi del desastre de la fil·loxera (Anguera, 1982 i Vernet, 1989).

¹¹² A l'apartat 4.1 d'aquest mateix capítol he donat dades sobre la incidència dels canvis de mà de la propietat agrària a la Selva del Camps, a finals de segle.

¹¹³ Aquest repartiment era fàcil en un context on l'estructura de la propietat era molt fragmentada, com és el cas de la Catalunya Nova.

havien ocupat les posicions dominants a l'estructura agrària local, sinó que van continuar amb la seva forma d'actuar de sempre; simplement, la seva presència es va fer més visible perquè numèricament eren més presents en l'estructura social local i, essent així, el repartiment i no la divisió, es va convertir en la forma de transmissió de béns dominant. En un primer moment la fórmula jurídica utilitzada era la del nomenament d'hereu amb el repartiment encobert en forma de dots, llegats i satisfacció de legítimes, però més tard, es va anar entrant en l'ús del llenguatge jurídic de la divisió herencial¹¹⁴. En canvi, les famílies que van assolir volums de propietat més gran i que van situar-se en posicions socials més acomodades van desenvolupar formes d'herència molt més pròximes a la divisió.

Bé, torno a la crisi agrària i, ara, a les conseqüències que va tenir sobre la transformació de l'agricultura. La sortida de la crisi, tant en la seva dimensió estructural, la mundialització de la producció agrària, com conjuntural, la fil·loxera, va comportar la implementació d'un seguit de mesures que permetessin afrontar i superar la situació. Una certa renovació tecnològica va tenir lloc a finals del XIX i, sobre tot, a començaments del XX; es tractava d'una renovació que anava lligada, entre d'altres a la millora de la xarxa de comunicacions, en especial del ferrocarril que va permetre l'arribada de materials, i productes necessaris a les zones rurals. A través del ferrocarril, per exemple arribaven els peus de cep americà amb què es van replantar les vinyes catalanes al tombant de segle, i amb el tren arribaven també els primer adobs químics, els sulfats i el sofre tan importants per evitar les malures del conreu, especialment de la vinya i dels productes d'horta. És ben sabut el paper de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre en aquests avenços tecnològics; el cert és que la classe pagesa benestant, la dels propietaris rurals, tradicionalment absentistes, va veure's obligada a liderar la renovació i tecnificació del camp i a lluitar per la implementació de polítiques proteccionistes dels productes agraris per tal de poder mantenir les rendes agràries en uns nivells sostenibles¹¹⁵; l'estratègia del model cooperativista es troba en aquesta mateixa línia.

¹¹⁴ En la documentació es pot percebre aquesta evolució. S'ha explicat com, a finals del XIX i començaments del XX, comença a aparèixer el nomenament d'hereu col·lectiu, aquell pel qual es nomenen hereus a tots els fills a parts iguals.

¹¹⁵ Garrabou (1985: 492-493) explica com aquesta resposta a la crisi agrària es va produir a tota Europa; els terratinents, juntament amb els grans arrendataris es van erigir en els defensors dels interessos de tota la societat rural i van forçar l'adopció de mesures polítiques proteccionistes per intentar recomposar les seves rendes malmeses.

Una altra condició important en la millora dels conreus va ser la generalització dels regadius. A la segona meitat del segle XIX, a la zona estudiada, especialment pobre en pluges, van proliferar les contruccions de mines que feien aflorar l'aigua del subsòl per regar les plantades d'avellaners que tradicionalment havien estat de secà. La quimera del regadiu va agreujar-se després de les crisi de la vinya perquè a la Selva es van replantar antics camps de vinya amb avellaners, un conreu que triplica la producció quan es rega. A finals de segle va deixar-se enrera la construcció de mines, que eren empreses col·lectives, i els propietaris, individualment, van començar a excavar pous en els trossos per obtenir l'aigua de la capa freàtica; va iniciar-se l'època de les sínies¹¹⁶, les quals estaven accionades per la força animal, tot i que més endavant van ser mecanitzades amb motors elèctrics o de gasolina.

Al regadiu i als adobs cal sumar-hi l'emergència del cooperativisme, tant des de la vessant més de la població jornalera i de petits propietaris, com des de la vessant dels propietaris acomodats. Els primers, ja ho hem vist, van desenvolupar el model de les societats agràries, pròxim a la ideologia de l'igualitarisme social i de l'ajuda mútua; mentre que els segons van crear els sindicats agraris, molt més dirigits cap a l'obtenció de mitjans per tecnificar, modernitzar i rendibilitzar les explotacions agràries, per introduir-se en les noves condicions del mercat mundialitzat, l'adveniment del qual els havia portat a la crisi. Al cap de pocs anys tots dos models van acabar confluint, a la Selva, ja ho hem vist, l'enforcall dels interessos pagesos va tenir lloc vint anys després del naixement de la primera societat agrària, tot i que la fusió no va produir-se en igualtat de condicions perquè el model que predominà va ser el del sindicat, sens dubte era el que millor resolvia la situació d'uns pagesos que anaven accedit cada cop més a la propietat de la terra que treballaven i que començaven a compartir, a petita escala, els problemes de la classe propietària.

¹¹⁶ Les primeres sínies eren de catúfols (*gadúfols* en el lèxic local) i extreien l'aigua amb l'acció rotatòria d'un ruc que anava girant al voltant del pou. Més tard es van implantar les sínies de rosari que ja estaven accionades de forma mecànica.

4.4.2. L'activitat econòmica i el patrimoni agrari de cal Lluques

L'última etapa de l'evolució familiar i patrimonial de cal Lluques analitzada en el capítol anterior (1860-1889), es caracteritzava per l'inici d'una nova decadència causada per factors diversos, ara els revisaré¹¹⁷. En primer lloc, es produeix durant aquesta etapa l'abandonament de l'activitat artesana de construcció de carros que havia proporcionat els ingressos suficients a la família com perquè Salvador Soronellas Català pogués refundar la casa durant la primera meitat dels segle XIX. Queda malmesa la capacitat econòmica en abandonar-se la font d'ingressos alternativa al patrimoni agrari. En segon lloc, és una fase de decadència perquè el balanç demogràfic resulta advers; Andreu Soronellas Pàmies i Teresa Monné Batlle van tenir sis fills, quatre xiquetes i dos xiquets, però només dues filles, les més grans, van arribar a l'edat adulta. Va faltar la descendència masculina i, per tant, va haver-hi dèficit de força de treball i productiva a la casa, aquest és un factor a tenir en compte per entendre les dificultats reproductives d'aquesta etapa. I, finalment, la tercera i última contrarietat té a veure amb el context polític, social i econòmic de la segona meitat, i sobretot de finals, del segle XIX.

- **L'activitat no agrària**

Quan l'any 1820, Salvador Soronellas Català, va instal·lar-se a Valls com a mestre de carros, va arreplegar els diners necessaris per anar recuperant els béns patrimonials que el seu germà Pau es veia obligat a vendre per fer front als deutes de la casa. L'ofici de carreter va permetre obtenir la liquidesa suficient per procedir a la refundació de la casa, a la seva recomposició patrimonial. Salvador Soronellas es va fer càrrec del patrimoni familiar l'any 1838 i va instal·lar la botiga de carreter als baixos d'una casa situada al davant de cal Lluques, també propietat de la família. En aquest local, va exercir el seu ofici ajudat pels seus fills Andreu, el primogènit, el Salvador i el petit, Josep, qui aviat es va independitzar de la casa i va traslladar la seva residència a Reus per fer de cordoner. Els carreters de cal Lluques van ser el Salvador i els seus fills Andreu i Salvador; aquest darrer va morir jove, dos anys

¹¹⁷ Per a la reconstrucció de la situació de cal Lluques des de finals de segle XIX fins als anys 30 em remunto una mica més enrera per tal de situar adequadament el context de les dades que treballa.

després de contraure matrimoni i poc després va morir el seu pare. És així que l'any 1860, morts el seu pare i el seu germà, l'Andreu Soronellas, als 43 anys, va deixar l'ofici de carreter per exercir només de pagès propietari.

Però Andreu Soronellas no era pagès, no era bon coneixedor de l'ofici i, de fet, no treballava directament les seves terres sinó que llogava mà d'obra jornalera i es dedicava bàsicament a dirigir les tasques d'explotació. Andreu Soronellas, en abandonar l'ofici de carreter va optar per exercir de propietari rural tal i com s'esqueia amb la posició social que la família havia assolit durant el segle XIX. Recordo aquí que l'any 1860, el patrimoni familiar estava compostat per 17 jornals de terra i que l'Andreu pagava de contribució rústega uns 600 rals, cosa que situava a la casa en el grup dels propietaris acomodats (els que pagaven entre 300 i 1.000 rals de contribució)¹¹⁸. El model de referència era el del propietari hisendat que destinava el temps a governar el seu patrimoni. En aquella època, Andreu Soronellas i, més tard, el seu gendre Francisco Soronellas, van formar part del consistori municipal com a regidors, aquest era un altre tipus d'activitat característica dels hereus de les cases benestants; ser d'ajuntament proporcionava estatus i acabava d'ubicar les persones en les categories socials més privilegiades. La presència de servei domèstic¹¹⁹ a la família és un altre factor que contribuïa a la identificació de la casa en la part alta de l'estructura social de la comunitat local.

Però un patrimoni agrari mitjà no va acabar de permetre mantenir aquest estatus, sigui perquè, simplement, era insuficient, sigui perquè va coincidir amb una conjuntura econòmica i política desfavorable al creixement. El cert és que el patrimoni no va créixer sinó que va disminuir perquè l'Andreu va haver de vendre dues peces de terra, que sumaven un total de 4 jornals, entre el 1864 i el 1871; la reducció de la base patrimonial, minvava la capacitat productiva i reproductiva de la casa. De totes maneres, malgrat la davallada que les rendes agràries van sofrir a finals de segle, la família va centrar la seva activitat econòmica durant tot aquest

Potser alguna de les dades que donaré ja han estat tractades en el capítol 3 però m'ha semblat pertinent repetir-les.

¹¹⁸ Veure l'apartat dedicat a la descripció de l'estructura de classes local, al capítol 3.

¹¹⁹ El servei domèstic no era resident a la casa, la família no s'ho podia permetre; corrien a càrrec de la minyona les tasques domèstiques més feixugues, com la bugada i la neteja. Igual que en la forma de fer front a l'activitat agrària, per les feines de la casa, la família va adaptar el model de vida del propietari a la seva condició de propietaris modestos.

període exclusivament en l'agricultura, tot i que van haver d'anar abandonant la seva posició de propietaris gestors del patrimoni per esdevenir pagesos propietaris, treballadors de les seves terres.

- **L'activitat agrícola i el patrimoni**

Com s'ha referit, l'activitat agrícola es converteix, des de la segona meitat dels segle XIX, en l'única activitat productiva de la casa, després de l'abandonament definitiu de la fabricació de carros l'any 1864. En aquell moment el patrimoni familiar estava format per 17 jornals de terra, repartits en cinc finques diferents, que estaven valorades en gairebé 58.000 rals, segons una escriptura d'inventari atorgada per Andreu Soronellas després de la mort del seu pare.

Quadre 4.4. Composició del patrimoni segons un inventari del 1864

Núm.	Partida	Extensió	Valor
2	Camí de Tarragona	2'60 jornals	11.000 rals
3	El Prat	1'35	4.266
4	Camí de l'Horta	0'35	2.080
5	Mas d'en Valls	6'16	21.333
6A	Mas Bertran	2'20	8.533
6B	Mas Bertran	2'40	8.500
	Total	16'95 jornals estadístics	55.712 rals

Font: Escripura de Possessió i inventari. 1864. Arxiu patrimonial.

A partir del 1864 el patrimoni mai més augmentarà d'extensió sinó el contrari; l'any 1871, Andreu Soronellas ja havia venut un dels trossos del Mas Bertran i el del Prat; aquesta darrera venda devia servir per pagar el dot de la seva filla gran, Teresa. En aquest moment les propietats agràries de cal Lluques, ara ja cal Carreter, van passar a situar-se en uns 13 jornals estadístics, xifra que es mantindrà invariable al llarg de tot el període.

Maria Soronellas Monné, la segona filla d'Andreu Soronellas, va ser finalment l'elegida per continuar la casa. Quan es va casar l'any el seu pare ja tenia 69 anys, per la qual cosa el gendre, Francisco Soronellas devia passar a fer-se càrrec de l'activitat agrícola. Aquest va iniciar una etapa de manteniment del volum dels patrimoni de la casa perquè mentre ell se'n va ocupar, no es va produir cap incorporació però és important que tampoc es produís cap venda, excepció feta del tros i de la casa que els seus pares li havien deixat en herència. D'altra banda, com que s'enceten ara dues generacions de fills únics, tampoc caldrà fragmentar el

patrimoni per pagar dots o llegítimes. El cert és que les rendes agràries d'aquests 13 jornals de terra van permetre a la família mantenir el volum de l'explotació, però, en un context de canvis importants en la propietat de la terra i en el valor de les rendes agràries, a cal Carreter no van mantenir el nivell econòmic i la seva posició social se'n va ressentir.

Quadre 4.5. Composició del patrimoni de Maria Soronellas Monné al 1906

Partida	Extensió
Camí de l'Horta	0'35
Mas Bertran	2'40
Mas d'en Valls	7'00
Mas d'en Valls	0'90
Camí de Tarragona	2'70
Total	13'35 jornals estadístics

Font: Relació de Béns de Maria Soronellas Monné. Arxiu Patrimonial

El fet que el gendre de la casa, Francisco Soronellas, procedís d'una família de pagesos jornalers, gairebé sense terra pròpia, va afavorir a la casa en aquesta etapa perquè les terres del patrimoni van ser conreades directament pel marit de la propietària i això va reduir les despeses d'explotació i va compensar la baixada de les rendes agràries. Francisco Soronellas Barrufet va morir l'any 1918, quan el seu fill tenia 31 anys: *“va morir al camí de Tarragona, feia migdiada a la soca d'un vellaner, allí al costat de la figuera. Van veure que no arribava i el van trobar mort al tros”*. A partir d'aquest moment Josep Soronellas Soronellas va passar a fer-se càrrec de l'explotació de les terres que conformaven el patrimoni de la casa: el Mas d'en Valls, el Mas Bertran, el camí de Tarragona i la Parada, nom en què era conegut el tros de terra del camí de l'Horta.

L'any 1933, quan Josep Soronellas es fa càrrec de l'herència que li havia deixat, en morir, la seva mare,, el patrimoni familiar estava format per les següents propietats:

Quadre 4.6. Composició del patrimoni de Josep Soronellas Soronellas l'any 1933

Propietats rústegues		
Partida	Extensió	Valor
Camí de l'Horta	0'35	850 ptes.
Mas d'en Valls	7,00	10.200 ptes.
Camí de Tarragona	2'70	4.500 ptes.
Total	10'05 jornals estadístics	15.550 ptes.
Propietats urbanes		
Carrer	Valor	
Passatge Carnisseria	900 ptes.	
Carrer de Boada	250 ptes.	
Total	1.150 ptes.	
Valor total Patrimoni	16.700 ptes.	

Font: Protocol de manifestació d'herència, 22-06-1933. Arxiu Patrimonial

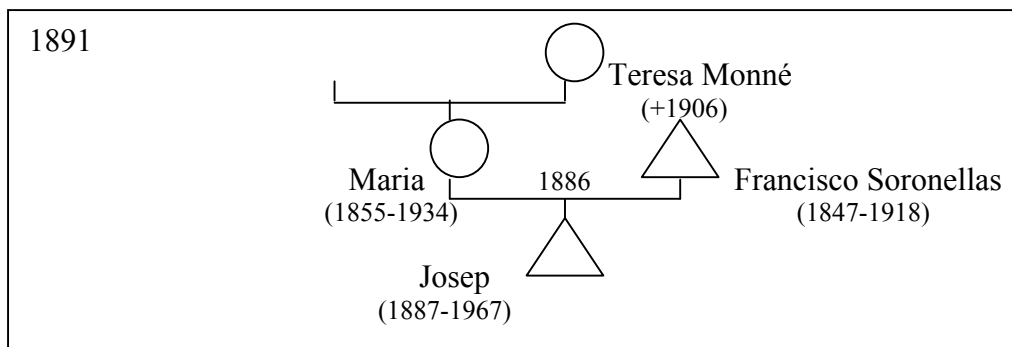
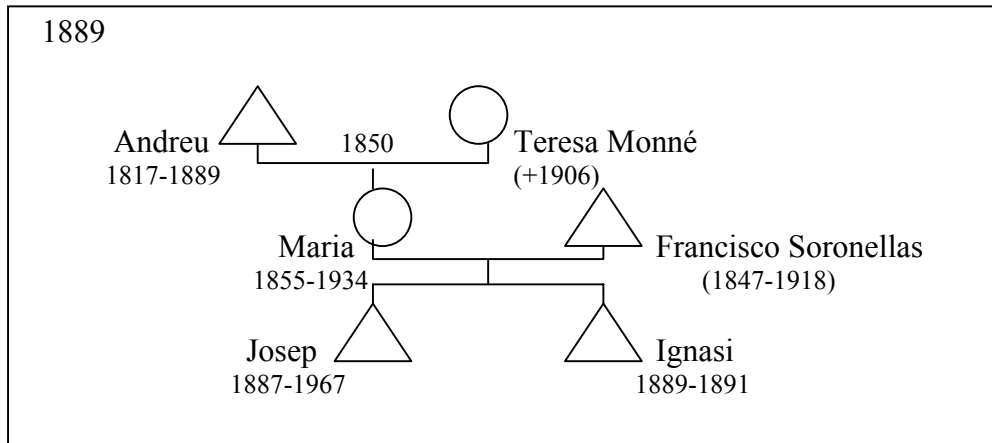
4.4.3. La successió i l'herència a cal Lluques (1889-1933)

• **Les dificultats de renovació generacional. La successió de la casa**

Un dels problemes amb què van topar els hereus de cal Lluques en aquest període de finals de segle XIX i primer quart del XX, va ser de tipus demogràfic. La renovació generacional va ser difícil perquè dels sis fills d'Andreu Soronellas, només van sobreviure dues filles, Teresa, la gran, i Maria, nascuda al 1855. En el capítol 3 s'ha explicat amb detall que la falta de descendència masculina va comportar la institució de pubilla en la persona de la filla menor, Maria, qui es va casar gran, amb 31 anys. La falta de fills barons potser va ser un dels motius que va impulsar Andreu Soronellas a abandonar aviat l'ofici de carreter, sigui o no sigui així, el fet és que, no havent-hi nois, va quedar molt limitada la capacitat de treball de la casa, una mancança que va repercutir negativament en l'economia i en les possibilitats productives de la família.

Maria Soronellas va contraure matrimoni l'any 1886, quan tenia 32 anys, amb Francisco Soronellas Barrufet. Un any després del casament va néixer el seu fill gran, Josep, conegut per tothom com Papitu; l'any 1889 va tenir un altre fill a qui van posar Ignasi, però no va sobreviure a la infantesa. Torna a coincidir una època de dificultats per a la renovació generacional i de la força de treball, perquè només dos anys després de casar-se la Maria va morir el seu pare, Andreu Soronellas, i es va

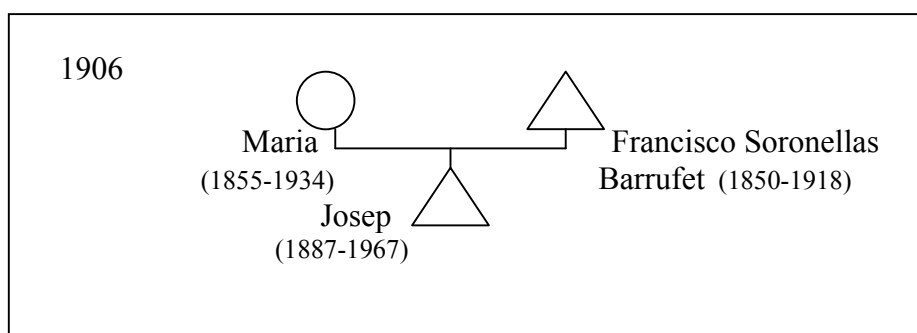
configurar una unitat domèstica composada per dues dones, dues criatures i un home, és a dir, una sola persona amb capacitat de treball al camp. Francisco Soronellas, que provenia d'una família de pagesos, a diferència del seu sogre, va treballar directament la terra, tot i que va combinar tothora aquesta dedicació amb el manteniment d'una certa posició de propietari que l'obligava a dedicar part del seu temps a ocupacions públiques com alguna regidoria municipal.

Josep Soronellas Soronellas, va ser doncs l'únic fill supervivent de la pubilla Maria Soronellas i del seu marit Francisco Soronellas. De jove va tenir una naturalesa malaltissa, fet que el va obligar a passar llargues temporades a casa d'uns familiars de Barcelona per rebre tractament mèdic. Aquesta circumstància el va mantenir allunyat del treball al camp, i això, juntament amb el fet que va ser educat pels seus pares, sobretot per la seva mare¹²⁰, en el rol de propietari més que de pagès, van fer del Josep un pagès amb poc ofici, amb hàbits de treball mal adaptats a l'esforç i al

¹²⁰ Maria Soronellas era coneguda com la Sra. Marieta, sempre va tenir minyona i dedicava el seu temps a fer labors i a relacionar-se amb les mestresses de les cases benestants del poble.

sacrifici que en aquella època calia dedicar a les feines del camp. El Josep es relacionava amb els propietaris locals¹²¹, la major part dels quals no treballava directament les seves terres. Passava algunes tardes i molts vespres al cafè de l'Agrícola, també xerrant amb les seves amistats a l'estanc de la Cubana, a cal barber o tertulant amb el seu amic Joan Sumalla, el baster del carrer Major. El Pitu Carreter, com era conegut, exercia, en part, el paper de propietari que havia heretat del seu avi Andreu i de la seva mare Maria, amb l'inconveninet que li calia treballar la terra per defensar una casa que tenia un volum patrimonial cada cop més petit i en un context en què la davallada de les rendes agràries cada cop feia més impossible el manteniment del model de vida del propietari rendista propi del segle XIX.

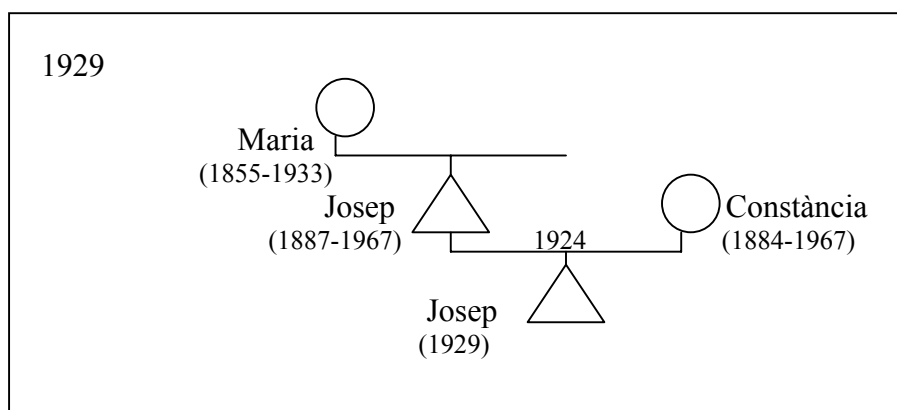

L'hereu de cal Lluques es va preocupar també poc pel matrimoni i no es va casar fins l'any 1925, quan tenia quasi 40 anys¹²². Es va casar amb Constància Pàmies, una modista 3 anys més gran que ell, que procedia d'una família modesta, de cal Bitxo. Fonts orals expliquen que aquest matrimoni el van arreglar la mare del Josep, Maria Soronellas i una tia paterna de la Constància, l'Angeleta Bitxa. La Maria Soronellas

¹²¹ Un dels propietaris locals més importants, el Lluís Adrianet, va fer-li de testimoni de casament. Les ritualitzacions que giren entorn del parentiu serveixen per enfortir relacions de parentiu ja existents o bé per crear lligams de parentiu fictici; el padrinatge de bateig és el cas més estudiat, però també el testimoniatge en les celebracions matrimonials exerceix aquesta funció.

¹²² Al tombant de segle es va posar de moda, entre la població de condició social mitjana i benestant, la solteria masculina associada a un model de vida que tenia un punt de disbauxa i dissipació. En tot cas, era un tipus de comportament atípic i rotundament contradictori amb la lògica del sistema de l'hereu que veu en el fill primogènit baró la figura que ha de donar continuïtat a la casa. Aquesta lògica porta implícita una actitud de sacrifici per part de l'hereu que ha d'actuar d'acord amb el paper que li ha estat atorgat. El model de la solteria masculina a què m'he referit va ser seguit per alguns hereus, fins i tot de cases bones del poble, algunes de les quals van quedar sense successors directes; és el cas de ca Flassada, el propietari més ric del poble que va romandre solter, per la qual cosa l'herència es va fragmentar en hereus col·laterals. Puig i Ferrer descriu molt bé aquest model a la seva obra *La farsa i la quimera*, (1936) on dibuixa el comportament del que ell anomena "la colla dels concos". En tot cas, el solter, encara que hereu, no era una figura desprestigiada o estigmatitzada en el context social del primer quart de segle. Cal afegir que es tracta d'un model adoptat per homes de

estava preocupada perquè ella ja tenia 70 anys i veia que el seu fill corria perill de quedar-se solter, sense una dona que en tingués cura quan ella faltés¹²³. Entre les dues dones, posades en el paper d'alcavotes, van avenir un casament que no aportava prestigi social a cal Lluques, però que cobria una necessitat important, mà d'obra femenina que tingués cura de les tasques reproductives; fins i tot es devia confiar poc en què la unió pogués assegurar la continuïtat de la casa perquè donada l'edat elevada de la futura esposa, no es podia esperar gaire que tinguessin descendència. Però, malgrat tot, la Constància, després d'alguns intents fallats i quan ja tenia 45 anys, va aconseguir parir un nen que es va dir Josep com el pare. Gairebé contra tot pronòstic, a cal Lluques van tornar a superar una etapa del cicle familiar en la qual es presentava com a especialment difícil la renovació generacional. Aquest cop, igual que en l'etapa anterior, comptant només amb un fill únic baró.

- **Les novetats en les formes d'heretament**

En aquest període es produeixen tres situacions d'heretament a cal Lluques. En primer lloc, la transmissió d'herència d'Andreu Soronellas Pàmies cap a la seva esposa i filles; en segon lloc la transmissió de Teresa Monné Batlle, vídua d'Andreu, també cap a les seves filles; i, en tercer lloc, l'herència de Maria Soronellas Monné al seu fill Josep.

condició socioeconòmica benestant, els quals tenien servei domèstic que cobria les seves necessitats personals i de la casa.

¹²³ La mare, com a dona i com a mare, aplica el model tradicional pel qual la solteria masculina és una contradicció i un sense sentit en una societat que mantenia totalment especialitzats i diferenciats els rols masculí, productiu i femení, reproductiu. La seva vocació i el seu compromís com a

a. La transmissió de béns d'Andreu Soronellas Pàmies

L'herència d'Andreu Soronellas i de Teresa Monné havia d'anar a mans de les dues filles, Teresa i Maria (recordem que havien tingut sis fills, però que quatre van morir); el seguiment del model d'heretament tradicional hauria implicat el nomenament de la filla primogènita com a hereva universal, la pubilla de la casa però no va ser així.

La transmissió de béns de l'Andreu de cal Carreter va començar en el moment que es va casar la seva filla primogènita, Teresa Soronellas i Monné l'any 1872 amb Francisco Torrents Basseda, pagès de la Selva. En els capítols matrimonials l'Andreu i la Teresa van fer donació a la seva filla dels seus drets de llegítima i li van satisfer el llegat que els seus avis Salvador i Maria li havien fet en el seu testament. Per tots aquests conceptes van entregar a la Teresa 1.066 ptes, juntament amb la peça de terra del Prat¹²⁴. La Teresa es va casar jove, amb 21 anys, poc temps després de casar-se, el nou matrimoni va anar a viure a Barcelona, com tantes altres famílies del poble¹²⁵, en aquesta ciutat hi van residir uns anys fins que van tornar cap a començaments del segle XX. Teresa Soronellas i Francisco Torrents van tenir un únic fill, Salvador¹²⁶, nascut l'any 1874, el qual va anar a fer les Amèriques cap a finals de segle XIX, d'on va tornar al cap dels anys, pobre i malalt.

“El Salvador va anar a Mèxic i allà es va trobar amb les revolucions del Sapata i tot allò. Va tornar amb un barco de polissón perquè no tenia ni un ral. Quan va ser a Barcelona va haver de venir a peu, des de Barcelona fins a la Selva.”

reproductora l'obligaven a considerar la seva feina coma inacabada fins que el fill fundés la seva pròpia família.

¹²⁴ Aquest tros havia estat venut un any abans del casament a Joaquim de Castellarnau, propietari de Tarragona. Però la venda no devia acabar-se de fer efectiva perquè consta que l'any 1889, després de la mort d'Andreu Soronellas, aquesta peça de terra va passar a mans de Francisco Torrents Basseda, el seu gendre, resident llavors a Barcelona.

¹²⁵ Entre 1860 i 1900, la Selva va perdre 900 habitants, la major part dels quals van abandonar el poble per anar a viure a ciutat a la recerca de noves possibilitats laborals i d'una millora de la seva situació social i econòmica. Les zones urbanes escollides van ser, Reus, la ciutat veïna, però també, d'una forma especial, Barcelona, una ciutat que en l'imaginari popular era mítica en quant a les possibilitats que oferia. Era habitual que alguns joves hi anessin a servir, es casaven a ciutat i formaven allí la seva família; aquests migrants explicaven després la seva modesta prosperitat i animaven d'altres compatriotes a fer el viatge i els hi facilitaven l'estada. És el procés convencional que segueixen tots els processos migratoris, passats i actuals.

¹²⁶ És significatiu que li posessin Salvador, el nom del besavi matern, el refundador de la casa. Pot ser un indicatiu que la seva mare esperava que el seu fill fos el nou hereu de cal Lluques; tenia fonaments per suposar-ho tenint en compte que era la filla gran i que la seva germana Maria, probablement no es casaria perquè, des de l'adolescència, patia una sordesa quasi total.

A la seva tornada, amb els pares morts, va ser acollit primer, i per una període curt, a casa de la seva tia Maria Soronellas; més tard va anar a viure definitivament a casa de la família paterna, els Torrents, on va romandre solter, exercint el seu ofici de fuster ebenista fins que va morir.

Un segon moment en la transmissió de béns d'Andreu Soronellas i Teresa Monné és el del casament de la seva filla Maria amb Francisco Soronellas Barrufet, l'any 1886, catorze anys després que es casés la Teresa. Aquell mateix any, uns mesos abans, havia mort la Dolors, l'altra filla del matrimoni, quan tenia 24 anys, potser aquest fet va fer alterar els plans successoris, el cas és que a la seva filla Maria, que es casava ja gran, amb 32 anys, tampoc la van fer hereva de les propietats familiars en els capítols matrimonials que es van redactar amb motiu del seu casament, sinó que se la va dotar amb una peça de terra, la del camí de Tarragona, el tros amb més càrrega simbòlica per la família¹²⁷, i la casa en la qual sempre havien residit els pares i ella mateixa. Tanmateix, Andreu Soronellas i Maria Monné van trencar amb la tradició familiar de fer el nomenament d'hereu, en aquest cas pubilla, en els capítols matrimonials de les filles i es va adoptar un nou mecanisme d'heretament que, tal i com es planteja en el moment del casament de la filla petita, sembla una herència divisa millorada¹²⁸, perquè no se la institueix oficialment pubilla però se li fa donació de dues de les propietats que més pes simbòlic i real tenen en la idea de perpetuació de la casa. Fent-li la deixa de la casa, residència de la família, era evident que la Maria havia estat escollida per donar continuïtat al llinatge; en queda constància en la forma com s'expressa el document de les capitulacions matrimonials, quan, després que Andreu i Maria fan donació a la seva filla de les propietats esmentades, afegeixen:

(...)El donante, Andrés Soronellas Pamies, se reserva el íntegro usufruto de los bienes donados a su hija durante, únicamente, la vida del donador, sin tener que prestar caución ni fianza alguna, quede dicho usufruto reservado, promete mantener, vestir, asistir en todo lo necesario á la vida humana á la donataria, á su

¹²⁷ Veure l'apartat dedicat a analitzar el capital simbòlic de la casa.

¹²⁸ L'herència divisa, repartida a tots els fills per igual, sovint pren la forma d'herència divisa preferencial. A moltes zones de l'Estat, sobretot a les zones de Castella, els béns es reparteixen per tots els fills però un d'aquests rep una mica més de l'herència, sovint la casa en què resideix la família, com a forma de compensar la feina reproductiva de tenir cura dels pares (Devillard, 1997). Narotzky (1991) parla de la renda de l'afecte per referir-se a aquest tipus de tracte molt característic de les zones rurals; es reben béns, terra o una casa, a canvi de la cura i l'assistència. Com veurem, aquesta és la lògica que guia les estratègies d'heretament quan comença a produir-se, com en el cas que ens ocupa, una transició des de l'heretament indivís cap al divís.

venidero esposo y familia si la tuviesen, haciendo todos una sola mesa y habitación, mediante que todos trabajen á utilidad y provecho de la casa; (...).

El tercer acte d'aquesta transmissió de béns té lloc a la mort d'Andreu Soronellas Pàmies, que es va produir l'any 1889. L'Andreu de cal Lluques va nomenar a la seva esposa Maria Monné hereva de confiança, li va deixar l'usdefruit de tots els seus béns i la plena propietat de dues finques del patrimoni familiar¹²⁹. En qualitat d'hereva de confiança, l'Andreu dóna poder a la seva esposa per repartir l'herència entre les seves dues filles com li plagui, expressant explícitament que gaudia de completa llibertat per fer-ho a parts iguals o amb institució de pubilla. Altre cop ens trobem amb una pràctica totalment irregular perquè l'Andreu, en el testament tampoc resol l'entrellat de la transmissió a les seves filles, sinó que deixa a mans de la seva esposa la presa de la decisió final i ajorna el desenllaç de l'heretament. Tot sembla indicar que la relació amb la seva filla gran, Teresa, era conflictiva, potser per la seva decisió d'anar a viure a Barcelona amb el seu marit i el seu fill¹³⁰. No hi ha dubte que la seva marxa va alterar el mecanisme tradicional d'heretament indivís que tenia lloc a cada canvi generacional de cal Lluques. Mai, en cap de les transmissions de béns analitzades, s'havia trobat cap referència a la possibilitat que la transmissió es fes a parts iguals, és el primer cop que es planteja obertament la divisió igualitària de l'herència entre els descendents.

b. La transmissió de béns de Maria Monné Batlle

Maria Monné va disposar, en qualitat d'hereva de confiança, dels béns de la casa des de la mort del seu marit l'any 1889 fins l'any 1906 en què es va produir la seva pròpia mort. En aquest període de temps va atorgar quatre testaments: el 26 de juliol de 1890, el 25 d'agost de 1901, el 9 d'octubre de 1902 i el definitiu, el 13 de desembre de 1902.

¹²⁹ Li deixa dos trossos, el del camí de l'Horta, una finca molt petita, però molt propera al poble i l'única peça de regadiu del patrimoni familiar, també la finca de 2,40 jornals del mas Bertran. En l'escriptura de relació de béns atorgada l'any 1889, aquestes propietats són valorades en 1725 ptes.

¹³⁰ De fet, m'és impossible assegurar que és el que es va produir primer. Pot ser que arran de la decisió de la Teresa i el seu futur marit de marxar a Barcelona, els pares decidissin no nomenar-la pubilla en els capítols matrimonials; però també hi ha la possibilitat que la marxa es produís a conseqüència de no saber-se pubilla. El cas és que es produeix un conflicte i que aquesta situació té a veure amb la situació socioeconòmica que vivia el camp català a finals de segle XIX.

Va ser una herència controvertida. En l'últim i vàlid testament, Maria Monné deixa hereva universal de tots els seus béns a la seva filla petita Maria Soronellas; es tracta d'un solució del tot previsible tenint en compte que aquesta era la filla que s'havia quedat residint amb els pares després de casar-se. A la seva filla gran, Teresa, li llega en satisfacció de drets paterns, materns, suplement i esponsalici, la casa que la família tenia al carrer de Boada, tot i que especifica la voluntat que se'n separin els baixos annexes a la casa que han de quedar en propietat de l'altra filla¹³¹. També fa un llegat al seu nét Salvador Torrents, fill de Teresa; li deixa una part de dos jornals d'extensió de la finca del Mas d'en Valls. Maria Monné, preveient la conflictivitat d'unes disposicions testamentàries que es saltaven els drets de primogenitura, va prohibir explícitament el judici de testamentaria i qualsevol altra intervenció judicial. La mort de la mare es va produir el mes de juny del 1906, al cap de pocs dies, Maria Soronellas va fer redactar un protocol notarial d'inventari de béns en el qual hi va incloure la casa del carrer de Boada, la que la seva mare havia deixat a la Teresa; la resposta d'aquesta no es va fer esperar perquè el dia 16 de juliol del 1906 les dues germanes signaven un compromís de concòrdia davant notari per intentar resoldre el conflicte. Va caldre la intervenció del jutge de pau i de tres "homes bons"¹³² del poble per arribar a un acord entre les parts enfrontades; el dia 31 de juliol es signava la definitiva escriptura de concòrdia, per la qual els componedors resolien que, efectivament, Maria Soronellas era la pubilla, però que havia de donar a la seva germana Teresa la casa del carrer de Boada, la meitat del corral annex i també 2.500 ptes, 1.500 més de les que li havia deixat la seva mare. La baralla es va resoldre augmentant una mica el llegat que Maria Monné havia fet a la seva filla gran, Teresa i finalment, aquesta es va haver de conformar i acceptar la decisió dels seus pares de no reconèixer-la com a pubilla de la casa, malgrat la seva condició de primogènita.

¹³¹ Aquests baixos havien estat les dependències en què Salvador Soronellas havia instal·lat la botiga de carreter.

¹³² Els homes bons eren anomenats en el llenguatge jurídic "tres amigables componedores" i sempre acostumaven a ser escollits per aquesta funció persones amb prestigi i reconeixement social a la comunitat. Dos d'aquests homes representaven els interessos de cada una de les germanes i el tercer vetllava per totes dues. Les tres persones escollides van ser dos germans de ca Bové, una de les cases bones de la vila i el que les representava a totes dues alhora era un propietari veí de cal Lluques, que tenia molta relació amb la família.

c. La transmissió de béns de Maria Soronellas Monné

Maria Soronellas Monné i Francisco Soronellas Barrufet, van tenir tres fills Josep, Ignasi i Maria els dos petits van morir mentre eren nens i, per tant, es va quedar amb un fill únic baró, el Josep. El marit de Maria, Francisco Soronellas, per la seva banda, havia rebut dels seus pares una casa al carrer de Rosselló i un tros al camí de les Berengueres, propietats que van ser venudes. Francisco va tenir una mort sobtada l'any 1918, quan tenia 68 anys i no va deixar testament, un acte de descurat o de desinterès que s'explica pel fet que no tenia cap propietat personal per transmetre al seu fill.

Josep Soronellas no va signar capítols matrimonials quan va contraure matrimoni amb Constància Pàmies l'any 1924, tanmateix, la transmissió de béns de Maria Soronellas cap al seu fill Josep va produir-se íntegrament per la via testamentària i, essent l'únic fill va ser nomenat hereu universal. La mort de Maria Soronellas va esdevenir el dia 8 de gener de l'any 1933; Maria havia fet testament l'any 1894, on va instituir hereus universals dels seus béns al seu fill Josep i als demés que pogués tenir durant el seu matrimoni, a parts iguals. Finalment, l'herència no va haver de ser dividida perquè, malgrat que la Maria i el Francisco van tenir encara una altra filla, aquesta no va arribar a l'edat adulta i, essent així, tots els béns de la família van ser transmesos a l'únic fill supervivent, Josep Soronellas Soronellas. Es produeix però, per primera vegada una declaració de la intenció ferma de dividir el patrimoni de la casa, a parts iguals, entre els fills de la donatària, una fórmula totalment nova en la trajectòria dels heretaments de la família. S'han produït dos canvis importants, en primer lloc, l'abandonament de la pràctica de fer capítols matrimonials prèviament al casament del fill, fet que comporta que el testament esdevingui l'únic document que vehicula la transmissió i, en segon lloc, la posada en pràctica del sistema d'herència divisa i igualitària¹³³.

¹³³ No sabem què hauria passat si tots tres fills haguessin arribat a l'edat adulta. Potser hi hauria hagut un canvi en el testament i s'hauria millorat la situació del fill que s'hagués quedat residint a la casa, tal i com és habitual un cop s'abandona la pràctica de la institució d'hereu únic (Soronellas, 1993); una altra possibilitat hauria estat que es signessin capítols matrimonials abans del casament de cada un dels fills, però, de fet, aquesta era una pràctica que, a la dècada dels anys 20 ja era en desús a la zona en què treballa.

4.5.4. L'apropiació del model associatiu. L'experiència de cal Lluques

Francisco Soronellas Barrufet, el gendre de cal Lluques, casat amb la pubilla, Maria Soronellas Monné es va fer soci de l'Associació Agrícola de la Selva del Camp, entitat coneguda localment com l'Agrícola el mes de juny de l'any 1906, just uns mesos després que la Societat es convertís en Sindicat Agrícola. Va passar a ser el soci de primera classe número 97 d'aquesta entitat, juntament amb ell, aquell any es van fer 21 nous socis de primera a l'Agrícola.

El fet que a cal Lluques esperessin a fer-se socis just en el moment en què va constituir-se el Sindicat i, en conseqüència, la secció de crèdit, fa pensar que la possibilitat d'obtenir finançament va ser el motiu més important d'associar-se, quan l'entitat ja portava dos anys funcionant. D'altra banda, també és possible que associar-se a l'Agrícola esdevingués en aquell moment un símbol d'estatus social, sobretot tenint en compte que aquesta entitat havia estat impulsada pels propietaris acomodats del poble, amb els quals la gent de cal Lluques buscava nexes de relació que fins aquest moment havia anat omplint amb el parentiu i el veïnatge, i que a partir d'ara tenia una nova forma d'expressió: el Sindicat Agrícola. Per apuntalar aquesta possibilitat hi ha el fet que Francisco Soronellas va ser elegit vicesecretari del Sindicat l'any 1910 i ho va ser per un període de tres anys, fins el 1913; va compartir càrrec amb els dirigents històrics de l'entitat, Valentí Ferrater, Daniel Batlle, Josep Fonts..., persones que procedien de cases de posició similar o, fins i tot, més acomodada que la de cal Lluques; altre cop el Sindicat es va convertir en una manera de participar, encara que de forma marginal, en el grup social dels poderosos locals.

Francisco Soronellas Barrufet tenia 56 anys quan va fer-se soci de l'Agrícola, feia de pagès ocupant-se dels 13 jornals de terra que formaven el patrimoni de la seva dona. El seu fill Papitu que ja tenia 19 anys, també era pagès com el pare, però per problemes de salut, en aquesta època, passava llargues temporades a Barcelona, hostatjat a casa d'un germà de la seva mare, aveïnat a Gràcia. Aquell mateix any va morir la sogra del Francisco, Maria Monné, moment en què van haver de fer-se

efectius els pagaments dels dots, legítimes i llegats testamentaris¹³⁴; molt probablement, per afrontar les despeses extraordinàries de la malaltia del fill i del testament de la mare, la família va fer ús del servei de crèdit que oferia el Sindicat, així com també feia ús del servei de guarderia rural i del servei de magatzem per adquirir els pocs productes d'ús agrícola com sulfats, sofre i adobs, que s'utilitzaven a l'època. A cal Lluques també portaven les olives i la verema a premsar a la premsa del Sindicat, sobretot des que a ca Flassada, veïns de cal Lluques i un dels propietaris locals més importants, van tancar la premsa, després de produir-se la mort de l'amo de la casa sense descendència. Però l'ús que a cal Lluques feien de la premsa era idèntic al que haurien fet amb la premsa privada dels propietaris, es feien el peu de les seves olives i de la seva verema i se l'enduïen cap a casa per destinar-la bàsicament a l'autoconsum. En el cas de les avellanes, la collita més important, eren venudes al comerç privat, entre d'altres coses perquè al Sindicat de l'Agrícola, el dels propietaris, no van ni tan sols intentar mai, comercialitzar les avellanes dels socis. L'any 1918 va morir Francisco Soronellas, i el seu fill Josep va passar a ser el cap de casa i, en correspondència, el nou titular del carnet de soci del Sindicat. Ell també, anys més tard, ja després de la guerra, va ocupar càrrec a la junta del Sindicat, essent-ne secretari per un període de 7 anys, entre 1940 i 1947, en un moment en què ja anava llanguint la capacitat de control dels antics propietaris sobre l'entitat agrària.

En síntesi, malgrat que durant el primer quart de segle, el moviment associatiu agrícola de la Selva va tenir bon acolliment entre la població pagesa, en el sentit que fins un 60% de les famílies del poble s'hi van associar, no es pot dir el mateix en quant al tipus de participació en aquestes associacions. La major part de la població amb petites i mitjanes explotacions agràries preferia continuar gestionant la comercialització de les collites, amb la qual cosa les funcions cooperatives consistien bàsicament en proporcionar als socis productes per al camp i espai de lleure.

¹³⁴ Les dots i legítimes es van satisfer amb terra, però hi havia una pensió vitalícia de 25 duros anuals a la seva germana, Mariana Monné, veïna d'Almóster. Arran del conflicte que el testament de la mare va provocar entre les dues germanes, també es van haver de donar 2.500 ptes a Teresa Soronellas, la germana de la pubilla, per satisfer-la dels seus drets d'herència tal i com va quedar establert a l'acta de concòrdia signada davant notari. En una economia molt poc monetaritzada, aquestes deixes devien demanar una liquidesa que no sempre es disposava.

4.5. CASA PAGESA I ASSOCIACIONS AGRÀRIES. CONCLUSIONS

En aquest capítol he mostrat l'aparició, a finals del segle XIX, d'un element nou en el panorama de la reproducció de les cases pageses: l'associacionisme agrari. L'emergència d'aquest nou recurs té lloc en el context de la construcció i consolidació dels estats liberals europeus, Espanya entre ells, encara que amb molts alts i baixos polítics que acaben dificultant o retardant la dinamització de la societat civil. A finals de segle els efectes de la mundialització dels mercats dels productes agraris comencen a repercutir en les economies locals fortament dependents dels mercats exteriors per a la comercialització de la producció, és el cas del mercat del vi i dels fruits secs produïts al Camp de Tarragona. La conjuntura desfavorable que va suposar la crisi finisecular de la plaga de la fil·loxera en el camp català també s'ha de considerar alhora d'interpretar l'aparició d'un moviment de resposta, de xoc a la crisi: l'associacionisme agrari.

Som davant d'una segona etapa en el procés de mercantilització de l'agricultura que ocupa aquesta tesi. Una fase caracteritzada per la progressiva mundialització dels preus dels productes provocada per la circulació dels productes agraris procedents de les colònies. Les explotacions es fan cada cop menys rendibles a conseqüència de la baixada dels preus i els pagesos necessiten millorar la productivitat dels conreus per augmentar-ne la rendibilitat. Les cases pageses han de començar a pensar en trobar la manera de capitalitzar les seves explotacions per poder convertir regadius, per utilitzar més fertilitzants, per lluitar contra les plagues... Les noves condicions imposades per l'economia de mercat van requerir la implementació d'un nou recurs que permetés als pagesos adaptar-se a les circumstàncies i garantir la seva reproducció, la del seu patrimoni i la de la seva família. Les associacions agràries van aparèixer a finals de segle en un context de progressiva industrialització, amb el conseqüent abandonament de l'activitat agrària per part de molta població pagesa, en un context cultural de modernitat i de tecnologia i en un context polític feble i majoritàriament conservador.

En la primera etapa del procés de mercantilització, les cases pageses utilitzaven les estratègies d'herència i les estratègies matrimonials com a mecanismes bàsics de la

reproducció. Al costat dels recursos familiars, l'endeutament i la diversificació de la base econòmica constituïen també vies útils i transcendents per a la reproducció, a les quals cal sumar-hi, a finals de segle XIX, l'associacionisme agrari. Les primeres associacions i sindicats agrícoles acompanyen a les cases pageses en la seva acomodació a la nova configuració de l'estructura social del camp, que veu créixer el grup social de la pagesia en detriment del grup de jornalers i de grans propietaris. Les associacions donen suport a les cases pageses en la seva pervivència com a unitats productives que continuen orientant una part de la seva producció a la subsistència, en el context d'una societat cada cop més salaritzada i dominada per les relacions de producció mercantils.

Els models en què s'inspira l'associacionisme agrari és doble. Per una banda el model de les associacions obreres desenvolupades en els contextos urbans fabrils de la segona meitat del segle XIX. Per una altra banda, el model de l'associacionisme cultural sovint amb un clar rerefons polític, molt desenvolupat i arrelat a la Catalunya de la segona meitat d'aquell segle. D'alguna forma, les associacions i sindicats agraris recullen la riquesa associativa que s'havia anat fent evident a la Catalunya del XIX.

El moviment associatiu agrari neix amb una estructura dual perquè es configura al voltant dels dos grans sectors socials: el dels treballadors de la terra que no tenien accés a la propietat o que hi accedien de forma insuficient, jornalers, parcers i arrendataris; i el dels propietaris, els pagesos treballadors de les seves pròpies terres i els hisendats. Els primers van ser els pioners i van constituir les primeres associacions agràries per defensar-se dels segons, els quals, una mica més tard, es van adonar de la necessitat d'entrar en el joc per intentar mantenir la seva posició social i econòmica en aquell món canviant i van acabar constituint els anomenats sindicats agrícoles. Al final, els dos models, societats i sindicats, van acabar confluint en un de sol i de forma voluntària o forçada es van anar produint les fusions d'un moviment associatiu agrari que, en origen, havia estat extraordinàriament plural.

La Selva del Camp proporciona un bon context per analitzar les condicions d'aparició de l'associacionisme agrari i per explorar les característiques de la seva pluralitat. Amb una sociabilitat formal força rica, desenvolupada al llarg del segle

XIX, la Selva va veure néixer la primera entitat agrària l'any 1900; la Societat Agrícola agrupava jornalers i petits propietaris i va fundar-se més com un lloc de trobada per pagesos que com una entitat decidida a intervenir en els cicles productors i comercialitzadors agraris. Només quatre anys més tard fa la seva aparició en l'escena social local una altra societat agrària, constituïda fonamentalment per pagesos propietaris i hisendats, més decidits a donar suport a l'incipient procés de tecnificació i de modernització de les explotacions. L'entitat s'especialitza en facilitar l'ús d'adobs i d'altres productes per millorar els conreus, i en fer arribar recursos financers als seus socis que permetessin afrontar actuacions de millora de les finques. L'any 1916, la Selva veu néixer encara una altra entitat agrària, un sindicat catòlic format per una base majoritària de petits i mitjans propietaris que va aportar com a novetat la seva decisió d'afrontar actuacions concretes en el terreny de la transformació i de la comercialització de les collites. La diversitat social i associativa en què va produir-se la implantació local de l'associacionisme agrari va anar minvant en la mesura que es va produir la fusió de les dues primeres entitats, l'any 1920 i fins que, un cop arribada la guerra, la unificació va ser forçosa donat el paper que l'administració va donar als sindicats locals en el tema de l'aprovisionament de la població durant tot el període de guerra.

El conjunt d'associacions agràries són representatives de la pluralitat social, econòmica i ideològica de la comunitat local; són entitats que integren les cases pageses en unitats organitzatives que ocupen una posició intermitja entre la casa i la comunitat. Els mecanismes d'integració de les cases en les societats i sindicats són molt variats i cal prendre en consideració no només la posició de la casa en l'estructura social sinó també l'arreglament de les cases en un o altre sector ideològic de la comunitat local. Els processos pels quals les cases pageses s'arregleren en una o altra entitat són complexos i fóra difícil resumir-ne aquí la complexitat, em deturaré només un instant per recollir la idea que he expressat en aquest capítol, segons la qual un dels factors que provoca l'alineament de les cases pageses en una o altra entitat agrària és la posició que els individus, com a caps de casa, tenen assignades respecte al sistema d'herència indivís. En els sindicats agraris nascuts arran de la llei de Sindicats del 1906, hi són representades les branques principals de les cases pageses, les dels hereus. En canvi, les societats agrícoles estan en bona mesura promogudes i gestionades per caps de casa que havien ocupat la

posició de cabalers i que, per tant, havien estat exclosos de l'heretament del patrimoni de la casa de la qual havien format part.

El canvi de segle serveix de marcador simbòlic d'una societat que es transforma. Els pobles es despoblen d'uns pagesos que es traslladen a ciutat a exercir d'obrers i ciutadans. Les associacions agràries són un projecció d'aquesta transformació, les cases pageses continuen essent les unitats d'organització social i econòmica més significatives però la seva existència i continuïtat no es pot entendre sense considerar la seva progressiva dependència respecte a factors externs a les cases i, fins i tot, a les comunitats locals. Les diferents modalitats de cooperació agrària venen a recolzar la pervivència de l'organització familista de l'activitat agrària en unes condicions de penetració progressiva de les condicions cada cop més dures de l'economia agrària mercantilitzada.

La lògica de la casa es manté mercès al recurs cooperatiu però s'insinuen les primeres transformacions de les estratègies familiars tradicionals. El model de l'heretament indivís comença a ser trasbalsat per situacions com la migració dels fills primogènits que veuen a ciutat un futur més segur que el que els ofereix el treball al camp. Un altre factor de canvi, la progressiva expansió de l'ideal igualitarista en les relacions dels pares amb els fills impulsa, encara tímidament, estratègies d'herència cada cop més allunyades de l'ideal de la transmissió indivisa. El matrimoni comença a presentar-se com alguna cosa menys que un afer de família; l'abandonament de la pràctica de pactar les condicions econòmiques, jurídiques i socials del futur matrimoni en els capítols matrimonials testimonia aquesta transformació de l'aliança social en un tipus de vincle cada cop més personal. En síntesi, l'anàlisi de les estratègies reproductives de la casa comença a indicar que el model ideal de la casa entesa com a unitat social bàsica que treballa sobre un patrimoni i que imposa la lògica reproductiva del grup a la dels individus que el conformen, mostra signes de transformació, les pràctiques matrimonials i de la transmissió indiquen alguna cosa d'aquesta incipient mudança.